

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SCAVENIUS-SLÆGTENS STAMFADER
OG
TO AF DENS MÆND

SCAVENIUS-SLÆGTENS
STAMFADER

OG

TO AF DENS MÆND

MCMLXXIII

FORORD

I 1973 har Klintholm Gods tilhørt familien Scavenius i 175 år. I den anledning har tre historikere skrevet følgende biografier:

Arkivar, cand. mag. Finn H. Lauridsen, Erhvervsarkivet, Århus:

Jacob Brønnum Scavenius (1749–1820)
En dansk Nabob

Overarkivar, cand. mag. Sigurd Rambusch, Rigsarkivet:

Jacob Frederik Scavenius (1838–1915)
Minister for Kultus- og Undervisningsvæsenet

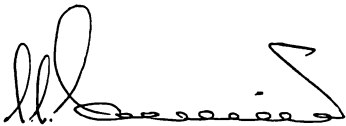
Rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt, Rigsarkivet:

Erik Scavenius (1877–1962)
Stats- og Udenrigsminister

Artiklen om Jacob Brønnum Scavenius er ret omfattende, fordi der ikke kan forventes fremtidige skildringer om ham, hvorimod Jacob og Erik Scavenius stadig er genstand for historiske undersøgelser.

Vi takker forfatterne for det betydelige arbejde, de har udført ved samling og udformning af dette delvis ukendte materiale om familiens tre mest markante skikkelser.

Klintholm, juni 1973

JACOB BRØNNUM SCAVENIUS

EN DANSK NABOB

Af Finn H. Lauridsen

NAVN OG OPRINDELSE

Scavenius *hed* han egentlig ikke, den Jacob Pedersen Brønnum, eller Brønnum, der i 1760'erne blev sat i Ålborg latinske skole. Men han kom fra Skagen, og efter tidens skik hæftede man i den lærde verden hans hjemsteds navn i latiniseret form til det, han havde fået i dåben. — Selv forklarede han i 1816 forholdet for adelshistorikeren Vilhelm Benzon: »Jeg er født i Skagen i Jylland, hvor min far, efter at have solgt en betydelig i Vendsyssel ham tilhørende ejendom, bosatte sig som købmand, og er den 11. (nu alene tilbage) af 13 søskende. Min far — Peder Brønnum — døde 1764. Efter en præsts råd, som troede, jeg havde anlæg til studeringer, blev jeg sendt til Ålborg latinske skole og derfra dimitteret til akademiet 1770. Min rektor, professor Thestrup, havde fået en slags godhed for mig og kaldte mig bestandig Scavenius og troede, at jeg ligesom to andre bekendte mænd, født i Jylland, nemlig professor og biskop, som var blevet stamfædre til to anselige familier, også kunne føres til noget, når jeg vedblev flittig at studere (men den gode mand fejlede, thi jeg blev hverken professor eller biskop, som han troede). I mit testimonium til akademiet blev derfor det navn Scavenius tilføjet med forklaring hvorfor — og fra den tid siden er jeg bestandig kaldet Scavenius uden på nogen anden måde at høre til den egentlige familie Scavenius«¹. Forvekslingen med den lærde slægt af samme navn og fra samme by (betegnelsen »lærd« er Biografisk Leksikons) var J. B. Scavenius ikke ukendt med. Han havde oven i købet studeret den og kunne derfor rette Benzon på et par væsentlige punkter i den stamtavle, han havde sendt med sit brev. Til gengæld synes der ikke at have været tale om to familier — biskop og professor var, i denne rækkefølge, af samme oprindelse.

Jacob Pedersen Brønnum blev født 2. april 1749². Faren, der var født 1702, tog borgerskab 1730 og ægtede 1733 Anne Ibsdatter

(1714—86). Slægten, der, som det hedder, »synes at have været hævet over den almindelige bondestand«, stammer muligvis fra en af de to Brøndumbyer i Himmerland. I 1600-tallet boede flere af dens medlemmer i Vendsyssel, og ved slutningen af århundredet synes den at være kommet til Skagen. Fra dens tilværelse her er kun bevaret få og lidt oplysende detaljer — nogle data, nogle ægteskaber og nogle børn. De mandlige medlemmer var skippere og handelsmænd. Anders Jensen Brønnum (død 1708) endog rådmænd fra 1701 til magistratsordningens ophævelse i 1706.

Kun om Jacob Pedersen Brønnums bedstefar, Christen Jensen Brønnum (ca. 1670—1741) er det muligt at give lidt mere; men det er til gengæld lidt lysteligt. Også Chr. Jensen var skipper og handelsmand. Omkring 1700 ejede han en af de største skuder i Skagen, uden at den kendsgerning gav ham nogen lykke. — I marts 1704 var han på vej til det kongelige provianthus i København med en ladning oksekød, flæsk, smør og fisk m. v., alt til en værdi af 1300 sletdaler. Under Hesselø løb han ind i en storm, stormasten gik over bord, og skibet begyndte at gå fra hinanden. På masten, som de fik fat på, drev skipper og mandskab, 4 mand, ind ved Gilleleje. Livet var reddet; men skibet til 700 sletdaler og ladningen var tabt.

1710 fik Brønnum »ved borg og gæld« et nyt skib, nu til 500 sletdaler. Det sendte han, tilladet med fisk, »som han i slet fiskeri og en ond tid dyre havde købt«, mod Randers og Lybeck med sin tidligere bådsmand som skipper. Den onde tid var Den store nordiske Krig, og ekspeditionen fik den at mærke. En mils vej uden for Hals tønede blev skibet kapret af en svensker. Skipperen blev taget til fange, mens mandskabet undslap i båden.

Ved dette nye uheld — ladningen havde haft en værdi af 300 sletdaler — »gerådede« Brønnum med hustru og syv børn i »stor armod og elendighed«, og han kom »udi sværmodige tanker«. Helt til 1723 tænkte han. Krigen var da forbi, og det var naturligt at forsøge, om det var muligt at få statshjælp eller erstatning for det lidte tab. Om det lykkedes, er ikke oplyst; men Brønnum har vel klaret sig igennem. Han levede endnu 18 år.

Af de syv børn, han opgav, da han på bytning fik et tingsvidne til brug for sin ansøgning, var de fem sandsynligvis hans kones af første ægteskab. I skiftet efter hende, hun døde 1713, ser det ud til, at de kun havde to børn sammen, nemlig Peder Christensen Brønnum og en datter³.

Disse få detaljer, oven i købet af en så speciel karakter, giver naturligvis ingen mulighed for at bedømme det miljø, Jacob Pedersen Brønnum kom fra. Som Skagboere har familien ikke hørt til de velhavende. Det tyder alt på, selv om den altså i sin oprindelse

var »hævet over den almindelige bondestand«, og selv om Scavenius i koncepterne til Benzon taler om farens betydelige ejendom, som han solgte, før han kom til Skagen. Hvor han i øvrigt har fået den fra, er ikke oplyst. Det er i det hele taget, som om flere ting i sammenhængen ikke stemmer, og det må man nok indtil videre lade dem blive ved med.

Mangelen på detaljer bliver helt udtalt, når raden kommer til Jacob Brønnums eget hjem. Om det vides intet, end ikke de ting, som skifter kunne have berettet om, for heller ikke de er bevaret. En smule kan man vel læse af hans søskendes ægteskaber — fordi de i gamle dage kun yderst sjældent gik ud over de sociale mønstre — og de passer helt med forældres og bedsteforældres position.

Af fire kendte søstre var de tre gift med skippere, to i Skagen og en ved Asiatisk Kompagni. Den fjerde søsters mand kendes ikke; men de synes på et tidspunkt at have boet i Rendsborg. Den eneste kendte bror var skipper i Skagen.

På denne baggrund blev Jacob Brønnums livsskæbne ejendommeligt og — det kan ikke nægtes — fascinerende. Selv om avis-drengemyten er velkendt og ikke bare hører til i det oprindelige »stænderløse« USA, er det nærliggende at prøve at finde et spor eller en linie — eller bare en person, der peger fremad. Det lader sig ikke gøre her, lige så lidt som det i øvrigt lader sig gøre i så mange andre lignende tilfælde.

UNGDOM I ÅLBORG OG KØBENHAVN

Fra skolegangen i Ålborg kan det vel fornemmes, at drengen og den unge mand var ombølget af nogen sympati. Skal man dømme efter, hvad han senere foldede sig ud med, har det, i al fald så vidt hans evner angik, været fuldt berettiget. Jacob Brønnum må have været en dygtig skoleelev. Han har haft åbenlyse evner for regning og matematik, og heller ikke de musiske fag har ladet ham uberørt. Men det må erkendes, at ikke noget som helst skriftligt er nedfældet derom. Kun spredte træk fra hans liv, således som det afspejler sig i arkivalierne, tillader disse slutninger.

Hvilke økonomiske muligheder Jacob Brønnum, nu Scavenius, havde eller mente at have for at klare studietiden i hovedstaden, lader sig vel ikke konstatere med sikkerhed. Han blev som nævnt dimitteret fra Ålborg i 1770⁴, og usandsynligt er det ikke, at han allerede i skoletiden er blevet understøttet af onkelen, Anders

Brønnum til Hørbylund (jfr. note 1). Hvis det er rigtigt, har det formentlig været meningen, at onkelen ville fortsætte støtten, mens han læste. Gæteri er det imidlertid, afledt af et par linier i teologen, professor Peter Erasmus Müllers nekrolog over Scavenius⁵. Det hedder heri: »Han var anset som en duelig student; men de trange kår, han havde at kæmpe med, hindrede ham i at fuldende hans akademiske bane. Han fik hverken den teologiske embedseksamen *efter en onkels bestemmelse*, eller den juridiske, hvorfor hans egen lyst havde bestemt ham«. Oplysningerne er sikkeret korrekte. Nekrologen, der også ud over tidens stil er følt, efterlader ingen tvivl om, at Müller har kendt Scavenius særdeles godt, og at han har fået dem af hans egen mund. En videre tolkning af dem er det, at onkelens hjælp har svigtet, eller at den ikke har været tilstrækkelig, så at den unge mand efter en tid har måttet opgive og søge sig »civilt« arbejde.

Fra hans kortvarige akademiske løbebane er bevaret et par småtræk. Müller fortæller, at filosofen Børge Riisbrigh (1731—1809) blandt flere lærere var ham velvillig stemt, »et bevis på, at han fortjente en bedre lykke« — altså på det tidspunkt. Sympatien var gensidig og vedvarende: Scavenius havde Jens Juels portræt af Riisbrigh hængende på sin væg mellem sit eget og hustruens. I et foredrag om Det danske Litteraturselskab (oprettet i 1775), som Knud Lyne Rahbek i 1827 holdt i Studenterforeningen, nævner han stifterne og blandt disse Scavenius — »lige så huld musernes ven i sine senere overflods dage som deres nidkære dyrker i sine tidligere tarvelige kår«⁶. Ville Rahbek have sagt således, hvis han ikke havde kendt Scavenius af mere end navn? Ydermere stemmer det med Müllers opfattelse, når han i nekrologen skriver: »Han fandt en sand tilfredsstillelse i at omgås med dannede folk og ret egentlig at gøre dem tilpas; thi han følte det åndelige slægskab, og hans godmodige, liberale karakter stemte med, hvad denne følelse tilsagde ham«.

Det mest prægnante udtryk for Scavenius' ungdomstid finder man i det digt, hvormed han bidrog til en lille bog »Over indfødsretten. I anledning af kongens fødselsdag i året 1777«. Bogen, der ud over et enkelt prosastykke, kun indeholder digte, var udsendt af kredsen omkring Litteraturselskabet. Den var en hyldest til kongen for den lov, der, sat i pennen af Schack Rathlou og Høegh-Guldberg, var kommet året i forvejen. Loven havde fastsat, at det skulle være en nødvendig »egenskab« for at få embeder i den danske konges riger og lande, dvs. Norge, Holsten, m. v. iberegnet, at den pågældende var født i riget eller på grund af særlige forhold kunne agtes »lige med indfødte«.

Digtene er — naturligvis — helt holdt i tidens stil og skrevet på

tidens åndelige og politiske baggrund. De unddrager sig derfor i og for sig en karakteristik — men alligevel: Målt med en moderne alen er de komiske, en vild og uhæmmet lobhudling af en konge, der intet havde gjort og tilmed var gal. Scavenius' digt adskiller sig ikke fra de øvrige og er altså heller ikke bedre. Det har ligget godt gemt i små 200 år og burde måske være blevet liggende. Da det imidlertid repræsenterer en side af ham, som kun har været overfladisk kendt, angivet i almindelige vendinger, er det trods alt nok rimeligt at bringe det i sin helhed. Det lyder således:

*Stor var du fædreland! i hine gamle dage
dit sejrrige navn holdt fjenderne tilbage; —
med kæmpens raske gang gik unge kimbrer kæk
til kamp og blodig sejr. Dit navn var sydlings skræk.*

*Bort nidding fra hans arm, som vældigt sværdet hæver,
hans hug er dødens bud, — når lejet fremmed bæver,
står indfød klippefast, — ej skjalv den danske mand
for stolte fjenders spyd, glad dør han for sit land.*

*Hvorfra kom kimbrisk hær, (hvis navn bød nabo flygte),
som lærte verden skræk, det stolte Rom at frygte,
som førte kamp og flugt og døden overalt
og knuste heltes mod og sejrend' stred og faldt.*

*Var sydling på dit skib, du venders overvinder?
Da bølgen skummed' harm, og storm og rasend' fjender
forentes til din død, da venderne forsvandt
for Danmarks kække folk og grav i bølgen fandt.*

*Kæk var du Nordens helt, thi kække helte blegne
ej midt i dødens svælg, og Nordens stolte egne
er kækheds fødeland. — Mon ved en fremmed arm
det dræbend' sværd og spyd traf modig brittes barm?*

*Bort flygted gallier! Til fædres æreminde
i det forladte land skal verden evig finde
normanners æret navn. — Da vokste unge søn,
blev helt, blev fædre lig, og æren var hans løn.*

*Os rædselsfulde syn de sidste tider bringer,
lig raske sømands skib, når langsomt det omringer
en liden dunkel sky, og solen viger bort,
og tågen vokser tæt og fæl som afgrund sort —*

*Med mørke rædsler fyldt. — Men stormevinde ilte
til tågens undergang — den stovte sømand smilte
ved solens klare dag ad søens tumlekast,
så var du fædreland, nu trældoms lænker brast*

*Ved kongens faste bud, som stolt på dyder kalder
og kimbrisk tapperhed — og hos den muntre alder
opliver sjæledrift og følelse og ånd,
der danner mandighed og knytter troskabs bånd.*

*Voks op, du kække folk! bliv stor til lændets ære,
kun landets frugter skal for værdig indfød være,
og æren heltens løn; bliv vis til statens held,
kom kimbrisk folk ihu, se Juel og Griffenfeld.*

*Så lygte kongens ord, og tvillingrigets sønner
istemte glædens sang: Vor konge kun belønner
den værdig indfød mand, vor Christian er stor;
blev hørt fra elvens strand til sidste næs i nord.*

*Ja, stor ved borgers vel, når friheds land beskytter
et æret, virksomt folk, når heltens ærestøtter
skal smile til din lov, når seirend' sønners død
er mødres frydesang, mens landet kampen bød.*

*Når Nordens frygtet magt til strid er altid færdig,
og skalders kor opstår, de sidste kimbrer værdig,
hvis sang er kæmpers mod og ædle borgers dyd,
da skingrer Christians ros blandt glædens høje lyd?*

Som det ses, fremhæves danskens martialske dyder — med eftertryk på de jyske, de kimbriske, der ligefrem bliver eksponenter. Digterens Skagensoprindelse fornægter sig ikke. Havscenerne i vers 7 og 8 har han oplevet, og det er forresten de eneste, der er poesi over.

Disse meget beskedne glimt er alt, hvad der til nu er fundet om Jacob Brønnum Scavenius som ung i København. Han måtte, som tidligere nævnt, opgive sit studenterliv, men havde da held til at blive ansat som volontør i Rentekammeret. Statsadministrationen har næppe bekommet ham vel. Uden embedseksamen havde han kun få eller ingen chancer for at komme frem og udnytte de evner, han så åbenlyst var i besiddelse af.

ASIATISK KOMPAGNI — REJSEN TIL INDIEN

Samtlige biografier, Müller inclusive, lader nu hans næste træk være en ansættelse 1776 i Asiatisk Kompagni og en øjeblikkelig overførsel til Bengalen. De anfører også, at han tilbragte 15 år i Indien. — Ingen af delene er rigtigt. Scavenius blev nok ansat som assistent i Kompagniet i 1776; men han gjorde tjeneste i København, og han tilbragte kun 12 år og nogle måneder i Indien ⁸

Man må nok forestille sig, at tilværelsen og tjenesten hjemme ikke har budt ham den udfordring, han havde behov for. Købmand kunne han måske have tænkt sig at blive — han så daglig mange af tidens store. Men han var blevet for gammel til at begynde på noget forfra. Måske har også omgangen med varer, regnskaber og breve fra de fjerne eventyrlande vækket noget i ham, fået ham til at øjne en chance, han måtte gribe. Den afgørende inspiration kan være kommet fra kompagniet selv. I medfør af hans duelighed lod man ham avancere, og 1778 sendte man ham som skibsassistent på skibet »Ganges« på en tur til Indien — løn 8 *rdl. om måneden!* — Det ser ikke ud til, at det fra først af var meningen, at han skulle blive der; men det kom til at gå anderledes.

En skibsassistent indtog en ganske betroet stilling i handelsmønstret. Datidens handelsskibe havde altid med sig en repræsentant for rederne, en supercargo, hvis opgave det var at føre tilsyn med ladningen og sørge for dens afsætning. Skibsassistenten var supercargoes næstkommanderende, og da netop »Ganges« ikke synes at have haft nogen supercargo, varetog Scavenius på rejsen dens funktioner.

Rejsen til Indien tog sin begyndelse i marts 1778. Man lå nogle dage på Københavns red og nogle dage ved Kronborg for at ordne de sidste formaliteter og for at få vand og proviant om bord, og endelig 3. april lettede man til det lange stræk. Godt 14 dage senere var man i Kanalen og i første uge af juni ved De kanariske øer. 13. juni blev der »hønset for linien«, dvs. udbetalt en drikkeskilling ved passagen af ækvator, og med kaptajnens tilladelse holdt mandskabet sig »løstige«. — 17. og 18. juli foretog skibsassistenten og styrmand Sølling en gennemgang af skibets brødbeholdning, hvoraf noget var blevet »muget og bedærvet«. Det muede blev børstet og rengjort, og det bedærvede sorteret. Hvad der

ikke mere egnede sig til menneskeføde, blev »ampligeret« (andvendt) til kreaturerne. — 24. juni kom turen til korenderne. De var blevet rådne og ubrugelige — og blev givet til svinene.

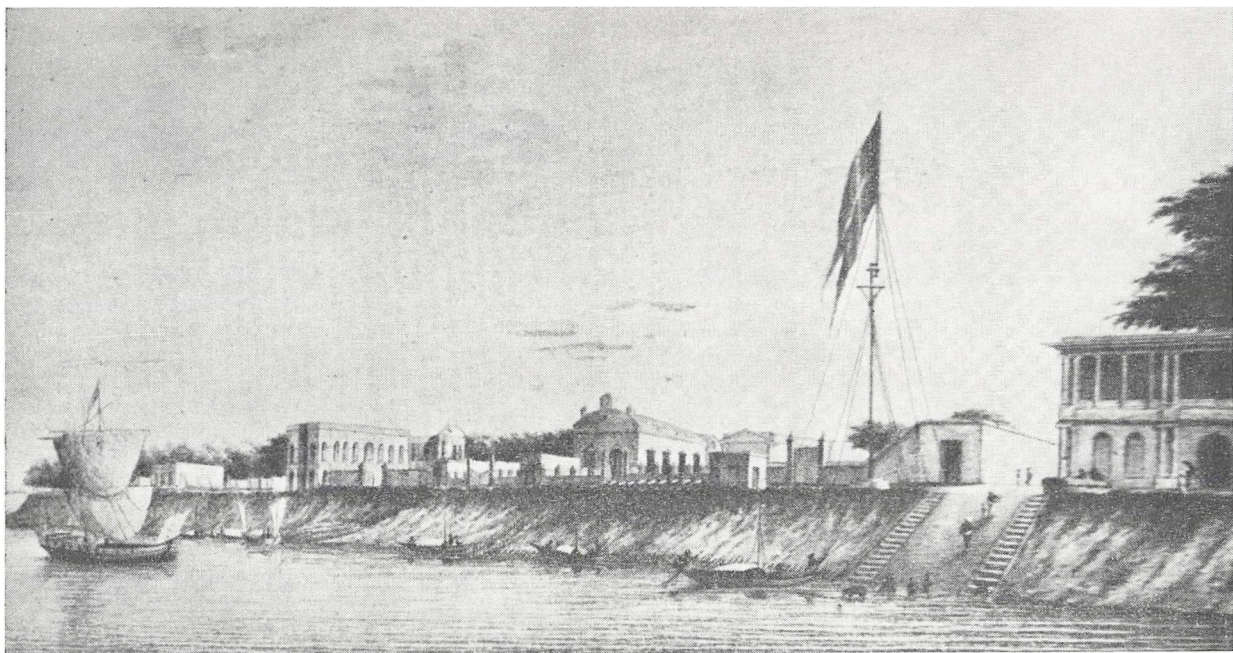
Endelig 31. juli kunne man efter en begivenhedsløs rejse ankre op ved Kap. Her opstod en storm, der medførte en farlig situation, så farlig, at skibsrådet måtte sammenkaldes til afgørelse af, hvad der skulle gøres. Ankrene blev kappet; men allerede næste dag lå man stille igen og kunne begynde at reparere småskaderne og sætte nye ankre. Ved Kap deserterede en matros, som det så ofte var tilfældet, når man lagde ind et sted. Det var ikke Guds bedste børn, der sejlede på havet, og sømandslivet var i øvrigt heller ikke egnet for dem. — Matrosen blev fanget og sat i bøjen.

11. august sejlede »Ganges« fra Kap det gode Håb mod Kap Comorin, Forindiens sydspids. En uge senere blev skibsretten sat — »for kaptajnen i overværelse af skibsassistenten«. Det var slagteren Jens Rasmussen Winther, der havde forgrebet sig på et par kreaturer, som kaptajnen havde købt i Kap »for at have mælk af dem formedelst hans helbred«. Winther havde malket kreaturerne og byttet mælken bort for brændevin. Han blev sat i bøjen, og senere på dagen fik han en »luusing« af 2. kvartermester — det var en gang tamp. Han slap fri næste dag mod at love bod og bedring.

2. oktober kom man, stadig på vej, i kontakt med en hollænder. Det skete med skarpe skud. Hollænderen, der kom fra Batavia, skulle op ad Malabarkysten, men han fik for alle tilfældes skyld breve med, som kaptajnen og Scavenius havde skrevet til kompagni og direktion. De skulle fra en havn på kysten afleveres på et skib, der skulle til Europa. Det var det almindelige postsystem i de fjerne egne, og brevene blev næsten altid sendt i tre eksemplarer med tre forskellige skibe. Det var farligt at sejle; men de fleste nåede vel hjem. I Asiatisk Kompagnis arkiv i Rigsarkivet ligger de i al fald ofte i alle tre eksemplarer.

To ting var »Ganges« interesseret i få underretning om af hollænderen. Den første var speciel, nemlig om der var fred i Indien. Her sloges englænderne med sultanen af Mysore, Hyder Ali, og ydermere kunne vel Frankrigs interesse i den amerikanske frihedskrig, der netop i 1778 førte til en formel alliance, skabe yderligere forviklinger. — Den anden interesse var almen: en kontrol af positionen, en ekstra betryggelse. Fejl forekom og havde også gjort det for »Ganges« vedkommende nogle dage før Kap.

Fra ca. midt i oktober gik kursen nord på mod Bengalen. Man var kommet øst for Kap Comorin, syd om Ceylon og tog pejling af Nicobarerne. En aften senere på måneden, da man lå ved nogle øer, som man kun turde passere ved dagslys, fik man en forskrækkelse og greb til geværer og pistoler og spekulerede på at

Frederiksnagore 1790.

Billedet viser koloniens europæiske buse, der lå helt ud til Hooghlys bred. Desværre illustrerer det kun ganske overfladisk de omgivelser, i hvilke Scavenius virkede. End ikke hans bolig kan udpeges. I de små indiske fartojer, der ses på floden, har han sikkert fartet en del omkring, og det må formodes, at han ofte har besøgt det nærliggende Calcutta for at skaffe sig de informationer, han i så rigt mål lod tilflyde sine foresatte hjemme. – Efter farvelagt tegning af Peter Anker, der var dansk guvernør i Indien 1786–1806.

trække kanoner i stilling. Det var et par kanoer, »stærkt bemandede«, som nærmede sig. Men det var ikke så galt, som det så ud til. De indfødte ville bare handle, og for 1½ rulle tobak og 2 flasker brændevin fik man 12 høns og en del kokosnødder, der blev fordelt til bakkerne — de enheder, mandskabet var opdelt i. 29. oktober havde man fødsel om bord. Passager Matoungs kone blev forløst med et dregebarn, og alt gik som det skulle.

Først ved godt midten af november kunne man begynde at se ende på den lange tur. Den 19. ankrede man op i Bengalens revir, ved Hooghly-flodens munding. Her lå et stykke oppe Calcutta, det engelske hovedsæde, og lidt længere mod nord Serampore, eller som byen hed som dansk koloni Frederiksnagore. Turen var nu ikke saa ligetil. Floden var svær at sejle på med mange grunde, der ofte flyttede sig. Det var nødvendigt at have lods hele vejen, og undertiden måtte der omlades i små både, der også på sine steder blev brugt som trækraft. Hertil kom, at man bestandig kunne vente overfald, så både kanoner og håndvåben måtte holdes klar. — 3. december forlod Scavenius sammen med kaptajnen skibet og sejlede op til Frederiksnagore med en lille indfødt båd, en bassera. Den 6. var »Ganges« fremme over den sidste grund »Scharnokken« (en af flere stavemåder), der var koloniens helt private, og med ni salutskud fra skibet og ni fra land blev der sat punktum for en rejse, der formentlig havde været som alle andre i tiden — måske endog lidt mindre begivenhedsrig end så mange.

Hvad der skete i ugerne, indtil »Ganges« 19. januar påny løb over Scharnokken, er ikke oplyst. Som skibsassistent forestod Scavenius skibets losning og ladning, og at han under arbejdet er blevet venner med folkene i land og især med kompagniets førstefaktor, den hollandsk fødte, dansk naturaliserede Johan Leonhard Fix, er klart nok. Men Scavenius var med, da skibet sejlede — om end nok med en forventning om at komme tilbage. Destinationen var i første omgang den danske hovedkoloni i Indien, Tranquebar, der efter en ukompliceret rejse blev nået 14. marts. Her indsendte Scavenius tre dage senere, sikkert efter opfordring af Fix til det såkaldte faktorerens råd, ansøgning til en ledig stilling som 1. assistent i Frederiksnagore. Dagen efter, den 18., blev han antaget, og den 22. hedder det i »Ganges« skibsjournal: » - - vores forhenværende skibsassistent Scavenius tog sin dimission for at være assistent igen udi Bengalen«⁹. Formodentlig har skibslejligheden nordpå hurtigt budt sig til, så hurtigt, at Scavenius ikke nåede at få foretaget en endelig afvikling af sine forhold på »Ganges«. Anderledes skal man næppe forstå det, når det hedder, at han ikke gjorde helt »regning og rede for det ham antbroede«¹⁰.

DE FØRSTE ÅR I BENGALEN

Nogen skildring af det Indien, Jacob Brønnum Scavenius kom til i 1779, vil det ikke være rimeligt at give her. Det er gjort så ofte før — uden at det i øvrigt nogensinde er lykkedes at komme helt tæt på det dagligliv, de danske levede derude. Det ved man forbavsende lidt om — og mindre fra Bengalen end fra Tranquebar. Det vil derfor ikke være muligt at følge Scavenius i hans gøren og laden som funktionær og handelsmand, og ej heller i hans fritid som dansker og menneske. En nøje gennemgang af de rapporter, han som 1. faktor sendte hjem med skibene, giver dog et klart indtryk af ham i de førstnævnte funktioner — og det er formidabelt, intet mindre. — De andre to er sværere at få fat på, men visse småtræk viser dog også her positive værdier.

Spørgsmålet om, hvor han havde de mange penge fra, som han kom hjem med — det, der så ofte har været rejst også for andre end Scavenius — kan godt besvares, blot ikke beløb for beløb, handel for handel. Og også her ved man forresten mere om Tranquebar end om Bengalen.

Det er nævnt, at Scavenius var blevet gode venner med J. L. Fix, og det var derfor naturligt, at han ved tilbagekomsten tog ind hos ham og hans »velsignede familie« — Scavenius' eget udtryk¹¹. Formentlig blev han boende hos Fix, indtil denne i 1786 forlod Indien, hvorefter han selv, nu som leder, overtog huset. Selv stiftede han ikke familie, og hvis han på dette område, som talrige andre europæere, har haft indiske »forbindelser«, er der i al fald ingen vidnesbyrd derom. Men troligt er det vel. 1780 stod han fadder til Fix' datter Bolette Marie, og året efter døbte han ved nøddåb Antoinette Marie. Alle Fix' døtre havde Marie som andet navn¹².

Stillingen som 1. assistent varetog han kun i godt 1½ år. Allerede 21. oktober 1780 udnævntes han til 2. faktor¹³. I disse to funktioner afspejler Scavenius sig imidlertid slet ikke i Asiatisk Kompagnis arkiver — ud over, at han, da han var blevet faktor, var medunderskriver på rapporterne. Men han er formentlig allerede dengang begyndt at tjene penge. — Skal man tro Fix, var det nemlig det eneste, europæerne kom til Indien for.

I en rapport hjem fra 1781 skriver han om englænderne, og vel at mærke det engelske kompagnis folk, at de ikke havde anden

interesse end at øge deres kapital og få den sendt hjem — »lige meget på hvad måde«. Når de havde nok, stak de af og overlod »landet og resten til forsynet«. Der var kun to slags europæere: dem, der levede i overflod, og dem, der led nød; der var ingen imellem. De, der kunne, samlede sig rigdom ved »grusomhed og angst« og lod de plyndrede indfødte sidde tilbage kun pønsende på hævn. Det fornuftigste og stolteste folk i Europa — det var englænderne — kunne »således blive grusomt og uden følelse«, fordi det tænkte så frit og så et uendeligt svælg mellem sig selv og dem, de betragtede som slaver. De var forført af rigdom på land, på magt og på millioner af undergivne, og de tænkte kun på sig selv. De øvrige nationers kolonier havde de tilintetgjort (det var nu kun delvis rigtigt), og blot Danmark var tilbage. »Vi vil så længe opføre os så rolige og dem hengivne (som nødvendigheden driver os til) og så altid blive deres venner«¹⁴.

Det var stærke ord og en opportunistisk slutning. Men forholdet var det, at den danske handel drog omfattende fordele af krigstilstanden. Europæiske varer blev genstand for en enorm spekulation, og da foruden Frankrig også Spanien og Holland indtrådte, var der snart ikke noget andet end danske skibe tilbage til varetagelse af fragtfarten. Avancerne var lidt svingende — fra tovværks 30 % over kobbers 41 til roms 170 og genevers 190—220 %¹⁵. Handelen var såvel kompagniets som private købmænds og rederes. I 1772 var kompagniets monopol blevet ophævet, og fem år senere var dets etableringer i Indien blevet overtaget af kronen.

De ekstraordinære forhold gav store indtjeningsmuligheder for dem, som formidlede dem, og det var en velkendt sag, at også kompagniets folk var deltagere, selv om det i og for sig var forbudt. Hertil kom, og det var afgørende for Scavenius' skæbne, at Bengalen, Indiens rigeste provins, fik en øget betydning og til sidst kom til at dominere over Tranquebar, fordi krigene, der hovedsagelig hærgede Sydindien, standsede produktionen af de lærreder, der var de vigtigste eksportvarer. I årene 1782 og 83 kom 95—96 % af de kompagnivarer, der sendtes hjem, fra Bengalen. For perioden 1784—92 er totalen 65 % mod 35 fra Koromandelkysten — alt til en værdi af godt 14 mill. kurantripuer (godt 4 mill. rd)¹⁶.

Hvad der egentlig foregik, ved man meget lidt om i detaljer. Varerne købte man i de fleste tilfælde fra britiske leverandører, og da såvel briterne som de danske faktorer til et vist omfang skulle holde sig fri af deres respektive kompagnier, blev mange aftaler sluttet ved mundtlige forhandlinger (Calcutta lå jo så nær, blot 10 miles nede ad floden) eller ved privat korrespondance. — Og ikke nok hermed — varerne blev ofte leveret hemmeligt, ved nattetide, og betalt med vekslers på direktionen i København! —

Alle kompagniets ansatte deltog i transaktionerne, og hvis en blev kaldt hjem eller rejste efter eget ønske, stod efterfølgeren altid parat til at fortsætte, hvor forgængeren slap. Han kunne gøre det så meget lettere, som han i reglen blev valgt blandt dem, der allerede var i Indien¹⁷.

Ikke al den hemmelige handel, som de danske faktorer var involveret i, behøver nødvendigvis at være gået på Europa. Der var store penge i f. eks. opium til Batavia og Kina, og der er vel grund til at tro, at de også har fået deres andel heraf^{17a}. At de tog deres private procenter af de operationer, de foretog for kompagniet, og at de delte med briterne, både vare- og kapitalleverandørerne (de sidste kom til at spille en hovedrolle i Scavenius' periode), var velkendt både for direktionen og for den danske regering. Officielt var det bedrageri, men et bedrageri, som man så gennem fingre med. Tiden var ret generøs på dette område, og man anerkendte, at lønningerne egentlig var for små.

I sine første år i Indien blev Scavenius indblandet i en affære, der, således som den ser ud på papiret, kunne være blevet alvorlig for ham. Når den alligevel ikke blev det, skyldtes det særlige forhold omkring dens personer, og dertil kom den kendsgerning, at regeringen ofte i kolonierne ikke for så hårdt frem, som den hjemme bestemte sig til. Også i København var man klar over, at tilværelsen derude og klimaet skabte »hede hoveder«, der undertiden udlod sig med ord, som under andre forhold aldrig ville være faldet. Baggrunden for det hele var den aftale, der var blevet truffet ved anlæggelsen af Frederiksnagore i 1755. Efter den skulle den lokale fyrste have en afgift på $2\frac{1}{2}$ % på alle varer, der gik ind og ud, dog således at varer til forbrug i selve kolonien var frie. Denne told tvang englænderne 10 år senere fyrsten til at give dem i forpagtning. Den betaltes i almindelighed efter danske opgivelser, og den belastede ikke efter sit fulde pålydende, idet det ved »gaver« til oprækkerne var muligt at holde den noget nede. Da englænderne under krigen erobrede den hollandske koloni i Bengalen, opdagede de forholdet og gjorde naturligvis sine krav gældende. Det kom til mange spektakler og en prekær situation for de danske.

Frederiksnagores øverste embedsmand, Ole Bie, tog da i 1781 sagen i sin hånd og overtog personligt fra foråret 1782 for 7000 sicca rupier forpagtningen — til stor fortrydelse for J. L. Fix

Bie og Fix var ikke venner. I en kort periode i 1770'erne havde Fix været logens foreløbige overhoved; men hans iltre personlighed gjorde ham efter regeringens opfattelse uegnet til hvervet, og Bie blev udnævnt. Fix fortsatte som 1. faktor. Da det blev klart, at Bie havde til hensigt også at lade sin forpagtning omfatte

varene til forbrug i kolonien, blev Fix rasende. I et brev af 6. februar 1782 forestillede han guvernementet i Tranquebar, hvad han mente, der burde gøres, nemlig at han tog til Calcutta til en forhandling med guvernør Warren Hastings, der ikke havde været hjemme, da kontrakten blev afsluttet. Efter den rapport, han sendte hjem om sagen, gjorde han det virkelig — uden om guvernementet og regeringen i København. I et memorandum til Hastings brugte han ord som *usømmelig, brud paa kompagniets privilegier og på al folkeret*.

Hvad Hastings sagde under forhandlingen er ikke refereret, men skrivelsen sendte han til Bie med forespørgsel, om der i Frederiksnagore fandtes andre autoriteter end *ham*, med hvem man ellers hidtil havde forhandlet.

I rapporten hjem var Fix overordentlig skarp. Han fandt det helt galt, at alle undersætter i kolonien, »endog den aller fattigste, må af det mindste, som indbringes til hans ophold og fortæring betale til justitsråden 2½ % med største tålmodighed for ej at anses som hårdnakket og trodsig undersåt«. Dertil kom, at den chef, der var toldforpagter, også skulle dømme for overtrædelser. Med hensyn til selve arrangementet anså han det for sandsynligt, at forpagtningssummen ville blive hævet, eller at briterne selv ville indsætte betjente til opkrævningen — »en herlig kollision imellem de danske og engelske toldbetjente, om Hs. Maj. engang i tiden selv vil hæve told i sin egen koloni. En skam for nationen, at koloniens forsvarere, som er sat til beskyttere af dens rettigheder, skal opofre den for sin egen fordel«.

På rapporten var Scavenius medunderskriver, og selv om samtlige rapporter altid var underskrevet af begge faktorer og (formentlig) 1. assistent, er der ingen grund til at tvivle på, at han stod bag sin foresattes synspunkter. For Bie førte modstanden til, at han allerede året efter, 1783, opgav forpagtningen; men hermed var affæren ikke slut. Ad tjenstlig vej nåede den til kongen, der resolverede, at der i Tranquebar skulle nedsættes en kommission til at foretage en nærmere undersøgelse både af selve toldsagen og af Fix' forhold dertil. Undersøgelsen blev en barok forestilling. Kommissionens tre medlemmer var alle inkompetente. En af dem blev under sagen Bies svigersøn, en anden blev arresteret, og den tredje blev afskediget — og alt dette mens de indbyrdes var vildt uenige. I september—oktober 1784 var Fix impliceret i adskillige retssager. Han holdt bevæbnede engelske sepoyer i sit hus, og slagsmål hørte til dagens orden. — Juleaften samme år blev kommissionen opløst.

Bie fik derefter tilladelse til på æresord at rejse hjem for at retfærdiggøre sig, idet han samtidig blev afskediget. I juli 1786

blev han frikendt, og 1788 var han tilbage i Frederiksnagore, på ny som overhoved for logen. Om Fix' rolle i sagen afgav Kommercekollegiet til kongen en overordentlig skarp indstilling. Man fandt, at hans handlinger havde været dikteret af had og misundelse, og at deres værste følge kunne være den, at han ved sin »overilede hidsighed« havde gjort briterne opmærksom på »den danske handels vigtighed og tilvækst«. Og man sluttede: »Han vover endog med den anden faktor, Scavenius, på Deres majestæts og den danske nations vegne at protestere mod oberstløjtnant Bies toldforpagtning, et foretagende, som ikke på nogen måde kan undskyldes, men på det alvorligste fortjener at anses«.

26. juli 1786, i samme dokument, der frikendte Bie, resolverede kongen, at Fix og Scavenius skulle tiltales. Der skete imidlertid aldrig noget, og tre år senere, i 1789, blev tiltalen frafaldet. Sagen var da blevet gennemgået af generalprokurør Oluf Lundt Bang, der anbefalede tiltalefrafaldet med den begrundelse, at begge havde handlet efter, hvad de anså for deres pligt¹⁸.

Ved midten af 1780'erne var Fix blevet træt af livet i Indien. Han var kommet derud i 1768, havde bestandig måttet kæmpe med besværligheder, som han ganske vist som oftest selv var skyld i, og havde desuden pådraget sig den »gængse bengalske eller galdefeber«, der med mellemrum plagede ham stærkt. Han tog hjem med »Castellet Dansborg« i december 1786, men forinden havde han gjort et forsøg på at skaffe stillingerne i Bengalen en bedre placering i forhold til Tranquebar¹⁹.

Der var tilsyneladende et misforhold mellem de to kolonier, og misforholdet blev båret frem af, at Tranquebar regnedes for den fornemste. Tonen angiver Fix, når han beklager, at faktoriet der-nede ikke kendte »andre midler til at vedligeholde dets anseelse (eller, som det udtrykker sig, superiorité) uden ved en myndig grovhed, hvortil (for at undgå disputer) som oftest ikke kan svares noget«.

Når Fix forsøgte sig, var det ikke af hensyn til ham selv. Han skulle nemlig under alle forhold have forladt Frederiksnagore, idet han havde modtaget en udnævnelse til 1. faktor i — Tranquebar! — en flytning, der imidlertid ikke blev til noget, velsagtens fordi han trods alt hellere ville hjem.

Nej, den, han tænkte på, var efterfølgeren, der, således som systemet var indrettet, ville blive Scavenius. — Mærkeligt er det at se denne selvsikre, meget rige mand, der aldrig lod sig noget byde, indlede sin argumentation ved på egne og Scavenius' vegne at skrive: »Vi er begge kompagniet den største erkendtlighed skyldig for vore levebrød og de os tilståede fordele og aflægger herved vor skyldige taksigelse — — «. Umiddelbart virker det,

som om han ville have direktionsmedlemmerne til at nikke velbehageligt til de nøjsomme funktionærers taknemmelighed. Det var dog næppe meningen, for så gjorde han jo faktisk nar ad dem. Der er nok snarere tale om en form, man altid brugte, for den træffes også senere hos Scavenius.

Fix' fremstilling af lønforholdene er meget langstrakt og meget indviklet. Han anerkendte, at man godt kunne beholde den ordening, at 1. faktor i Tranquebar skulle være den bedst lønnede — vel at mærke, hvis man *påbød* den ældste i anciennitet, at *han* skulle varetage denne post og bo i Tranquebar. Hvis ved et skifte den ældste sad i Bengalen og ønskede at blive der, måtte det være hans egen sag, men han skulle have mere for sit arbejde, end han fik i øjeblikket — ca. halvdelen af, hvad 2. faktor i Tranquebar oppebar. Han burde op på højde med denne, så meget mere som stillingen stadig voksede i betydning: Det engelske guvernement lå i Bengalen, de rigeste privathandlendes huse lå der, »og vil sikkerlig være der, når deres landsmænd engang, tidlig eller sildig, er bortjaget fra kysten«²⁰. — »Kysten« var Koromandelkysten, hvor der var nye kampe på vej med de indiske fyrster. Noget resultat af sit forslag fik Fix ikke. Dertil var hans argumentation sikkert for personlig, for han havde på sin vanlige facon givet nogle nedvurderinger af visse medlemmer af den tranquebarske personkreds.

FØRSTEFAKTOR

Med Jacob Brønnum Scavenius' overtagelse af fabrikkens ledelse oprandt en ny tid for kompagniets direktion hjemme i København. Hans handel og de vareladninger, han sendte hjem, adskilte sig ikke væsentligt fra det, man havde været vant til — ud over at vilkårene i perioden fra fredsslutningen 1783 og til England blandede sig i revolutionskrigene 10 år senere, blev hårdere. Danmark måtte nu påny konkurrere med andre nationer. Nej, det ny lå i hans kolossale informationsstrang. Hvis direktionsmedlemmerne i årene 1787—91 ikke fik øget deres kendskab til de økonomiske og sociale forhold i Indien var det deres egen skyld, og fordi de ikke læste rapporterne fra Frederiksnagore. Mange af dem var faktisk videnskabelige afhandlinger, og det fremgår klart, hvorledes Scavenius har arbejdet med problemerne, studeret og skaffet sig oplysninger. — Det er ejendommeligt at tænke på, at han senere hjemme nok kom til at leve som storgodsejer og pengemand — og da også i nogen grad som et interesseret kulturmenneske; men at hans evner aldrig fandt offentlig udnyttelse. Der er ymtet

noget om manglende anerkendelse de »rigtige« steder, og Peter Erasmus Müller skriver, at mange miskendte ham. Mere end sådanne antydninger er dog ikke bevaret, og meget fandt sikkert sin rod i misundelse. Den tilskriver ofte den blinde lykke det, som skyldes et skarpt og øvet blik, hedder det et andet sted i Müllers nekrolog.

Det, der foruden begavelse falder i øjnene i Scavenius' breve, er de mange positive, menneskelige træk: medfølelse, hjælpsomhed og loyalitet. I et brev af 15. september 1787 redegjorde han for de metoder, briterne anvendte over for de indfødte lærredsvævere. Han taler her om de *stakkels* vævere, der blev tvunget til at arbejde for opkøbere, ofte rige indere. Videre, hvordan de, »som næppe har det bare ris af sit arbejde« ved disse »*tærende undertrykkelser*« måtte hævne sig ved bedrageri — ved hemmeligt at sælge til fremmede og derved undlade at opfylde indgåede kontrakter. Fra en oversvømmelse i 1788 fortæller han om *vævernes usle hytter*, der blev bortskyllet, »deres industri ødelagt og det dem til arbejde gjorde forskud rent tabt«. I denne forbindelse har han i øvrigt lidt ros til englænderne, der resolut fremmede leveranceaftalerne: »Dermed bevises tillige landet den største velgerning, den fattige væver får arbejde og sikkert arbejde i tide, industrien bliver i virksomhed, og gode varer kan tilvejebringes«²¹.

Folk, som gjorde et godt stykke arbejde, gav han gerne et ord med på vejen, hvis han troede, det kunne gavne deres karriere. Da overstyrmand Holm efter kaptajn Junges død på rejsen sikkert havde ført »Tranquebar« til Bengalen, tog Scavenius anledning til at anbefale ham til kompagniet såvel for hans indsats som for hans »gode og stille opførsel«. Om 2. styrmand Thomson, der også havde været med »Tranquebar«, skrev han rent ud, at han fortjente forfremmelse. Fremgagsmåden var usædvanlig — det er sagt om kompagniet og dets folk, at kritik altid fandt vej til papiret, men ros aldrig — og Scavenius tilføjede da også: »Da vi sjældent skal tage os den frihed og aldrig uden at finde en god årsag dertil, så tror vi, at direktionen også vil reflektere på vor rekommandation«²². Den anden person i vi'et er medfaktoren Jens Wuldem, der kom til at efterfølge Scavenius.

En anbefaling, hvis resultat var ukendt, var der ikke nogen risiko ved. Men Scavenius veg heller ikke tilbage for selvstændige dispositioner på områder, hvor han egentlig skulle have spurgt først. I marts 1789 meddelte han hjem, at han havde forhøjet gagerne for to nylig ankomne assistenter Kall og Cruse til henholdsvis 800 og 500 kurantrupier. Det var det *mindste*, de kunne klare sig med, når de skulle eksistere, og det var rimeligt, når man i Frederiksnagore var færre end i Tranquebar og havde mere at

bestille. Han antog samtidig, også på egen hånd, en kirurg — alt på den »høje direktions approbation, som vi herpå udbede os og er visse på«²³. De her nævnte assistenter kan ikke være identiske med de to »vicefaktorer«, 1. og 2. assistent, der allerede oppebar de nævnte summer. Faktorerne selv fik på dette tidspunkt henholdsvis 2.000 og 1.400 kurantrupier plus 6 % af det årlige nettooverskud (dvs. med fradrag af fragt, assurance o. a.). De 6 % fordeltes med 3^{1/2} til 1. faktor og 2^{1/2} til 2. Foruden lønnen fik de seks og fire oksehoveder med vin eller andre drikkevarer samt ret til årligt at sende 2 og 1 pakke eller kiste af en angiven størrelse hjem med varer²⁴.

Helt rørende er Scavenius' omsorg for en ung mand, Lindenberg, der var kommet til Indien for at gøre sin lykke, men som manglede den robusthed, der skulle til. Han blev sendt hjem i december 1790 med »Dannebrog« og 1. faktoren fortalte om ham, at han var et ungt menneske af god opførsel, som uden gage havde tjent som kopist ved logens råd. Men han var fattig og uden venner, og havde ingen »gode udsigter« i kolonien. Han ville sikkert, når han kom til København, betale for rejsen, hvad han kunne. Meget ville det ikke blive, da han intet ejede. Scavenius ville derfor regne det for en gunst, bevist ham selv, hvis Lindenberg helt måtte slippe.

En lignende omsorg vistes enken efter lederen af logen i Patna Jørgen Berner. Han havde været et smertensbarn i Bengalen (herom mere senere), og da han døde 1790 efterlod han sig en gæld paa 200.000 kurantrupier — han, som ellers havde fået mange til at tro, at han var en »vigtig og rig mand«. Enken var kommet til Frederiksnagore med otte børn og uden udsigt til noget som helst at opretholde livet ved. Formentlig efter Scavenius' opfordring indsendte hun en ansøgning til kompagniet om hjælp, en ansøgning, han anbefalede meget varmt²⁵.

Der er flere af den slags eksempler på loyalitet over for kaptajner og medarbejdere og hjælpsomhed over for vanskeligt stillede. De slutter smukt på hjemrejsen 1792, hvor Scavenius forud betalte kosten for »en af de evangeliske brødre« ved navn Grosmann, for endnu en ung mand, der ikke havde kunnet klare sig, Mr. Knoph, og for Mr. Kiær, bror til madam Fix. Vant til det fra dagligdagen brugte han den engelske hr.-betegnelse.

Han erklærede sig endvidere villig til ved hjemkomsten — sådan må systemet have været — at betale for deres »lejlighed«. Kiær boede hos ham, de to andre i et sejdugslukaf — der dog vel har befundet sig indendørs. Som i andre tilfælde lader Scavenius imidlertid døren stå åben for kompagniet til at forære ham »lej-

lighederne« (kostpengene var kaptajnens) »for min skyld, siden jeg ingen familie har«²⁶.

Mens disse træk ligesom skal »findes frem« i brevene, er der et andet, som falder i øjnene i næsten hvert eneste. Det er den rolige selvsikkerhed, hvormed Scavenius fører sig frem. De første gange studser man lidt, tror ikke rigtigt, at ordene har skullet tages for pålydende, senere morer man sig; men man forarges aldrig. Der-til falder det hele for naturligt. Det har været sandt alt sammen: De har været et par udmærkede folk for Asiatisk Kompagni, han og Jens Wuldem. De har vidst, hvad de havde med at gøre, tog ingen chancer og lagde alt åbent frem — alt, som vedgik kompagniets forhold. Da de i 1788 fik en ny instruks, sendte de den vel underskrevet tilbage. Men de bemærkede samtidig, at de ikke fandt den stemmende med de herskende forhold. Den var »mere kalkuleret efter Tranquebars meridian i højsalig Chr. VI's tid«, og de var »af den mening, at mænd af indsigt, erfaring i handel og kendskab om verden, således som vi forestiller os den høje direktion, ikke vil misgunstige et forsøg, som vi skal tage os den frihed at gøre, når lejlighed gives, til en forandring i nogle af instruksens artikler mere passende til den nærværende handelsforfatning i Bengalen«²⁷.

Da man i januar 1789 sendte »Castellet Dansborg« hjem med ladning, skrev Scavenius blandt meget andet om denne: »Vi er overbeviste om at have handlet så godt, omstændighederne tillod det, og bedre end nogen europæisk nation, except den engelske, hvormed ingen ligning kan eller bør ske, og i enhver del som i det hele set på kompagniets fordel«. Og lidt længere nede i samme brev som svar på en kritik fra 1787, noget med tillid, der skulle have været bygget på et skuffende grundlag: »I sandhed, vi er vor tjeneste mægtige og ærekære mænd, og i den anledning bør vi anmærke uden mindste skryderi, som ellers er vor karakter modstridende, at vi kender handelen og forfatningen i landet frem for nogen af vore landsmænd i Indien«²⁸. — Beskedenhed var ingen dyd på det sted; men den ville også have været kunstig og malplaceret.

I afskedshurlumhejet først på året 1792 blev der lejlighed til en »venlig« hilsen til kollegerne i Tranquebar: »Faktoriet i Tranquebar går den lige og jævne vej. Intet hinderligt kan møde i altid at følge den høje direktions ordre — forlanges peber, købes det — ønskes kaffe, så er man også omhyggelig derfor, og fordi det er forlangt, formenes det også at ville svare vel, endog efter nogle års forløb, og fejle kan man aldrig ved strikte at følge sine ordrer. — Således tænker vi og; men vi agter det tillige for en ære, vi meget attrår, når vi kan bibringe vore foresatte det begreb, at vi også

tænker selv, med samme vi efterkommer deres ordrer«²⁹. Og dermed var jo i virkeligheden Tranquebars flittige pænhed reduceret til ingenting.

En særlig side af selvbevidstheden afspejles i muntre, lidt frimodige bemærkninger, der fremsættes »bag hånden«, som i de gamle vaudeviller. I februar 1788 berettes om et dødsbo, som familien synes at overvurdere, og der henvises til rygtet, som »gerne på den lange rejse fra Ostindien sætter et par nuller til sådanne beretninger«. I samme brev beskyldes Bie åbent for praleri, og en korrespondance mellem C. W. Duntzfelt, der var Bies medhjælper, og rådet lignede »dukkespil, hvori kun en person handler, endskønt tilskuerne ser tvende partier at agere«³⁰. Fornøjeligst er en karakteristik af en lokal fyrste: »Rajaen eller kongen af Travencour er en gammel hosekræmmer og gerrig knark, som ved sin minister eller vezir driver det meste af sit lands handel — — og når han ej længer kan forøge sin rigdom, men hvad endnu værre er, skal dele den med europæerne, vil han krepere af græmmelse«³¹. Med det sidste tænkte Scavenius på lokal fyrsternes bidrag til det engelske forsvar.

Eksemplerne, der som de andre er udvalgte, viser en afslappet kolonimand, der uden alt for mange skrab-ud'er, går ud fra, at brevmodtageren registrerer hans meddelelser i de nuancer, i hvilke de er fremsat — og der regnede han i grunden ikke helt galt.

Det er ovenfor nævnt, at Scavenius om sig selv frimodigt erklærede, at han kendte handelen og forholdene i Indien bedre end nogen anden dansk derude. At erklæringen ikke var lutter pral, kan konstateres gennem de af hans breve, der i virkeligheden var hele afhandlinger, koncentreret om et bestemt emne. — I januar 1789 skrev han, at karakteristisk for såvel den dygtige faktor som den dygtige superkargo var et nøje kendskab til de indiske lærredsvares kvaliteter og til de europæiske markeders behov for og anvendelse af disse varer — samt, og det var ikke mindst vigtigt, en tilsvarende viden om det udviklede indiske pengesystem. Det sidste kunne »lige så lidt undværes som at kunne regne og skrive«, og han fortsatte: »Vi har megen lyst til efterhånden at foredrage den høje direktion vore begreber om disse ting, som vi tror, de ville være nyttige for vore eftermænd herude i kompagniets tjeneste«³².

Som sagt, så gjort: I breve af 7. august og 7. november 1789 gav Scavenius særdeles omfattende redegørelser for disse forhold, redegørelser, der er spækket med tal og beregninger, men som samtidig viser en dybtgående forståelse for indiske samfundsforetelser³³. På faldrebet, i januar 1792, behandlede han et skibs lastningsforhold med henblik på placering af peber mellem andre va-

rer. Han diskuterede her »generalskibsmålernes instruks«. »Ja, hvem der kunne få den at se, så ville vist meget læres deraf. Alligevel synes den hemmelighed, sådanne ting holdes i, alene at bevise, at de, der udgiver sådanne instrukser og burde forstå det, må kun selv vide lidet deraf. Man ønsker dog, at andre skal ikke vide det. Skibsmåling er som troldom for almindelig forstand«³⁴.

Sådanne almene ting findes også, men ikke i form af egentlige afhandlinger, spredt i de øvrige breve. Af eksempler kan nævnes en diskussion om, hvorfor Lissabon og Ostende kunne være at foretrække som destinationshavne frem for København, og endvidere en anbefaling hjem om, at man skulle begynde at interessere sig for Benaressukker, der »år for år bedres i kvaliteten«³⁵. Især det sidste ofres nogen plads. Det var også tilfældet med logen i Patna noget længere oppe ad Hooghly-floden. Den var anlagt i 1773 med den tidligere nævnte Jørgen Berner som leder, overkøbsmand, og dens hovedopgave havde været at forestå opkøbene af lærreder og salpeter. I deres bog om Asiatisk Kompagni (jfr. note 16) skriver Aage Rasch og P. P. Sveistrup, at logen oprindeligt blev slået meget stort op, og at den til at begynde med var en succes; men at der snart til skade for handelen opstod gnidninger mellem Berner og faktorerne i Frederiksnogore. Det, der var galt, var efter Scavenius' mening, at hele etablissementet var en misforståelse, fordi en europæer aldrig ude i distriktet ville have samme muligheder som de indiske eller armenske opkøbere. Dertil kom endvidere, at også personen Berner havde været en misforståelse. — Scavenius' karakteristik af ham er ubarmhertig: »Hr. Berner tænkte derfor at gøre sit allerede store navn — The Commercial Chief for the Danish East India Company at Patna — rent uødeligt ved at opsætte anselige og til dels prægtige bygninger der, hvorved han i mange år kunne omtales. — Dog ligesom, ikke sandt, stolthed grundet på fortjeneste og nyttige indsigter i sin post, tjeneste og vej i livet, men et forfængeligt vovemod grundet på uvidenhed om, hvad der anstår den gode medborger, den fortjente og i forretninger duelige, agtede mand, udgør grundlaget af mandens karakter og bestemmer hans fleste foretagender, så er det ej at andre over, at samme såvelsom hans beretninger, når de driftes [o: drøftes] og afklædes (thi indklædningen er almindelig andres), er lige så magre som oppustede og lettelig bliver til intet. — Hvor uvidenhed hersker, er der egentlig hverken råd eller dåd«. For Bernes vedkommende løstes problemet af sig selv. Han døde i august 1790.

Brevet, der er et svar på et spørgsmål fra direktionen om, hvorvidt man fortsat skulle opretholde logen i Patna, giver i øvrigt Scavenius lejlighed til en længere beretning om det engelske styres

opbygning og lønforhold. Han konstaterer her, at en del af de penge, der var at få til låns, hidrørte fra de engelske kompagniembedsmænd og officerer, der simpelt hen i Calcutta ikke kunne bruge deres løn, »langt mindre deres sportler, som ellers er dem forbudne — thi man skal leve meget højt i Calcutta, om man skal tilsætte over 30.000 rupier eller 3.000 £ årligt«. De overskydende penge faldt i hænderne på købmændene, der var deres og andre rige englænderes kasserere, og gav dem derved friheder og fortrin, som ingen kunne hamle op med. »Hvorfor kan fremmede nationer ikke gøre det lige så godt som de engelske, når de har kapitaler at operere med?« sukkede Scavenius, og han sluttede sit brev: »Adskillige andre ting, som endnu hidrører og burde til dels omtales, kan ikke få sted uden langt at overskride grænsen for et brev og give det form af en ordentlig afhandling, hvad det ikke er«³⁶.

En detaljeret gennemgang af alle de problemer, der interesserede Scavenius, og som han udviklede for direktionen hjemme, vil her føre for vidt. Men det må dog noteres, at han havde den glæde i 1791 som påskønnelse for sin indsats at modtage kompagniets hædersmedalje, som han blev virkelig glad for³⁷. På et takkebrev, som først nåede Bengalen, efter at han var rejst, svarede Jens Wuldem: »Kompagniets kommissions anmodning til den høje direktion at tilkendegive faktoriet sit bifald over den i året 1789 hjemsendte afhandling om lærredshandelen samt den senere om mønt- og pengevæsenet her i landet, har vi med megen følelse og erkendtlighed modtaget og fordrer vor varmeste taknemmelighed. Men da vi ikke nogen tid ønsker at afvige fra sandheden og tilegne os en ros, vi ikke tør modtage, må vi herved erklære, at æren derfor alene tilkommer vor formand, hr. Scavenius. — Møntbrevet var ellers en frugt af mange års samlet kundskab, mest af de bekendte engelske skribenter, James Steuart *) og dr. Adam Smiths afhandlinger i denne sag, hvorover kendere alene kan dømme. Vi tvivler ikke på, at han i sin tid mødes med den belønning, hans udmærkede flid giver ham fordring på«³⁸.

Brevet giver en oplysning om i al fald noget af det, Scavenius fik sin tid til at gå med. Han har læst Smiths »Wealth of Nations« (1776) og Steuarts »An Inquiry into the Principles of Political Economy« (1767)**). Men han fik også tid til privathandel. Det er tidligere nævnt, at det ikke er muligt at følge denne side af hans tilværelse i detaljer; men Ole Feldbæk har i sin disputats om Indienhandelen under dansk flag fra 1772—1808***) givet nogle få

*) Wuldem skriver: Steward.

***) Steuarts værk var et højdepunkt i økonomisk tænkning, indtil det blev sat i skyggen af Smiths.

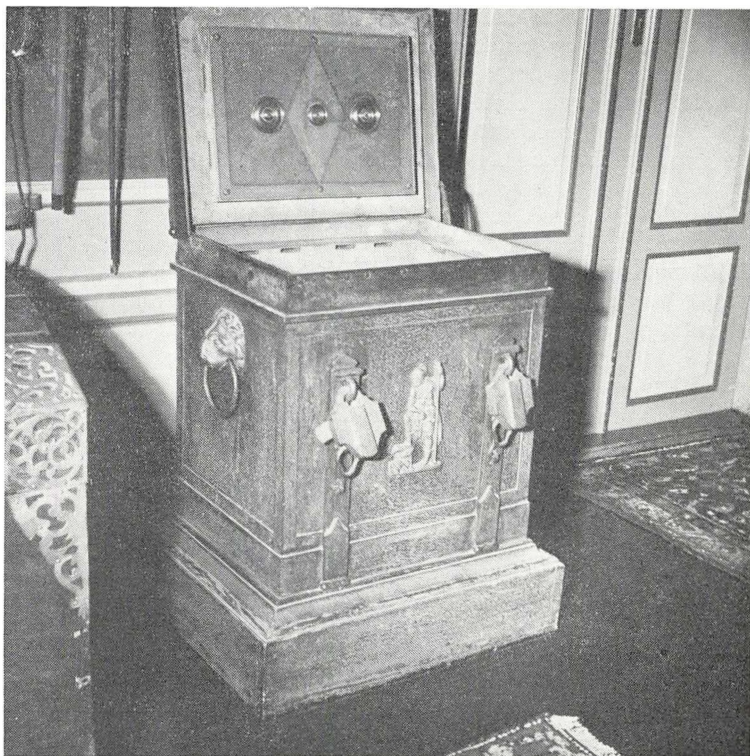
eksempler på transaktioner, som Scavenius var med i. De fleste er fra Fix' tid, og faktorerne optræder her som agenter, der solgte europæiske varer, hvilket var en tvivlsom forretning, eller skaffede kapital, hvilket var mere givtigt. I rådsarkivet fra Frederiksnagore ses han nogle gange at have betalt den gældende afgift for private varepartier, der ikke blev fragtet med kompagniets skibe³⁹. Et vist begreb om omfanget af disse foretagender får man gennem skibet »Tranquebar«, der blev sendt hjem med fuld ladning i 1787. Skibet tilhørte Asiatisk Kompagni, men blev ved ankomsten købt af C. W. Duntzfelt og Scavenius. Det blev lastet af anglo-indiske handlende under dansk dække. Duntzfelt stod for 78 % af ladningen, Scavenius for 4 og andre for resten. — Da det var vigtigt for resultatet at få afgiften sat ned, søgte rederne rådet herom. Rådet bestod på dette tidspunkt af F. L. le Fevre og — Duntzfelt, så det var ikke at undre, at ansøgningen blev imødekommet. Reduktionen var fra de normale to til en %⁴⁰.

AFSKED MED INDIEN

I instruksen fra 1787 var det bestemt, at opsigelse af tjenesten skulle finde sted med tre års varsel. I medfør heraf meddelte Scavenius allerede 26. januar 1789, at han ønskede at fratræde. Til sin efterfølger anbefalede han varmt Jens Wuldem, et ønske han fik opfyldt⁴¹. 19. november 1791 med det sidste skib før det, han selv skulle rejse med, gjorde han status, og den er egentlig ikke så munter, som man på baggrund af hans ellers så magtfulde optræden skulle vente. Syg var han ikke, men mismodig. Man kan ikke helt frigøre sig for en tanke om, at han gerne ville hjem og nyttiggøre sin formue, ca. 2 td. guld, som biograferne nævner, uden at skrive, hvor de har det fra. Det var da også et hæderligt motiv, som han så alle andre følge, de, som *havde* tjent penge og, som han, beholdt helbredet. Det sidste var han især heldig med i et klima, hvor han i mange år havde set talrige landsmænd bukke under.

I sin status skrev han: »Jeg Scavenius erkender med megen følelse den høje direktionens gode tillid til mit forhold i kompagniets tjeneste her i Indien. Min attrå er og har været at kende og forstå, hvad mig vedkommer i den forfatning, jeg er sat. Og at være en duelig mand i min tjeneste bliver min ambition og mit største øn-

***) Jfr. note 16.

Jacob Brønnum Scavenius' pengekiste.

Kisten, der i dag står på Kongsdal, er af samme type som en på Handels- og Søfartsmuseet. Da denne har været brugt på Asiatisk Kompagnis skib »Prinsesse Charlotte Amalie«, er det en nærliggende tanke, at også Scavenius' har en tilknytning til kompagniet. Men det vides ikke, hvor han havde den fra. Med sine klassicistiske ornamenter har den været en dekorativ detalje på hans kontor. De svære hængelåse er attrapper beregnet på at narre eventuelle tyve. Låsen sidder i låget med nøglebulet skjult under en dekoration.

Privatfoto.

ske; men jeg ser daglig, hvor meget jeg fejler og frygter for ethvert udfald. Af frygtsomhed er jeg blevet forsigtig, og derved igen så varsom, at jeg ikke sjældent har mindre gavn end ved at gå frisk til. — Nedbøjet i sind og mod mere end konstitution har jeg længe ønsket at kunne slippe vel fra et sted, hvor det snart i 13 år har været min lod at arbejde og stride. Og førend jeg havde den lykke i direktionens meget ærede af 12. marts h. a. at finde mine

foresattes bifald udmærket på en måde, jeg aldrig har turdet ønske *), i virkelig overbevisning, at jeg ikke engang kan gøre, hvad jeg bør, så godt som jeg vil, og at mange andre, som kommer efter mig i tjenesten, kan gøre det lige så vel, var det min fulde agt at forlade Bengalen med denne ekspeditionstids sidste skib efter den mig tilforn givne tilladelse. Jeg har derpå beredt mig og bragt mine ubetydelige ting i rigtighed for at hjemgå med kaptajn Winther næstkommende januar, og da nu tingenes forfatning her ikke tillader nogen forandring deri gør ligt, så hjemgår jeg i det gode håb at mit hele forhold engang i tiden, ifald jeg ønsker det, skulle kunne anbefale mig til kompagniets tjeneste her i Indien igen.

Det er kendt, at man i Asiatisk Kompagni nødigt så Scavenius forlade Frederiksnagore, og at man også lagde et vist pres på ham for at få ham til at blive⁴². Det kan være forklaringen på den nølen, han ovenstående giver udtryk for. Men det fornemmes også, at han måske selv har fortrudt en smule. Sin status sluttede han således: »Deres godhed og yndest, højtærede herrer, vedblive uforandret såvel for mig som mine eftermænd og alle kompagniets betjente her. Jeg håber at efterlade dem som venner, og jeg kender dem som mænd, der har deres tjeneste, pligt og kompagniets vel om hjertet. Hvad jeg ved, ved de også, og hvad jeg mere ved, skal blive dem meddelt. Men vor bedste kundskab er kun stykker, mindre end noget. Tingen og dens forfatning omskiftes som tiden, i morgen anderledes end i går. Vi tænker at handle klogt og synes at overveje alt, når et lidet uset mellemstød giver et ganske uventet udfald, hvorefter handlingen dømmes. Således går det, og således vil det vel også altid vedblive. Vore foresattes erfaring og billige omdømme bliver derfor altid både vor trøst og vor tillid, endog når vi tør sige og godtgøre at have handlet efter skønsomhed og bedste overlæg. Denne billige dom tør vi til alle tider vente af så kyndige mænd som de, vi har den ære at tilsende dette brev, og til hvis retskaffenhed vi på bedste måde anbefalder os selv og alle vore foretagender«⁴³.

»Således traver vi omkring, ligesom vi alene fulgte lygtemanden i den mørke nat, indtil vi farer rent vild i stedet for at finde hjem«, hed det i brevet om lastningsforholdene (jfr. side 26) —. Scavenius fandt hjem, og det synes ikke, som om han på noget tidspunkt i Indien gik efter lygtemænd. Han vidste altid, hvad han ville — i al fald i sine forretninger. Hans personlige forhold undrager sig bedømmelse.

I februar 1792 forlod skibet »Dannemarck« det bengalske revir, 18. marts lagde det ind ved St. Helena, og 11. august lagde det til kaj i København⁴⁴.

*) Scavenius tænker her på medaljen.

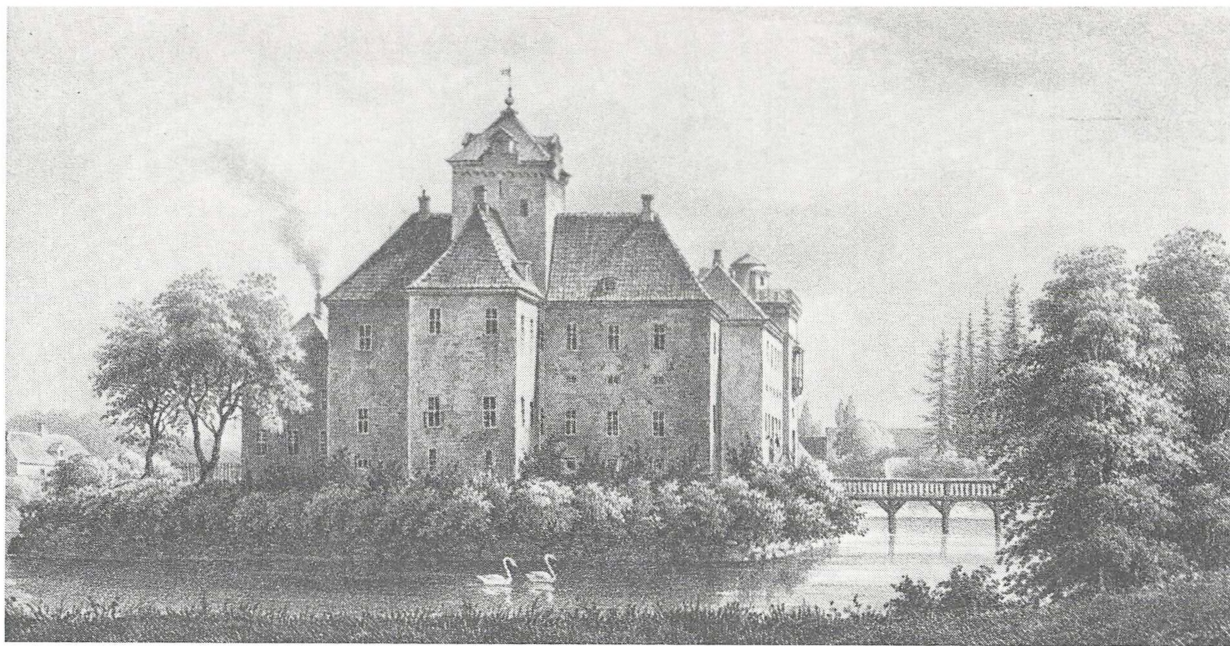
GODSEJER, RÅDGIVER, VELGØRER OG KULTURMENNESKE

I det Danmark, Scavenius kom hjem til, var Christian VII, som han i sin ungdom så varmt havde hyldet, stadig konge, men ikke mere med Høegh-Guldberg som »herre både over regn og smukt vejr«, en samtidig betegnelse. I 1784 havde den unge kronprins, den senere Frederik VI, og kredsen bag ham, sat ham fra styret. En reformtid var begyndt, der i første omgang koncentrerede sig om landbruget og bøndernes forhold. Men bortset herfra var landet, i dagligdagens billede, det samme, som han havde forladt. Ude i Europa var bølgeslag på vej, som man skævede ængstelig til, og som man håbede ville gå udenom. Det var den franske revolution, der var startet i 1789, og som måned for måned i stadig højere grad syntes at skulle vende rundt på tilvante forestillinger om samfund, styre og tilværelse. Bortset fra et par ubetydelige krusninger, der oven i købet holdt sig på litterært plan, *gik* bølgerne i endnu en årrække Danmark forbi.

Hvilke planer for sin fremtid, Scavenius havde, da han påny satte foden på dansk jord, er ikke røbet noget steds. Nogle måneder har han vel brugt til at akklimatisere sig i — og til at se sig om og hilse på gamle venner. Men han tøvede ikke længe. Først på året 1793 var han ejer af herregården Gjorslev på Stevns med de to underliggende gårde Søholm og Erikstrup. Og i oktober samme år ægtede han Karine Lucie Debes (1775—1825), hvis mor Christine var af det rige Suhrske handelshus.

Når ungdomsvennen, pastor A. Wøldike, Store Hedinge, i et brev fra februar 1794 kan lykønske med en kapitalforøgelse på 80.000 rd., som rygtet har forsynet Scavenius med, er der sikkert tale om hustruens medgift. Præsten glæder sig, »så ofte jeg blandt det store antal uheldige i verden finder nogle ret heldige«⁴⁵.

I erhvervelsen af de tre godser må der for Scavenius næsten have været noget symbolsk. Han købte dem for 200.000 rd. af kammerherre Johan Frederik Lindencrone, hvis far Christen Lintrup (adlet Lindencrone 1756), borgersøn fra Løgstør, havde tjent sin formue i — Asiatisk Kompagni, bl. a. som supercargo på tre rejser til Kina. Han var trådt ud 1741 og var to år senere for 60.000 rd. blevet godsejer. I små 30 år arbejdede han med energi og betydelige ofre for at forbedre sine ejendomme, der blev gjort til stamhus 1763. Over for bønderne var han særdeles human og langt forud for sin tid. Han byggede skoler, indførte kartoffeldyrk-

Gjørlev omkring midten af 19. årh.

Gården er opført ca. 1400 af Roskilde-bispen Peder Jensen Lodehat. Dens grundplan, et latinsk kors, er enestående i den verdslige arkitektur. Den er endnu bevaret, selvom ombygninger i århundredernes løb har udvisket middelalderpræget. Også Scavenius lod foretage nogle mindre ændringer. – Kuplen til højre på komplekset er et observatorium, som den astronomiinteresserede Peder Scavenius lod indrette. – Litografi efter tegning af Ferdinand Richardt.

ning, eftergav restancer til store beløb, ophævede hoveriet (1767) og indførte arvefæste på billige vilkår (1769) — men alt uden syn-derligt held, fordi han ikke lod en udskiftning følge på. Bønderne blev stadig fattigere. For sønnen blev besværlighederne med årene så store, at han søgte og i 1791 fik bevilling til at ombytte stamhu-se med en fideicommisskapital, og vejen var dermed åben for et salg⁴⁶. At Lindenchrone var glad for handelen og altså formentlig af Scavenius fik, hvad han havde forlangt, derom vidner en sam-ling breve i Scavenius' privatarkiv. Hans tone er endog meget hjertelig, og der synes i årenes løb til Lindencrones død i 1817 at have udviklet sig et varmt venskabsforhold mellem dem. En næ-sten jubel — og vel lettelse — føles i disse linier kort efter hande-len: »For alting, umag Dem ikke med at besvare mit brev. Deres tid er Dem kostbar. Når De igen kommer her til byen, skal jeg mundtlig sige Dem, hvor meget jeg er Deres evig hengivne ydmygste tjener«⁴⁷.

Efter overtagelsen kastede Scavenius sig med vanlig håndfast-hed over reorganisationen. Med gunstigere forhold i ryggen, med god faglig medhjælp og med hans naturtalent for alt, hvad der havde med økonomi at gøre, så han snart resultater. Allerede 1794 udskiftedes de første byer, Magleby og Renge, så grundigt, at næsten alle gårde blev lagt ud på deres lodder. Det hjalp på de enorme restancer for kongelige skatter og jordebogsafgifter, der i 1793 havde udgjort næsten $\frac{1}{4}$ af købesummen, 44.000 rd. De tre hovedgårde blev drevet uden hoveri, og skovene kom under forst-mæssig behandling, idet der fra 1812 årligt blev foretaget store udplantninger. — Til deres haver fik bønderne lov til at hente podekviste fra Gjorslevs fine æbletræer, og de undervistes af for-pagteren, Valentiner, i brugen af mergling og svingplove. I Land-husholdningsselskabets amtsbeskrivelse fra 1839 fremhæves den ene landøkonomiske forbedring efter den anden⁴⁸.

Sine godsbesiddelser udvidede Scavenius i 1798 ved købet af Klintholm på Møn for 102.000 rd. Sælgerne var hofagent, købmand Ditlev Staals arvinger. Staal havde 1769 erhvervet gården som ho-vedgårdslod af det mønske domænegods. Også på Klintholm blev bondejorden udskiftet, og forskellige arbejder til nyttiggørelse af skovene blev påbegyndt⁴⁹.

Det var vel næppe fra begyndelsen tilsigtet, at Scavenius blev klintekonge. Men det er da ganske pudsigt, at han ved sine gods-køb blev ejer af de store østdanske kridtforekomster, Stevns og Møns klinte. En gang efter 1807 modtog han et brev fra en N. Lund, der sandsynligvis var forfatteren, generaltoldkammerdepu-teret Niels Tønder Lund (1749—1809). Heri opfordredes han til, som det hed, at give »Stevns Klint til pris — i det mindste så

længe krigen varer — for alle og enhver, som har den behov og kan afbenytte den skat, hvorover De ruger«. Lund, der tilsyneladende forestillede sig en storslået gestus, en gave, påpegede, at kridtstenene i århundreder havde været anvendt til byggeri, hvortil de var velegnede. De fremmede med deres ret store udskæring byggeriets tempo, og de krævede mindre kalk. Det sporede, mellem linierne, at det, Lund forestillede sig var, at stenene kunne medvirke til en hurtigere genopbygning af det bombarderede København. Han sluttede sit brev med ordene: »Så hædrer De Wadums minde og glæder den endnu levende, der har arbejdet for, at De blev klinteejer«⁵⁰. — Jens Wadum (1746—1804) var en ven fra ungdommen, kopist, senere rentekammerdeputeret, og den egentlige stifter af Det danske Litteraturselskab. Han var en af forgrundsfigurerne i den berømte Drejers klub og fik herigennem en betydelig indflydelse på dagens debat i hovedstaden, særlig på landbospørgsmålet, som han i mange år på embeds vegne beskæftigede sig med. Lunds hentydning til, at han havde arbejdet for, at Scavenius blev klinteejer, skal vel forstås således, at han på en eller anden måde har spillet en rolle i handelen om Gjorslev. Hans bekendtskab med Scavenius kan hidrøre fra den fælles interesse for økonomi. I årene 1796—1802 skrev han to bøger med nationaløkonomiske emner⁵¹.

Hvad klintekongen svarede på den »gode« ide, kan ikke konstateres; men han satte gang i udnyttelsen af Stevns Klint, oprettede et skæreri og fik anlagt en ladeplads ved Bøgeskov, hvorfra stene blev fragtet til København. Her blev de dog solgt og ikke foræret væk⁵².

At han, som en tradition vil vide, har forestillet sig en tilsvarende udnyttelse af Møns Klint, er der ikke noget belæg for i de bevarede breve og notater. Men det forekommer umiddelbart, ud fra en almindelig bedømmelse af ham, usandsynligt, at han ikke ved en undersøgelse i forvejen skulle have været klar over, at kridtet på Møn ikke egnede sig til industriel brug.

Scavenius' eminente kendskab til forholdene i Indien blev årsag til, at han flere gange blev søgt som rådgiver. 1795 henvendte Asiatisk Kompagni sig til ham i en revisions sag, hvor man mente, at et faktori havde trådt lidt ved siden af. Han gennemgik sagen og afgav et responsum, der dog var til fordel for faktoret⁵³.

Mere omfattende blev en vigtig principdebat, som han samme år blev inddraget i. Kompagniets førstedirektør, Carsten Anker, havde stillet forslag om nedlæggelse af faktorerne og deres erstatning med faste kommissionærer. Til den efterfølgende diskussion, der blev ganske heftig og gav anledning til udsendelse af flere

pjeecer og et par bøger, gjorde Fix det kup, at han indkaldte Scavenius og bad om hans mening. Scavenius tøvede ikke, men kørte i to afhandlinger frem med hele sin ekspertise — side op og side ned med tal og argumenter. Han var atter på hjemmebane. Det er morsomt at se, at det, man derefter talte videre om, var det, han havde fremført. Anker var til at begynde med lidt spids og gjorde opmærksom på, at »hr. justice-råden« *) jo slet ikke havde noget med sagen at gøre; men han var alligevel glad for, at »denne kloge og erfarne mands tanker er blevet hørt og fremlagt« — og så debatterede han i øvrigt loyalt, også på baggrund af Scavenius' rapporter fra faktortiden, som han havde læst, og som han roste helt op i skyerne. En til behandling af spørgsmålet nedsat kommission opsummerede synspunkterne, og næsten alle medlemmer gik, med Scavenius' argumenter in mente, ind for faktoriernes bevarelse. J. C. van Deurs skrev: »— — — fra denne mand — med agtelse for enhvers fortjenester — kender jeg ingen appel i dette fag« 54.

At en så velhavende mand som Jacob Brønnum Scavenius indimellem fik tilbud om at være med i forskellige projekter af mere eller mindre tvivlsom karakter, er naturligt. Men det skal da også tilføjes, at ikke alle tilbud og forslag var rene lygtemænd. Scavenius var villig til at arbejde med sine penge, og det kan af skifteopgørelsen efter ham ses, at han har drevet en betydelig udlånsvirksomhed 55. I 1805 gav landøkonomen Gregers Begtrup ham en indgående beskrivelse af Silkeborg Hovedgård. De to synes at have været gode venner, og Begtrup har nok lovet, med henblik på et eventuelt køb, at kigge nærmere på gården 56. 1798 bad daværende landsdommer Peter Fønss til Løvenholm om et lån på 50.000 rd. — i øvrigt til en af de »herregårdsslagtninger«, der var hans speciale. Fønss forvekslede Scavenius' familieforhold. Han nævner flere gange »Deres svigerfar, hr. konferensråd Schow« 57. Chr. Schow var kancellideputeret og gift med en søster til Karine Scavenius' mor 58.

J. F. Lindencrone kom med flere projekter, som han ville have, de skulle gå sammen om. I 1812 var det en klædefabrik, som allerede nogle »jøder« var interesseret i. »Usigelig gerne ønsker jeg at komme i interessentskab med en så brav, driftig og værdig mand, som De er, min ædle ven«, skrev Lindencrone. To år senere var han blevet nervøs for sine aktier i Asiatisk Kompagni. Han havde hørt, at der, når handelen igen kom i gang, ville blive afkrævet aktionærerne nye indskud, fordi ny ekvipering af skibe

*) Sc. var blevet justitsråd allerede i marts 1793.

Jacob Brønnum Scavenius.

Billedet er malet af Jens Juel ca. 1795. Det er forbausende anonymt; men Jens Juel malede mange portrætter og kunne vel ikke få karakter i dem alle. Det lidt tunge ansigt, domineret af den kraftige næse og ditto øjenbryn, er venligt og synes at have let til smil – så rynkerne ved næseroden stammer nok mere fra missen mod Indiens sol end fra hyppige vredesudbrud eller myndig optræden.

og indkøb af det sølv, der skulle erhverves indiske varer for, ville udkræve så uhyre summer, at kompagniet ikke kunne udrede dem. »Efter at vi nu i adskillige år ingen udbytte af aktierne har fået, vil naturligvis dette indskud foranledige meget«, og han bad »Deres højvelbårenhed« — Scavenius var blevet etatsråd 1811 — om råd, idet en ven havde fået den tanke, at de burde sælge aktierne ⁵⁹.

En hel del af de bevarede breve til Scavenius er egentlige tigerbreve fra folk, der på en eller anden måde var kommet i nød og derfor henvendte sig, hvor de troede, der var mulighed for hjælp. Flere takkebreve viser, at han også i mangfoldige tilfælde har hjulpet, og endvidere at han efter hjælpen har opretholdt forbindelsen. Nogle brevskrivere kalder ham *fader* og taler om sønlig hengivenhed.

Med sin familie på Skagen fik han tilsyneladende efter hjemkomsten kun en spinkel kontakt. I al fald sørgede han ikke for den i det omfang, det måske, efter det indtryk man ellers får af hans karakter, kunne have været at vente. Den søster, der — gift med kaptajn Høyer i Asiatisk Kompagni — boede i København, så han næppe meget til. Men det var dog hende, der fik ham til to gange om året at sende 20 rd. til Skagen til en anden søster, Ingeborg, enke efter skipper Holmboe. I 1814, da madam Høyer døde, glemte han anden rate, og en veninde, Johanne Greiberg, gift med kordegn B. C. Greiberg, Skagen, henvendte sig da til ham med en lang hjerteskerende skildring af familiens ynke, en skildring, der kunne røre en sten, og som sikkert har fået Scavenius til omgående at berigtige sagen — der er det eneste *beviseligt* mørke punkt i hans efterladenskaber ⁶⁰.

Under krigen skænkede han i 1801, muligvis anonymt, 1000 rd. til de »i nærværende krig lidende«, 1808 opførte han frivilligt et vagthus i Mannemark skanse på Møn, og 1812 overlod han 100 td. byg til Præstø amts trængende. Han har nok også året efter støttet indsamlingsen til at forhindre indsmeltningen af det kongelige gallataffel-toilette — formentlig et velment tilbud i krisetiden fra Frederik VI ⁶¹.

Et særligt kapitel i en beretning om Scavenius' godgørenhed udgør hans forhold til den fremragende skolemand og teolog, Johan Henrik Tauber (1743—1816) ⁶². Tauber var student fra Ålborg 1762 og opholdt sig nogle år i 1760'erne i byen, fordi han, som siden Scavenius, ikke havde økonomiske muligheder for at gennemføre et studium. Han lykkedes det dog for. Han blev magister 1773, og efter en lang skolekarriere, over rektorater i Horsens og Odense, var han i 1787 kommet til Roskilde, hvor han også blev rektor. På trods af, at det ellers var et givtigt embede, var han i bestandig

pengenød, og de bevarede breve viser, at Scavenius flere gange har hjulpet ham — sikkert for gammelt bekendtskabs skyld, for det er troligt, at den seks år ældre Tauber i Ålborg har kendt og interesseret sig for den begavede Skagendreng. Scavenius' hjælp rakte ikke alene til kontante midler. I 1803 tog han en af rektorens sønner til kappelán i Magleby. Da en anden søn, E. Tauber, der 1811 var blevet rektor i Ålborg, i 1818 søgte midler til oprettelse af Ålborg Stiftsbibliotek, kalder han Scavenius »den velgørende mand, som jeg og familie allerede skylder så meget«. Når han dernæst tilføjer, at brevmodtageren i byen »mindes med højagtelse og nævnes med en vis stolthed som Ålborggenser«, så er det nok mere smiger til fremme af formålet. Men farens taknemmelighed over for den, han kalder sin »velgører«, er reel nok⁶³.

De to indlæg i faktoridebatten fra 1795 er de eneste resultater af Scavenius' litterære virksomhed, der ud over indfødsretsdiget nogensinde kom på tryk. I hans arkiv er dog bevaret endnu to manuskripter, begge ret fyldige. Det ene er en skildring af de ostindiske koloniers historie til ca. 1755, særlig for de bengalske loger, det andet, der er dateret 28. sept. 1796, er en beskrivelse af Stevns herred. Det har været indleveret — under devise — til Det kongelige danske Landhusholdningsselskab, men blev ikke præmieret, fordi det indeholdt for få »fysisk-økonomiske efterretninger«, men »derimod fornemmelig udbreder sig over stedets antikviteter«.

Hvad Scavenius imidlertid ikke opnåede som litterat, opnåede han til gengæld som bogsamler, om end han to gange mistede kostbare erhvervelser. Sidst på året 1793 købte han af underbibliotekar ved kongens håndbibliotek, Peder Topp Wandall, dennes små 16.000 bind store bibliotek, der indeholdt tryk tilbage til første fjerdedel af 1500-tallet og manuskripter tilbage til ca. 1600. Biblioteket, der endnu stod og i Wandalls livstid skulle blive stående i hans værelser på Christiansborg, gik tabt ved slottets brand 26. februar 1794. Samtidige erindringer fortæller, hvordan Wandall under branden stod i døren til sine værelser, fuld, som han daglig var, uden at gøre forsøg på at redde noget eller at få andre til det. Han nøjedes med at spørge de forbiløbende, om de ville med ind og have en dram! — Senere på året udgav Scavenius, ved Rasmus Nyerup, en katalog over samlingen, så nationen kunne se, hvad den havde mistet. I øvrigt havde det været hans hensigt at gøre biblioteket offentligt tilgængeligt og at hensætte et betydeligt fond til dets fortsættelse⁶⁴.

Den næste katastrofe ramte Scavenius under det engelske bom-

bardement i septemberdagene 1807. — Han havde i slutningen af 1790'erne på auktionen efter den kendte bog- og manuskript-samler, advokat Peter Uldall, købt en del af dennes sjældne bøger. 1803 føjede han hertil notarius publicus Christen Smiths samling, der var af samme karakter som Wandalls, blot måske endnu værdifuldere. Biblioteket var opstillet i Scavenius' københavnerresidens i Klædeboderne (nu Skindergade 38). Under bombardementet blev huset ramt, og alt brændte. En samtidig skildring beretter, at der foruden de bibliofilt værdifulde ting, også havde været mange bøger vedrørende Scavenius' »yndlingsfag, det økonomiske og teknologiske«⁶⁵.

De alvorlige tab fik ham dog ikke slået ud. Han begyndte ufortrødent påny at samle. En velkommen tilvækst fik han, da han ved sin gamle ven og medarbejder, Jens Wuldems død (Wuldem var også vendt hjem fra Bengalen) i 1813 arvede dennes 5000 bind store og gode bog- og malerisamling⁶⁶.

I 1815 dristede Scavenius sig ind på et helt nyt område. Han udskrev — anonymt — en prisopgave om det danske sprog i Sønderjylland. Det skulle undersøges, hvor langt ned mod Holsten, dansk havde strakt sig, fra hvornår og hvorfra det var blevet presset tilbage, og hvorledes tilbagepresningen havde udviklet sig. Endelig skulle den aktuelle situation undersøges og hertil føjes tanker om, hvorledes man kunne skaffe det danske sprog sin gamle placering i landsdelen. For bedste besvarelse var præmien 300 rd. sølv, for næstbedste 100. Den bedste ville ydermere blive udgivet uden bekostning for forfatteren — med mindre han selv foretrak at gøre det. — Prisvindere blev historikerne E. C. Werlauff og N. Outzen. Begge arbejder blev trykt 1819 — Outzens på tysk, hvilket efter reglerne var tilladt⁶⁷.

Det, der vanskeligst lader sig afdække for Jacob Brønnum Scavenius, er hans private tilværelse, livet i hans hjem og omgangen med familien. Den kraft og energi, han udstråler, hans omfattende viden og optagethed af mange ting, kunne lokke til at tro, at han har siddet på en fjern Olymp. Det har han også, for det gjorde familiefædre dengang. Men i gode og kærlige breve fra hustruen og i et par stykker fra ham selv dukker alligevel en stump menneske frem: Han har gået og spist bolsjer, og Karine må »for at afhjælpe din trang« sende nogle ud til Gjorslev fra København, »thi der er ingen i kommodeskuffen«. — En anden gang sender hun den anden vej »en lille ret asparges til dig« — og en tredje skal han gå og finde Frederiks og Jacobs underbukser, den store mand, der tumlede med tusinder af rigsdaler og havde talt med inderrajaer og guvernører og konger med, for Frederik VI kom

Karine Lucie Scavenius.

Også dette billede er malet af Jens Juel ca. 1795. Det trekantede ansigt med den klassiske modefrisur er næsten bare øjne, rolige, men ikke uden munterhed – et menneske i tryghed. Den smukke, enkle kjole fremhæver med sine lige linjer skikkelsens rankhed.

på Gjorslev et par gange⁶⁸. Det er småtræk, pilleri; men det bringer ligesom tingene ned på jorden igen.

Scavenius og Karine fik seks børn, hvoraf fem blev voksne. Da

den ældste søn Peder i 1817 var i Norge, skrev han hjem: »Det er nu tre hele uger siden, jeg forlod København og Danmark, og endnu har jeg ikke fået et eneste lille brev fra Dem, min elskede far, eller fra mor eller nogen anden af familien. Det er ikke ret gjort af Dem. De ved dog, hvor hungrig man bliver efter efterretninger fra sit hjem, sin familie, især når man er i fremmed land«⁶⁹. Året efter tog samme Peder på en to-årig Europarejse, der førte ham til Tyskland, Østrig, Italien og Frankrig, og i hans breve hjem fornemmes ofte hans ængstelse for faren, hvis syn var svigtende. Sønnen var helt klar over, »hvor kedsommelig mangel time derved vil blive for Dem«⁷⁰. Han kom hjem to måneder før farens død 20. januar 1820.

Ved Scavenius' begravelse på Holtug kirkegård ugedagen derefter sagde pastor Wøldike, at han havde fattet en beslutning, som mange andre med overlæg og fornuft før og siden havde fattet. Tid og tilfælde havde gennemkrydset hans handlinger, så at han under den eviges tilsyn havde opnået en høj lykke i det fjerne Indien — men en højere hjemme⁷¹. Det var naturligvis rigtigt alt sammen. Lykken havde været rigdommen; men den havde været mere end det. Den havde også været arbejde, og over det havde tilfældet kun haft lidt at sige. — At Jacob Brønnum Scavenius alligevel selv så sit liv som et resultat af et eller andet ubestemmeligt, er sikkert nok. På sit signet skrev han QVO FATA TRAHUNT — hvorhen skæbnen fører — og det traf ham i grunden præcist.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Jacob Brønnum Scavenius (d. 1820) og hustru Karine Lucie, f. Debes (d. 1825). PrivArk 6255 (RA) (herefter anført PrivArk). A. I. 3. Breve fra andre: Svarkoncept indlagt i brev af 28. april 1816 fra Vilh. Benzon. — Sc. har lavet flere udkast til sit svar. Dette er det stilistisk dårligste; men det eneste, der indeholder disse oplysninger. — Farens dødsår har ikke tidligere — på grund af lakuner i Skagens kirkebøger — været kendt, jfr. C. Klitgaard: Lidt om slægten Brøndum-Scavenius (i PersHist T 8. r. 5. bd (1926) 290 ff). — Præsten må være Søren Lodberg, der var i Skagen 1753—77 (Wiberg Præstehist. III 52). — Rektoren var Georg Frederik Thestrup (1718—78) (Da Biogr Leks XXIII 485). — Når Klitgård i en fodnote til sin artikel i PersHist T nævner, at Anders Christensen Brønnum til Hørbylund ikke hørte til denne slægt, er det forkert. Sc. anfører nemlig i et af de andre koncepter til Benzon, at »Anders Brønnum til Hørbylund« var »min gamle farbror«.
2. Erslew ForfLex har 1751, formentlig efter Peter Erasmus Müllers nekrolog i Dansk Litteratur-Tidende 1820 492 ff. — G. L. Wad anfører ham i Da Biogr Leks (Bricka) XV 3 som nr 9 af 11 søskende. Det er altså efter hans egne opgivelser til Benzon galt.
3. Her efter Klitgaards i note 1 anførte artikel i PersHist T. Når Sc., jfr. note 1, anfører en farbror (hans navn passer ikke på nogen af bedstemoderens fem børn af første ægteskab), er det troligt, at Chr. Jensen ikke har siddet sine sidste 18 år som enkemand. De defekte Skagenskirkebøger umuliggør imidlertid en konstatering af et nyt giftemål.
4. Samling af biografiske notitser om nogle af de fra Ålborg Katedralskole til Universitetet dimitterede disciple i alfabetisk orden udgivet som indbydelsesskrift til den offentlige eksamen, som holdes på skolen i august 1840 114—15. Samme 1841 64.
5. Jfr. note 2.
6. Hertha. Et månedsskrift udgivet af A. P. Liunge IV (1827) 404.
7. Den i teksten anførte bog 27—30.
8. Om Scavenius' data i Asiatisk Kompagnis tjeneste, se Kay Larsens samling Dansk-ostindiske personalia i RA.
9. Detaljerne om rejsen fra Skibsjournal holden på skibet Ganges kaldet på rejsen til og fra Tranquebar i Ostindien af over-

- styrmand Lyder Alexander. Begyndt A^o 1778. Endt A^o 1780. Asiatisk Kompagnis arkiv (RA). — Ansættelsen, se Kay Larsens saml, jfr. note 8.
10. Kay Larsen, jfr. note 8
 11. Lorentz Bie: Johan Leonhard Fix 1735—1807. En skikkelse i dansk-ostindisk kolonihistorie (i PersHist T 10. r. 3. bd. (1936) 11).
 12. Den i note 11 anf. art. 8—9.
 13. Kay Larsen, jfr. note 8.
 14. Rapport fra Fix og Scavenius af 22. november 1781. Asiatisk Kompagnis arkiv nr. 219 1773 11. okt. — 1785 24. dec. nr. 1. Indkomne breve fra faktoriet i Bengalen.
 15. Som note 14.
 16. Ole Feldbæk: India Trade under the Danish Flag 1772—1808 (1969) 47, 49, 82. — Da det noget indviklede indiske møntsystem er uden interesse for nærværende fremstilling, undlades nærmere forklaring. En tilgængelig gennemgang i Aa. Rasch og P. P. Sveistrup: Asiatisk Kompagni i den florissante periode 1772—1792 (1948) 244 ff.
 17. Feldbæk 52, 77.
 - 17a. Forholdet fremgår af § 10 af kontrakt med ukendt skib i Priv Ark D. 1.: Af al opium, som skal sælges, forinden de kommer til Kina, fra 400 piastre og derover, tilstår rederiet 5 % af det fulde beløb, på vilkår at samme ej udbetales dem forinden skibets lykkelige tilbagekomst til Bengalen og tre uger efter, samme har ankret her ved Frederiksnagore.
 18. Den i note 11 anførte artikel 12 ff. — Rasch og Sveistrup 283 f. — Brev af 14. april 1782 fra Fix og Scavenius, jfr. note 14.
 19. Fix blev i 1791 valgt til direktør i Asiatisk Kompagni. Han fratrådte 1805 på grund af sygdom, jfr. den i note 11 anførte artikel 18, 20.
 20. Brev af 6. aug. 1785 fra Fix og Scavenius, jfr. note 14.
 21. Asiatisk Kompagnis arkiv nr. 220 1786 23. feb. — 1789 24. dec. nr 2. Indkomne breve fra faktoriet i Bengalen.
 22. Som note 21.
 23. Brev af 9. marts 1789, jfr. note 21.
 24. Kopi af instruks af 30. nov. 1787 i PrivArk D. 1. Optegnelser og afskrifter navnl. vedk. Asiatisk Kompagni.
 25. Begge sager i brev af 10. dec. 1790 i Asiatisk Kompagnis arkiv nr. 221 1790 10. feb. — 1791 15. aug. nr. 3. Indkomne breve fra faktoriet i Bengalen.
 26. Brev af 14. feb. 1792 i Asiatisk Kompagnis arkiv nr. 222 1791 19. nov. — 1792 23. aug. nr. 1. Indkomne breve fra faktoriet i Bengalen.

27. Brev af 28. nov. 1788, jfr. note 21.
28. Brev af 23. december 1788, jfr. note 21.
29. Brev af 25. jan. 1792, jfr. note 26.
30. Brev af 28. feb. 1788, jfr. note 21.
31. Brev af 10. dec. 1790, jfr. note 25.
32. Brev af 26. jan. 1789, jfr. note 21.
33. Jfr. note 21.
34. Brev af 25. jan. 1792, jfr. note 26.
35. Brev af 12. jan. 1792, jfr. note 26.
36. Brev af 10. feb. 1790, jfr. note 25.
37. Brev af 19. nov. 1791, jfr. note 26.
38. Brev af 23. aug. 1792, jfr. note 26.
39. Asiatick Kompagnis arkiv nr. 2050 Rådet i Frederiksnagore: Div. regnsk. 1781—1833. Kopi af bilagene til logens regnskab 1786 1. aug. — 87 31. juli samt 1787 1. aug. — 88 31. juli.
40. Feldbæk 100—101. — PrivArk D. 1.: Fortegnelse over danske skibe i den ostindiske handel.
41. Jfr. note 21.
42. Jfr. den i note 11 anførte art. i PersHist T 8—9.
43. Jfr. note 26.
44. Oplysningen om St. Helena fra et supplement til The Calcutta Gazette af 9. aug. 1792 indlagt i Asiatick Kompagnis arkiv nr. 222, jfr. note 26. — Sammes nr. 832 Journal for »Dannemarck« 1790 27. sep. — 1792 11. aug.
45. PrivArk A. I. 3. Breve fra andre: Brev af 18. feb. 1794.
46. Da Biogr Leks XIV 381—82 og samme (Bricka) X 313—14
47. Brev af 2. feb. 1793, jfr. note 45.
48. Danske Slotte og Herregårde IV (1964) 346.
49. Danske Slotte og Herregårde V (1964) 408.
50. Udat. brev, jfr. note 45.
51. Da Biogr Leks XXIV 622—23 og XIV 545.
52. Skibsregnskaber i PrivArk.
53. Brev fra kompagniet af 1. juni 1795 med Scavenius' svar indlagt, jfr. note 45.
54. Forskellige betænkninger betræffende faktoriernes afskaffelse eller vedblivelse, foranledigede ved udarbejdelsen af det Asiatiske Kompagnis konventions 5. kapitel (1796) VI ff, XXXXIV ff, LXIII, LXXII og 55.
55. PrivArk E.
56. Brev af 16. juli 1805, jfr. note 45.
57. Brev af 12. okt. 1798, jfr. note 45.
58. C. Nyrop: Det Suhrske Hus i København 1749—1899 (1899) bilag: Slægten Suhr.
59. Breve af 4. nov. 1812 og 7. jan. 1814, jfr. note 45.

60. Brev af 6. nov. 1814, jfr. note 45. — Mad. Greiberg, se: C. Klitgaard: Skagen Bys Historie indtil ca. 1870 (1928) 558.
61. PrivArk B. 1. Koncepter til breve fra JBS: 7. april 1801. — Brev af 7. april 1808 fra Fr. VI til oberst Varendorff, Nykøbing F., med brev fra V. til Sc. af 9. april s. a. — Breve af 1. juni 1812 og 19. marts 1813 fra amtmand Chr. Conrad Daneskiold-Samsøe, jfr. note 45.
62. Da Biogr Leks XIII 361 ff.
63. Brev af 2. jan. 1807 fra J. H. Tauber. — Påskrift af 5. nov. 1818 fra E. Tauber på cirkulære vedr. Ålborg Stiftsbibliotek. Begge jfr. note 45.
64. Mindesmærke af Scavenius' bogsamling (1794). — En københavnsk embedsmand. Jacob Gudes Optegnelser 1754—1810 (Memoirer og Breve XXVII (ny udg. 1970)) 124. — E. C. Werlauff: Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliotek i København (1844) 277—78.
65. H. Hjorth-Nielsen: Danske prokuratorer 1660—1869 (1935) 338. — En københavnsk embedsmand, jfr. note 64, 210—11 og 217. — Werlauff, jfr. note 64 278. — Københavnske lærde efterretninger for år 1807, tillæg 13.
66. PrivArk D. 1.: Optegnelser og afskrifter navnlig vedk. Asiatick Kompagni: Jens Wuldems testamente af 5. aug. 1811 (afskrift). Sc. var medexekutor i W's bo.
67. Dansk litteratur-tidende for året 1815 747 ff. — Da Biogr Leks XXV 332 og XVII 526.
68. Breve af 25. marts og 17. juni 1815 fra Karine Scavenius, jfr. note 45. — Breve fra kammerherre Lindholm ved Fr. VI's adjutantstab af 30. aug. 1809 og fra kmhr. Bülow, do, af 16. aug. 1811.
69. Brev af 21. juli 1817 fra Christiania, jfr. note 45
70. Brev af 7. feb. 1820 fra Paris, jfr. note 45.
71. PrivArk D. 6.

JACOB SCAVENIUS 1838—1915

Af Sigurd Rambusch

EN POLITIKER BLIVER TIL

I Danmarks politiske historie er Jacob Scavenius især kendt som en af Højres ledende kamppolitikere i 1880'erne. Denne skitse af hans politiske fysiognomi vil vise, at han var langt mere. I sine første år som politiker, 1865—80, indtog Jacob Scavenius i kraft af et godt forhold til de ledende Venstrepolitikere en mæglende rolle, samtidig med at han var aktiv i organiseringen af Højre. Som kultusminister 1880—91, altså i de hedeste kampår, var han på samme tid den mest uforsonlige i kampen mod Venstre og den af ministrene, som ved forlig med Venstre fik gennemført mest. I sine sidste år som folketingsmand, 1891—1901, søgte han at give det smuldrende Højre nyt liv, men havde ikke held med sig. Fra hans tanker og politiske arbejder i 1890'erne går der imidlertid en lige linje frem til Det konservative Folkeparti.

Jacob Frederik Scavenius blev født 12. september 1838 i København som den førstefødte i ægteskabet mellem kammerherre, gods-ejer Peder Brønnum Scavenius (1795—1868) og Charlotte Sophie Meincke (1811—72). P. B. Scavenius var medlem af den rådgivende stænderforsamling i Roskilde, af den grundlovgivende rigsforsamling og kongevalgt medlem af Rigsrådet, »en af de ganske få åbne og ærlige reaktionære politikere, vort land har kendt«¹, en forkæmper for godsejernes rettigheder, for disciplin og autoritet i en tid, hvor liberale og demokratiske ideer havde fremgang. Hans uforfærdethed og trang til at sige sin mening uden hensyn til om den måtte behage, gik videre til hans børn og især til Jacob Scavenius.

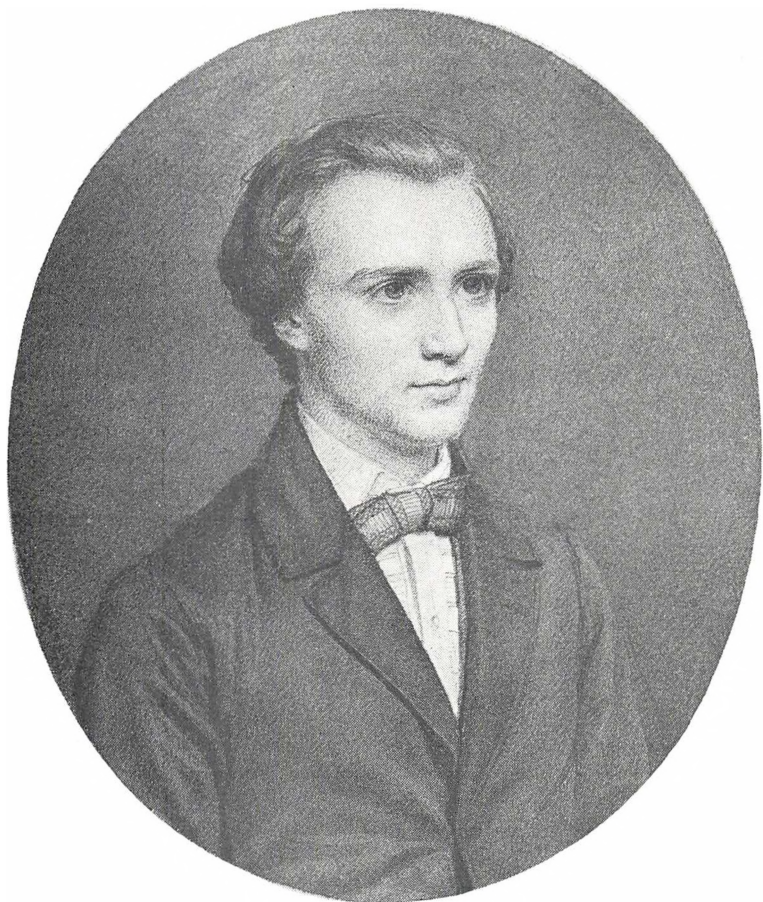
P. B. Scavenius var blevet adlet i 1843 sammen med sin broder, og slægten Scavenius hører dermed til Danmarks yngste adels-slægter. Hjemmet præges af en kultur, som var personligt tileg-net. P. B. Scavenius havde i sine unge år færdedes i den danske

koloni i Rom og vedblev med at have forbindelse med kunstnere. Han samlede lødige kunstværker og møbler og skabte et stort bibliotek, og han var stærkt interesseret i astronomi.

Den opdragelse, Jacob Scavenius og hans to brødre og to søstre fik, var fast og samtidig fri. Børnene sagde »du« til deres forældre, som begge tog sig af deres opdragelse. Naturligvis havde de en »bonne«, men moderen spadserede selv med dem i skovene omkring Klintholm og Gjorslev og strandbadede med dem, dog fra badehus, så tidligt som 1844. På samme tid, da Jacob var 6 år, fik han sin første ridehest.

Jacob og broderen Carl, der kun var et år yngre, fulgtes ad. De fik gode lærere, fra 1846 ornitologen Emil d'Origny, og i oktober 1849 kom de to brødre i huset hos sognepræst P. E. Lind i København, der senere blev dr. theol. og biskop i Aalborg stift. Lind læste med drengene og førte tilsyn med deres arbejde og fritid, og hos Linds boede de indtil 1855, mens de gik på Metropolitanskolen. Jacobs bedste fag var historie, fysik og matematik, hans karakterer var lidt over klassens gennemsnit. I breve til faderen fortalte Lind, at Jacob var den bedst begavede af de to, at han havde en rank karakter og et venligt væsen, men at han var utålmodig og havde ringe sans for orden og hygge. Fliden kneb det med, mest for Carl. Om vinteren boede familien i en ejendom i Bredgade, mens tiden fra maj til september blev tilbragt på de to godser; man besøgte andre sjællandske adelsfamilier, især Scavenius' på Basnæs og Moltkes på Bregentved. Julen blev altid tilbragt på Gjorslev.

Jacob blev student 1857, Carl det følgende år. Statsvidenskaben, som begge brødre valgte at studere, var dengang ikke noget langt og heller ikke noget estimeret studium. Det søgtes navnlig af godsejersønner, som ville ind i diplomatiet. — Af studenterkammerater skal nævnes den senere Venstrepolitiker, L. Holstein-Ledreborg, adelig godsejersøn som Scavenius. Allerede tidligt var der en revalisering mellem de to. Nærmere knyttede Jacob Scavenius sig til de senere forfattere Robert Watt, Vilh. Bergsøe, Frederik Bøgh og Frederik Algreen-Ussing, de senere politikere Tage Reedtz-Thott og Octavius Hansen og særlig nært til den senere red. Carl Carstensen. Disse jævnaldrende samlede fra efteråret 1859 i en klub på hotel Phønix, hvor de lejede to værelser til spil samt et læseværelse (selskabsværelse). Senere etablerede man sig i en lejlighed, hvor medlemmerne som i de britiske klubber kunne spise, indtage forfriskninger, læse og holde mindre møder. De var politisk interesserede, men også filosofiske og teologiske spørgsmål blev diskuteret ivrigt. Først og fremmest dyrkede de dog kortspil og selskabelighed.

*Jacob Scavenius som 20-årig, tegnet af H. Olrik.
Billedet, der hænger på Klintholm, har ikke for været offentliggjort.*

I 1862 var Jacob Scavenius medstifter af »Klubben«, som kun optog unge adelsmænd, og som blev en forløber for »Dansk Adelsforbund«. I »Klubben« færdedes han i sine år som politiker. At han var adelsmand var noget Scavenius ikke glemte. Efter 1901 sad han således nogle år i foreningen til udgivelse af Adelsårbogen ³.

I januar 1863 blev Scavenius cand. polit. med 1. karakter og kort tid efter begav han sig ud på en rejse, hvorunder han gjorde

lange ophold i Berlin, München, Salzburg, Geneve, Nizza og Spanien. I februar 1864 kom han til Paris, hvor han hørte om krigen mellem Danmark og de tyske magter. Den 23. februar begav han sig hastigt hjem. På sessionen i december 1863 var han kommet på frilisten, nu blev han frivillig officersaspirant i 18. infanteriregiment og deltog i kampen på Als 29. juni. Hans deltagelse i krigen var kort, men lang nok til, at han viste gode evner som officer.

For sin indsats modtog Scavenius Dannebrogsmændenes hæderstegn. Det skulle blive den orden, han værdsatte højest af alle dem, han modtog. Frivilligt havde han sat sit liv på spil i krigen, men værnepligt ville han ikke vide af. Hverken i 1865 eller 1866 mødte han på session, og i 1867 lykkedes det at finde en stiller, som for 700 rdl. påtog sig ikke blot den sædvanlige tjenestetid for Scavenius, men også to års stadig garnisontjeneste⁴.

I oktober 1864 blev Scavenius forlovet og 21 juni 1865 gift med Louise Sophy Castonier (1844—1920), af adelig officerssslægt. Samtidig med ægteskabet overtog Scavenius Segnhaus gård under Gjorslev. Men hverken hustruen eller landbruget kunne holde ham på landet. Han drømte om en politisk karriere.

FOLKETINGSMAND 1865—1880

De første skridt på sin vej ind i det politiske liv tog Scavenius i »Augustforeningen«, en konservativ sammenslutning af officerer, embedsmænd og godsejere, grundlagt i august 1864. Han blev foreningens sekretær. Han var på det tidspunkt 26 år, og hans baggrund for at blive politiker var fortræffelig: Familien var kendt og velhavende, han havde fået en god uddannelse og havde ved sin resolute deltagelse i krigen vundet sig velvilje som en god patriot. Han havde et glimrende helbred, en hurtig tanke og lethed ved at omgås mennesker. Først og fremmest havde han en stærk trang til uafhængighed. Han agtede ikke at underordne sig, men han kunne mødes på kammeratlig ligefod med andre politikere, også venstremænd, hvis ellers den personlige respekt var til stede.

Ved valget til Rigsrådets Folketing 30. maj 1865 stillede Jacob Scavenius sig i Store Hedinge-kredsen, der bl. a. omfattede Gjorslev. Faderen anbefalede ham på vælgermøderne og skal have trakteret vælgerne rigeligt. Mere betød det, at den unge kandidat fik støtte af to af »Bondevennernes« førere, I. A. Hansen

og C. C. Alberti. Den unge aristokrat og de to demokratiske føre-re forenedes i hadet til de nationalliberale, som de gav skylden for den ulykkelige krig i 1864. Desuden var de enige om, at lan-dets frelse måtte komme fra landbruget — bønder og godsejere. Alliancen lykkedes: Stamherren til Gjorslev blev valgt med 798 stemmer mod 723 til den hidtidige folketingsmand, bondevennen gårdfæster Lars Hansen. Året efter blev Scavenius valgt til Rigsdagens Folketing, og her repræsenterede han Store Hedinge-kredsen indtil han i 1895 frasagde sig valg.

I sine valgtaler og i de første år i Folketinget angreb Scavenius nådeløst »systemet Hall«, der havde ledet Danmark ud i kata-strofen 1864. Kun hån havde han til overs for skandinavismen. En stærk kongemagt støttet til bondestanden og godsejerne, be-sparselser på statsbudgettet, og først og fremmest et stærkt for-svar, det var hans program. Den bærende ide i de næsten 40 år, hvori han deltog i politik, var nationens selvhævdelse udad og indad. Konservatismen som sådan, standsinteresser eller per-sonlig vinding betød ikke meget som motiver for ham. Han var en idealist i den betydning, at han lod sig lede af en ide, som han aldrig svigtede. »Junker« er han blevet kaldt. Rigtigt, for så vidt som hans optræden var nonchalant, ofte arrogant, men for-kert, såfremt der menes, at han fremmede specielle junkerinter-esser. Landbruget interesserede ham ikke meget, og de forretnin-ger, han forsøgte sig med, havde han ringe held med.

Alliancen, som havde ført »Unge Scavenius« ind i Folketinget, blev formaliseret i efteråret 1865. Han og den langt ældre gods-ejer Zytphen-Adeler inviterede bøndernes ledere til en middag 15. september. Ved bøndernes geninvitation 10. oktober stiftede en gruppe godsejere, især P. B. Scavenius, Jacob Scavenius, Zytphen-Adeler og W. Haffner sammen med Alberti, I. A. Hansen og andre bondevener »Oktoberforeningen«, der fik som formål at fremme et samvirke mellem store og små bønder. Scavenius var med fra starten. Han rejste for foreningen, holdt taler og forhandlede om opstilling af kandidater.

Fronten af store og små bønder vandt sin største sejr med ved-tagelsen af den reviderede grundlov af 28. juli 1866, der ved privilegeret valgret gav godsejerne flertallet i Landstinget. Ved politiske valg i de følgende valg var Oktoberforeningen aktiv, og Scavenius støttede den loyalt. Så sent som november 1869 fik han sin broder Carl til at indtræde som medlem. Efterhånden blev det dog klart, at de klassebetingede modsætninger var for stærke. Foreningen lammedes, fordi den ikke kunne løse fæste-spørgsmålet, og efter at Venstre var blevet dannet i 1870, opløstes Oktoberforeningen⁵.

Scavenius var efter 1866 en af kun 2—3 godsejere i Folketinget. Han kastede sig med stor energi ud i arbejdet og blev snart et af tingets kyndigste medlemmer. Han fik sæde i finansudvalget straks efter sit valg, efter Venstres dannelse blev han ordfører for finansudvalgets mindretal, og indtil han blev udnævnt til minister, var han mindretallets kandidat til formand for Folketinget. Han førte sig så stærkt frem, at han allerede i 1869 var på tale som minister. Det er A. F. Krieger, der noterer det i sin dagbog⁶. Denne erfarne nationalliberale politiker noterede også i de følgende år nyt om Scavenius' politiske arbejde og hans muligheder for at blive minister. Krieger brød sig ikke om Scavenius. Han fandt, at angrebene på de nationalliberale var uretfærdige, og at Scavenius var en respektløs hedspore. Under forhandlingerne i foråret 1870 om et ministerium til afløsning af C. E. Frijs' blev Scavenius ført frem, bl. a. af Frijs, »for at han kunne få en god opdragelse«, men Hall fandt den unge politikers udtalelser mod Sverige så belastende, at han ikke ville sidde i ministerium med ham. Så hellere risikere, at Scavenius gik over til Venstre⁷.

I foråret 1872 ledede Scavenius et stormløb mod denne regering. Ved regeringsskiftet 1874 var han igen på tale som minister og i 1875, da Estrup dannede det ministerium, som kom til at sidde i 19 år, var han atter på tale. Det gentog sig i 1876 og 1877. Ved disse lejligheder nævntes han som krigsminister, finansminister, udenrigsminister eller indenrigsminister. Det var på disse ministeriers områder, han havde været aktiv. Det kom derfor overraskende for alle, da han 24. august 1880 blev minister for kirke- og undervisningsvæsenet.

Indtil han blev udnævnt til minister, spillede Scavenius en vigtig rolle for organiseringen af Højre. Det gjaldt for Højre såvel som for Venstre, at der ikke eksisterede permanente organisationer. Før valgene trådte meningsfæller sammen for at finde en kandidat og arbejde for hans valg (genvalg). Efter valget døde organisationen hen.

Under indtryk af Venstres dannelse i 1870 og valget 1872, der gav Venstre flertal i Folketinget, begyndte mange Højrefolk at føle, at det ville være ønskeligt at have en fast organisation. Initiativet hertil udgik fra Rigsdagen, hvor en gruppe Højremænd i marts 1874 stiftede en forening, der skulle udgive politiske pjecer, understøtte aviser, skaffe talere til møder og etablere kontakter med fremtrædende Højrefolk i valgkredsene. I løbet af de fire år, hvori foreningen eksisterede, indsamlede den godt 4000 kr., som blev anvendt efter formålet. Alle Højres ledere var med, dog ikke ministrene, som ikke gav sig af med organisationsarbejde. De ledende var tre politikere, som ikke stammede fra

det egentlige Højre: Carl Ploug, der var på vej fra de nationalliberale til Højre, Lars Dinesen, der var kommet fra Venstre og Jacob Scavenius⁸.

Ved valget 1876 forsvandt Mellempartiet og modsætningerne mellem Højre og Venstre blev trukket stærkt op. Scavenius skrev 19. juni 1876 til godsejer H. R. Carlsen, Gl. Køgegård: »Det er nu afgjort, at Venstre ikke vil gå ind på nogen forhandling om forsvarssagen. Jeg antager derfor, at der bør gås til dannelselse af en almindelig forening rettet imod Venstre rundt om i landet«⁹.

23 juni var der møde i Landstingets Højre om dannelselse af en »Forening til Forsvar«. Det var Ploug og Scavenius, som havde indkaldt til mødet, og de fulgte det op 31. juli, da de henvendte sig til Højrefolk uden for Rigsdagen med en opfordring til at danne vælgerforeninger med følgende formål: At beskytte samfundet og magtfordelingen mod angreb (især Venstres krav om Folketingsparlamentarisme), at virke for en styrkelse af forsvaret og at »forbedre de arbejdende klassers økonomiske stilling og sædelige holdning. »Vi kender i hvert fald seks vælgerforeninger stiftet i det følgende år med dette program og med de af Ploug og Scavenius skrevne vedtægter.

Derefter var der nogen stilstand i organisationsarbejdet, sandsynligvis fordi Højre klarede sig godt ved valget i 1879. Da nederlaget ramte partiet i 1881 og Socialdemokratiet begyndte at blive stærkt i byerne, samledes Højre for første gang til et parti med lokale organisationer, et årligt delegeretmøde og en central ledelse, hvori Rigsdagsmændene havde den største indflydelse. Da var Scavenius forlængst blevet minister og som minister befattede selv han sig ikke med organisationsarbejde.

Scavenius' talerør i Højres presse var »Dagens Nyheder«, hvis redaktør, Carl Carstensen, forblev hans ven under alle omskiftelser. Indtil ministerudnævnelsen bidrog Scavenius qua godsejer med subsidier til bladet. Store pengebeløb var nødvendige for at holde bladet gående, og Scavenius var den drivende kraft i indsamlingsarbejdet med den senere konseilspræsident Tage Reedtz-Thott som partner¹⁰.

Trods et resultatrigt politisk arbejde var det ikke lykkedes Scavenius at blive partifører, end ikke en fraktion eller en gruppe fulgte ham. Dette hænger sammen med, at han først sent tog fast standpunkt i kampen mellem Højre og Venstre, men det skyldes især hans uafhængige, ja selvrådige natur. Uden tvivl ville han gerne stå i spidsen for et parti eller en regering, men han savnede den evne til at vinde loyalitet hos andre, som er nødvendig for en leder. Noget af forklaringen herpå finder man i hans ord

til Estrup efter det endelige brud mellem dem i 1896: »Uden for familiebåndet kan jeg, som jeg nu engang er, ikke have noget personligt forhold i dybere betydning til nogen mand«¹¹.

KULTUSMINISTER 1880–1891

Estrup og Scavenius var fætre, men havde ingen sympati for hinanden. Når Estrup optog Scavenius i sit ministerium, var det fordi han ikke kunne komme uden om ham: Hellere en dygtig, omend kritisk ministerkollega end en oppositionel Højremand i Folketinget. Scavenius' 11 år som minister blev de bedste i hans politiske liv. Han havde kun haft lidt med ministeriets forhold at gøre, men han kastede sig med vanlig energi ud i arbejdet og nåede resultater, som i betragtning af vanskelighederne må kaldes betydelige. Hans kendskab til Folketinget og hans gode forhold til flere af Venstres førere hjalp ham.

Det var et stort ministerium, Scavenius overtog. I dag er dets forretninger, der selvfølgelig er blevet langt talrigere, fordelt på tre ministerier: Kirkeministeriet, Undervisningsministeriet og Ministeriet for kulturelle anliggender. I en tid, hvor mange overleverede værdier blev angrebet, var dette ministerium og dets politiske chef ofte impliceret.

I kirken har mange uden tvivl slået kors for sig, da de hørte, at denne verdensmand skulle være deres minister. De blev glædeligt overraskede. Scavenius administrerede kirkens forretninger fordomsfrit og dygtigt. Han var statskirkens mand, skeptisk over for vækkelserne. Da han ikke var stærk i det konfessionelle, fik han ved kgl. resolution af 8. oktober 1883 oprettet Det kirkelige Råd, bestående af de 7 biskoper, en teologisk og en juridisk professor. Det var ikke uden betænkelighed, at Venstre så dette mellemed opstå mellem tinget og ministeren. Man frygtede, at det var begyndelsen til en kirkeforfatning. Derfor måtte Scavenius opgive at oprette rådet ved lov. J. C. Christensen ophævede det kort efter at han i 1910 var blevet minister. Rådet hjalp ministeren til at styre uden om vanskelige kirkelige spørgsmål¹².

Som minister for skolen afskaffede Scavenius 1881 afgangseksamen af højere og lavere grad for realskoleelever og stor og lille præliminæreksamen ved universitetet. Han erstattede dem med almindelig forberedelseseksamen, der gav adgang til visse stillinger og læreanstalter. Reformen førte til et stærkt opsving for realskolen. — Scavenius interesserede sig stærkt for retskrivningen og nåede at få gennemført en reform kort inden sin afgang som minister.

Til højskolerne havde Scavenius i begyndelsen et barsk forhold, men det blev efterhånden venligt. Uden at ryste på hånden slettede han fra 1884 statstilskuddene til højskoler, hvor han fandt, at der blev drevet Venstrepropaganda i undervisningen, eller hvor forstanderne var med i riffelforeninger. Der var ikke tale om at lukke skolerne, ministeren ville blot ikke støtte dem økonomisk. For samtlige skoler reduceredes tilskuddet fra 155.000 kr. til 130.000 kr. og det var meget føleligt for de skoler, der blev ramt. Gode ord fra højskolens venner, men især dog højskolernes indsats formildede den strenge minister, og fra 1890 modtog alle højskoler igen understøttelse. — Højskolens historiker, Roar Skovmand konkluderer sin skildring af Scavenius' forhold til højskolen således: »Det tjener hans minde til ære, at de varme ord om højskolernes betydning for det danske folks liv, som var blevet talt i Folketinget gjorde stærkere indtryk på ham end den kulde overfor højskolesagen, som slog ham i møde fra den Matzen'ske retning i Landstinget«¹³.

Ved embedsbesættelser i kirke og skole spurgte Scavenius ikke efter politisk mening. Men hvis embedsmændene begyndte at agitere mod regeringen, var han hurtig til at suspendere eller afskedige dem. Et par tilfælde vakte særlig opsigt: Sognepræst Henning Jensen (der i 1884 var Scavenius' modkandidat i Store Hedinge-kredsen) blev i 1885 afsat p. g. af en artikel, der forsvarede retten til oprør. 1883 blev overlærer dr. V. Pingel, Metropolitanskolen, afskediget for radikal agitation, bl. a. for arbejderbevægelsen.

I et andet tilfælde var det en hel etat, det gik ud over. Lærerne på landet var næsten uden undtagelse Venstremænd. De gik foran i politisk arbejde, bl. a. ved at stifte »riffelforeninger« hvor Venstremændene lærte at bruge våben. Det var nemlig lykkedes Højre at erobre de fleste af de gamle skytteforeninger. Da den anden provisoriske finanslov blev udstedt 1. april 1885 blev der en vældig ophidselse over hele landet, riffelforeningerne fik stærk tilslutning, og derfor udsendte kultusministeren 22. april et cirkulære til skoledirektionerne, der truede lærerne med afskedigelse, hvis de meldte sig ind eller holdt taler i riffelforeningerne. Scavenius skærpede personligt »mundkurvscirkulærets« ord, da han i koncepten tilføjede »at ikke alene denne, men også anden offentlig mod regeringen rettet ophidsende agitation ikke kan forenes med en offentlig ansat skolelærers stilling og derfor ikke i fremtiden vil blive tålt«¹⁴.

I dansk arkivvæsen har Scavenius sat sig varige spor. Allerede under behandlingen af finansloven i januar 1877 viste han forståelse for det ønskelige i at samle administrationens arkiver.

*Scavenius i 1880'erne.
Der eksisterer kun få fotografier af ham. Dette kabinetsbillede viser
kultusministeren.*

Som minister fik han pr. 1. januar 1883 Gehejmearkivet (de historiske arkiver) og Kongerigets Arkiv (administrationens arkiver) forenet under A. D. Jørgensen. Med arkivloven af 30. marts 1889

og de påfølgende bevillinger skabtes det stadig eksisterende danske enhedsarkivvæsen bestående af et Rigsarkiv for arkivalierne fra statens centrale enheder og tre (i dag fire) landsarkiver for arkivalierne fra de lokale embeder.

I 1889 fik Scavenius lirket en teaterlov gennem Folketinget, og året efter fik han ved lov lagt døvstummeundervisningen ind under staten. Ved en række grund- og ejendoms køb omkring Prinsens Palæ 1888—91 skabte Scavenius forudsætningen for Nationalmuseet. I 1889 fik han vedtaget en lov om opførelse af Statens Museum for Kunst og i de samme år opnåede han bevillinger til Polyteknisk Læreanstalts nybygning, Plantefysiologisk Laboratorium og Mineralogisk Museum.

Til understøttelse af forfattere og kunstnere (hædersgaver, rejseunderstøttelse m. v.) havde Kultusministeriet nogle midler til rådighed. Scavenius engagerede sig for at få dem forøget, bl. a. ved at møde i Finansudvalget og ved at deltage i forhandlinger, der ofte blev en slags studehandler, og i hans ministertid blev midlerne forøget fra 65.000 til 124.400 kr. Ved fordelingen viste han betydeligt frisind: De unge talenter, som samlede sig om Georg Brandes, fik deres rimelige del. Scavenius omgikkes gerne mændene af den europæiske litterære retning og kunne goutere den moderne litteratur. Han satte Edvard Brandes ind i teaterkommissionen og lod kun nødtvungent sit forslag om støtte til Georg Brandes falde. Han ønskede ikke at falde på dette forslag, som det var sket for hans forgænger, Fischer¹⁵.

I ministeriet placerede Scavenius sig som den mest uforsonlige, den der afviste alle tendenser til at vige for Venstres krav om magt. Endnu i efteråret 1876 havde han kunnet sige, at han ville acceptere parlamentarismen, hvis Venstre ville gå med til et stærkt forsvar. Nu hed det: Nej til parlamentarismen, ja til kongens ret til at udnævne sine ministre frit. Estrups jurister brugte megen flid på at bevise, at provisorierne var lovlige og nødvendige for at bevare grundloven. Scavenius regnede dette for latterligt juristeri, han ønskede provisoriske finanslove, fordi de gav mulighed for at skaffe penge til Københavns befæstning.

Valget i 1884 bragte Højre alvorlig tilbagegang: Fra 26 til 19 mandater, mens de radikale fik 46, de moderate 23, resten var liberale og løsgængere og endelig fik socialdemokraterne indvalgt deres to første medlemmer i Folketinget. — Ministrene var nedslåede, men Scavenius var uforfærdet, nu måtte man stå fast: »Vig ikke for uretten, men stå den end stærkere imod«. Han fik fæstningsofficeren Jesper Bahnson optaget i ministeriet som krigsminister og ved provisoriske finanslove 1885—94 blev Københavns befæstning anlagt.

Forfatningskampen sled sig hen. Lovgivningsmagten måtte lade store opgaver ligge. Omkring 1890 begyndte forligsvenlige politikere i begge partier at få fremgang. I Højre var det især Lars Dinesen og justitsminister Nellesen, i Venstre Frede Bojsen. I begyndelsen af 1891 var de klar til et forlig, der gjorde det muligt at forlade provisorierne og tage fat på større reformer. Da blev det klart, at Scavenius måtte sættes ud af ministeriet, for han ønskede intet forlig.

Til denne politiske årsag til Scavenius' fald kom to personlige: Kvinder og penge. Det var kendt både i politiske kredse og i offentligheden, at han havde et stort forbrug af damer fra den lette brigade. I hans privatarkiv findes en snes breve fra »Johanne G.«, som var hans veninde gennem flere år. Han tog hende med i teatret og på galopbanen, steder, hvor han selv gerne kom. Han sendte hende penge og blomster og at dømme efter brevene holdt hun af ham. Hun rettede bebrejdelser mod ham, når hun i byen havde hørt, at han havde været hos berygtede fruentimere: »Følelserne er jo hos Dem af den beskaffenhed, i dag en, i morgen en anden«¹⁶.

En indremissionsk grosserer i København, Ingeman-Petersen, så en aften i oktober 1885 Scavenius aflægge besøg hos en prostitueret. Han skrev til Estrup om sagen. Denne foretog sig intet, og heller ikke aviserne reagerede på hans henvendelser. Derfor førte han den frem ved valget i Store Hedingekredsen i januar 1887. Scavenius nægtede, Ingeman-Petersen blev fængslet og 3—4 uger senere anlagde Scavenius sag. Affæren er usmagelig. Tiden tolererede ikke den slags og da slet ikke hos en samfundsstøtte. Scavenius havde aldrig skjult sine tilbøjeligheder, men offentlig skandale kunne han ikke tåle, for den ville standse hans politiske karriere. Derfor benægtede han, og han benyttede bestikkelser for at blive frifundet. Retssagen trak ud i 2 år og endte med, at han blev frikendt. Men offentligheden huskede, og hans position var svækket¹⁷.

Scavenius' økonomi var dårlig. Han havde dyre vaner allerede som student, og senere i livet foretog han mange og lange udenlandsrejser. Han holdt af baller og selskaber og var som minister nødt til at føre stor selskabelighed. I ægteskabet kom der 7 børn »denne voldsomme og egensindige flok«, skrev en af svigerdøtrene mange år senere, og sønnerne måtte af og til hjælpes ud af forskellige økonomiske vanskeligheder¹⁸. Alt sammen overkommeligt for en godsejer og minister med formue. Men formuen smuldrerede, fordi Scavenius ikke havde den varige interesse for godsets drift eller for sine andre økonomiske forehavender: Landbrug ved Kolindsund og Egebaksande ved Thisted, københavnske ejendom-

me, sjællandske privatbaner eller forsikringsvirksomhed.

Jacob Scavenius administrerede det af faderen oprettede familiefideicommiss. Mange breve fra hans søstre i 1890'erne viser, at de ikke fik deres penge til tiden. Broderen Carl Scavenius til Klintholm var en dygtig landmand og en forsigtig økonom. Han hjalp, men kunne ikke gøre mirakler, og mirakler var der brug for: For stort privatforbrug, svigtende indtægter, lån hos banker, måske hos ågerkarle — disse forhold førte til, at formuen svandt bort¹⁹. Forholdet til hustruen blev dårligt. Mens han bevarede sin vitalitet i en høj alder, var hun svagelig og ofte syg. Hun foretrak det stille liv på Gjørsløv, mens han ville ud blandt mennesker. For få penge og for mange kvinder belastede naturligvis forholdet mellem ægtefællerne og førte ham måske ud i flere fornøjelser, end der ellers ville have været tale om.

Scavenius' dårlige pengeforhold var velkendt i offentligheden. Han førte mange injuriersager mod redaktører, som omtalte dem. Alene i 1879 gik to redaktører på forlig og betalte mindre beløb, tre fik domme og over for tre andre redaktører lod Scavenius sagerne falde. I forbindelse med Scavenius' afgang i sommeren skrev Carl Ploug i »Ugeblad for Danmarks Højreforeninger« om hans økonomi. Offentlig protest, offentligt svar²⁰. Ikke mærkeligt, at Estrup fandt, at Scavenius trods sin ubestridelige dygtighed var blevet en belastning for ministeriet, og da forligsbestræbelserne gjorde det ønskeligt, blev han afsat.

ÅRENE EFTER 1891

Efter at rygterne derom havde cirkuleret i flere måneder, trådte Scavenius tilbage som minister den 6. juli 1891²¹. Afskedigelsen skete i nåde og med pension, og i Estrups indstilling til kong Christian 9. hed det, at Scavenius selv havde anmodet om sin afsked²². Det var hensynsfuldt, men det var ikke sandt. Scavenius var rasende over, at han blev tvunget til at tage sin afsked. »Denne gang er det mig, næste gang bliver det dig«, sagde han til Estrup. I kraftige avisartikler, især »Til mine vælgere«, der 10. august 1891 fremkom i mange dagblade, angreb han Nellemann og den forhadte Dinesen for forliget og udtalte sin frygt for, at middelmådigheden nu ville triumfere.

Afgangen forbitredes ved, at han ikke fik den stilling som direktør for Det kgl. Teater, som han længe havde ønsket sig. — Estrup foreslog ham vistnok i god tro at blive guvernør på de vestindiske øer. Ganske vist var Scavenius interesseret i øerne, men Estrups forslag opfattede han som en hån, og han glemte

den ikke. I august 1892 skrev han til Bahnson: »Mit personlige forhold til Estrup bliver næppe anderledes i dette liv, thi jeg anser mig nu engang for ubilligt og utaknemligt behandlet og det selv min Afgangs Hensigtsmæssighed forudsat«²³. — Heller ikke Estrup blev mere forsonlig: »Der må gives ham en fremragende plads blandt dem, der under navn af Højremænd væsentlig har bidraget til Højres splittelse og opløsning«²⁴. I 1896 kom det til et endeligt brud mellem de to²⁵.

Fra 1891, da Scavenius gik af som minister, til 1906, da han endelig opgav at blive valgt til Folketinget, gennemlevede han mange politiske og personlige kriser. I Folketinget havde han i begyndelsen svært ved at hævde sig, fordi hans eget parti rummede mange fjender. Partiet ville ikke sætte ham ind i finansudvalget, ja ikke engang i hærlovsudvalget fik han sæde. Han var kun 53 år gammel og i fineste form, men der var ingen opgaver til ham, og derfor begyndte han at frondere mod sit gamle parti. »Højrebladet« udtalte, at hvis hr. Scavenius kun ville tage hensyn til frisindet, ikke til Højres livsanskuelse, ville man hellere undvære ham.

Ved valget i 1892 afholdt Højre sig fra at agitere mod de moderate og i enkelte tilfælde fra at opstille mod dem. Resultatet blev, at de moderate fik et godt valg. Scavenius mente, at dette gik imod en beslutning på delegeretmødet i december 1891 og kritiserede det kraftigt. De næste to år fortsatte på samme måde. Så længe Estrup forblev ministeriets chef, undså Scavenius sig for at kaste det handsken, men efter Estrups afgang i august 1894 ophørte loyaliteten. Hærlovsforliget 1894 betød en svækkelse af hæren, og Scavenius bekæmpede det. I det storpolitiske forlig indgik, at Venstre anerkendte fæstningen, at Højre afholdt sig fra at udstede flere provisoriske love, og at Estrup skulle træde tilbage. Modstræbende stemte Scavenius for forliget: Når både officerer og menige kapitulerede, kunne han ikke alene fortsætte kampen.

Dybt skuffet over den politiske udvikling og træt af kævlet forlod Scavenius i sommeren 1894 Danmark. Med hustruen og et par børn tog han bopæl i Dinard i Normandiet. Han havde altid beundret fransk sprog og kultur, og Frankrig var det land, han helst besøgte på sine rejser. I Danmark var han medlem af »Alliance Française«.

Ret længe kunne han dog ikke lade dansk politik ligge. I Dinard skrev han bogen »Danmark og det danske Folks Fremtid« (105 sider, 1894), et fremsynet konservativt partiprogram med forslag på alle lovgivningsområder. Bogen blev høfligt anmeldt, men tilslutning fik Scavenius ikke. — I januar 1895 meddelte han sine vælgere, at han ikke ønskede at stille til det forestående valg, og

fra april 1895 var han efter 30 års medlemsskab ikke mere at finde i Folketinget.

Den 20. april 1895 skrev han et underhåndsbrev til vennen, konseilspræsident og udenrigsminister Tage Reedtz-Thott, hvori han bad om at måtte blive udnævnt til den ledige stilling som gesandt i Rom. Hans begrundelser er interessante: han søger »først for at få noget at bestille, dernæst for at være fuldstændig ude af vort hjemlige politiske vrøvl, endelig fordi det i de næste to år vil være af ikke ringe økonomisk betydning for mig at opnå sådant«²⁶. — Han fik ikke stillingen.

Højres ministre efter Estrup var svage og splittede. Partiet havde mistet sin fører. Hvor fandt man en ny? Blandt de unge konservative, særlig i de konservative klubber, var der megen sympati for Scavenius og, hvad der var lige så vigtigt, der var nogen til at organisere sympatien. Redaktør Carl Carstensen var i mange år formand for klubbernes repræsentantskab. Redaktør Frederik Hansen fra boulevardbladet »Avisen«, lærer N. Th. Hvidberg og den unge journalist Asger Karstensen var ledende, da »Det unge Højre« blev dannet 26. april 1895. Deres tanker var langtfra klare, men af utilfredsheden med Højres ledere fremstod dog enkelte positive ideer: 1. Partiet burde interessere sig mindre for Højres fine portion, mere for middelstanden og især for vælgerne i byerne. — 2. Frisindethed i åndelige forhold. — 3. Et stærkt forsvar.

Det unge Højre kaldte på Scavenius, og han kom gerne hos de unge. På partiets delegeretmøde 26—27. oktober 1895 skabte de en stemning for Scavenius, så han blev valgt til næstformand for repræsentantskabet. Han fik stormende bifald for sin 1 time lange tale og fik vedtaget, at der til næste delegeretmøde skulle udarbejdes et partiprogram. Han ville nu atter gerne ind i Folketinget, og i februar 1896 stillede han sig ved et suppleringsvalg i Valbykredsen i Københavns amt. »Det unge Højre« ydede kraftig hjælp i pressen og ved at foranstalte en moderne valgkamp med orkestre og husbesøg. Modkandidaten var Venstremanden, dr. phil Oscar Hansen, som ikke undså sig for at omtale Scavenius' usædelighed. Resultatet blev, at Scavenius tabte med 1423 stemmer mod 1638.

Delegeretmødet 27. juni 1896 vedtog det af Scavenius foreslåede program, og dermed fik Højre sit første program siden stiftelsen i 1883! Men ved det ordinære delegeretmøde 11—12. december 1896 havde modstanderne fået samlet kræfterne, og det lykkedes dem at få vedtaget deres egen resolution i stedet for Scavenius'. Programmet blev ikke ændret, man benyttede det mere probate middel at ignorere det. Scavenius forlod i harme delegeretmødet

VOR EGEN JACOB SCAVENIUS.

1. Det, jeg i ungdoms Dage
 sømte har af store Mænd
 Mange — Død og Pine!
 Men der er kun faa igen
 Af de rigtig Gode.
 I Scavenius vi har
 Vel det bedste Exempel,
 Han er fin, han er flot,
 Og hans Blod det er blaat
 Naar han fremad avner.
 Alle Hjerter bæver

SELVSKABSMAND

KIRKEMINISTER

KIRKEMINISTER

UNIONSVARDE (GOVERNØR)

2. Se, hvor flot han kjolen bær
 Med den røde Farve!
 Det er ikke no'et, man lær.
 Det kan man kun arve.
 Han er stor ved smaa Dinder,
 Søgt ved Hoffets Asembleer,
 Og ved Jæt o'clock-Thøer,
 Overst Kavalier.
 Trede sin modne Alder:
 Første Mand paa Balser.

3. Jacob god i Kongens Raad
 — Gode Raad er dyre! —
 Statens lille, skære Baad
 Magted han at styre.
 Der var ydmyg Kirkesind,
 Naar han vied Kirker ind. —
 Flammeværd med søvner,
 Der gik Kirken for nær.
 Ydmyg — myndig Pater,
 Glød ved sit Theater.

4. Fin og fornem Verdenmand,
 Intel ham forknytter,
 Ingen Jæge kan som han,
 Hvem er bedre Bytter?
 Jacob paa Gen høje Hest —
 Aa, det klæ'r ham allerbedst!
 Med Hunner — med Humør,
 Soms ryproche og soms prær,
 Kriger — Statsmand — Præsten —
 Lig: Absalon paa Hevten!

THEATERMINISTER

KØBENHAVNER

6. Om Vestindien brevtes Stær,
 Hvorles Snik og Snak op,
 En er stum og En er döv,
 Klar — det er kun Jacob,
 Jacob F. Scavenius,
 Extra-Kommissarius
 De skal se en-to-tre
 Klarer han Ærterne,
 En—sve—drei gavindien
 Redder han Vestindien!

VESTINDIENS REDNINGSMAND

Blækspruttens tegning viser Scavenius, som københavnernes så ham: Som jæger, selskabsmand, kirkeminister, teaterminister og aktiv (netop i 1902) for at bevare de vestindiske øer for Danmark.

med sine tilhængere og stiftede »Højres Fremskridtsgruppe«, en samling af utilfredse Højremænd, hvis ideer og for en stor del medlemmer stammede fra »Det unge Højre«²⁷.

I 1898 udsendte Scavenius bogen »Dansk Politik«, der fremstillede hans reformprogram. Han ville i visse tilfælde, bl. a. i lovgivning om ulykkesforsikring, samarbejde med Socialdemokratiet, og i det hele taget ville han ikke bekæmpe fagforeningerne. I tilfælde af varig konflikt mellem de to ting, ville han behandle konflikten i et fællesudvalg bestående af lige mange medlemmer fra hvert ting, udpeget — og det var det nye — ved forholdstalsvalg, hvorved Venstre ville få flest medlemmer.

I april 1898 lykkedes det Scavenius at komme ind i Folketinget da han i Odensekredsen vandt knebent over socialdemokraten C. E. Marott. Hans sidste treårige periode i Folketinget blev interessant, ikke ved det han nåede, men ved det, han lagde op til. — Straks efter valget indledte han med Lars Dinesen et samarbejde, som forbløffede iagttagere. Begge sad i finansudvalget og gav arbejdet med en skattereform første prioritet. I skattereformforhandlingerne sluttede de sig til flertallet, der bestod af Venstre-reformfolk, og foreslog afskaffelse eller reduktion af hartkornskatterne samt indkomstskat med moderat progression. Regeringen ville ikke fremme forslagene, det skete først i 1903, da Venstre var kommet til magten.

Scavenius' politiske grundlag for denne politik var ikke solidt. I december 1900 afviste Højre i Odense at genopstille ham, især fordi man fandt, at hans linje var blevet for agrarisk. Han måtte finde sig en ny valgkreds. Længe havde han haft forbindelse med Thistedkredsen. Herfra havde han haft tilbud om opstilling, før han fik Odensekredsen. På denne egn drev en af hans protegeeer, kaptajn J. C. C. Jagd, hans ejendom »Egebaksande«. Thistedkredsen var en af Højres sikreste, og Scavenius, der havde allieret sig med de lokale redaktører og organisationsfolk, ville have været sikker på valg, hvis ikke hans modstandere havde opstillet en konkurrerende Højremand, den lokale lærer S. Munk-Poulsen, der havde tilknytning til Indre Mission. Scavenius og Munk-Poulsen delte Højremajoriteten med henholdsvis 711 og 638 stemmer, og Venstrekandidaten gik af med sejren for blot 729 stemmer.

Dermed sluttede Scavenius' karriere i Folketinget. Han var forbitret over Gammelhøjres intervention, tænkte på at anlægge injuriersag mod den ansvarlige, højesteretsassessor Florian Larsen, men undlod det efter sin advokats råd²⁸.

Ved folketingsvalgene i 1903 og 1906 stillede Scavenius sig i sin gamle kreds, Store Hedinge-kredsen. Venstres folketingsmand, Svend Høgsbro, var urørlig, men Scavenius sagde ikke nej til en

valgkamp. — Der var iøvrigt en betydelig sympati mellem de to, og i 1909 anbefalede Scavenius Høgsbros valg for at få gennemført den foreslåede forsvarsordning. Han havde den tilfredsstillelse, at ordningen blev gennemført.

I 1902 kastede Scavenius sig ud i en kamp for at hindre, at traktaten om salg af de vestindiske øer til USA blev ratificeret. Han brugte megen energi på denne sag og havde den glæde, at den endte med en sejr²⁹.

De tanker, som »Det unge Højre« og »Højres Fremskridtsgruppe« havde ført frem, blev henlagt af Højre, som langsomt smuldrerede bort. I 1910 søgte »Det moderate Højre« at bryde igennem. Det blev en døgnflue. Men i december 1915, kun få uger efter at Scavenius var død, stiftedes »Det konservative Folkeparti«, et konservativt parti for middelstanden, bygget på den almindelige valgret. Den drivende kraft ved stiftelsen var Asger Karstensen, der siden 1890'erne havde været Scavenius' beundrende elev³⁰.

Jacob Scavenius døde 26. november 1915 og blev begravet i familiegravstedet på Holtug kirkegård ved Gjorslev. Af samtidens udtalelser i anledning af hans død var karakteristisk nok de politiske modstanderes, især de radikales, mest positive. Scavenius var ikke partigænger, i hans urolige natur var der noget grænseoverskridende, og det får man ikke tak for hos sine egne. I vor politiske historie vil han indtage en smuk plads i kraft af sine resultater og hensigter, især dog ved sin frisindede og uforfædede personlighed.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Erik Henrichsen: Mændene bag forfatningskampen, I, 1913, s. 153.
2. P. B. Scavenius' arkiv i Rigsarkivet, A.I.3 og Charlotte Sophie Scavenius' dagbog hos fra Alix Haxthausen, Paris.
3. P. B. Scavenius' arkiv, A III.2. og A.I. 2, 3 og 4.
4. Jacob Scavenius' arkiv i Rigsarkivet, A.I og C. 2.
5. Vagn Wåhlin: 10. Oktoberforeningen 1865—1870 (Historie, ny række IX, 2 1971. Carl Scavenius' arkiv på Klintholm, breve fra J. S. 1. 10 og 6. 11. 1869.
6. Kriegers dagbøger 1. marts 1869.
7. Kriegers dagbøger 26. april 1870 og 29. maj 1879.
8. Carl Plougs arkiv i Rigsarkivet. J. S. arkiv B. I.
9. Koncept dat. 19. juni i J. S. arkiv, B. I.

10. Niels Thomsen: Dagbladskonkurrencen 1870—1970. J. S. arkiv, Tage Reedtz-Thotts arkiv i Landsarkivet for Sjælland.
11. J. B. S. Estrups arkiv på Skaføgård, brev fra J. S. 8. 7. 1896.
12. P. G. Lindhardt i Den danske kirkes historie, VII, 1956, s. 264—265.
13. Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841—1892, 1944 s. 395.
14. S. Rambusch (udg.) »Bringstrup-Sigerslev sogneråds modstand 1885—86 mod Kultusministeriets mundkurvscirkulære (Danske Magazin, 8. række IV, 1. 1971).
15. Aage Rasch: Staten og kunstnerne, 1968, især s. 73—98 og bilag A.
16. J. S. arkiv, A. I. 6.
17. P. G. Lindhardt: Kirke, stat og borgerlig moral (Jyske Samlinger, ny række IV, 2—3, 1958.
18. Anna Sofie Scavenius: Diplomatarfrue ved Zarhoffet, 1960 s. 35.
19. Privatarkivet indeholder mange breve fra veksellerere, men det er svært at få et klart billede af J. S. økonomi. Handelsbanken har oplyst, at materialet om J. S. er blevet tilintetgjort. Pressesagerne: J. S. arkiv, G., afregning fra HRS Fr. Zahle 11.12. 1879.
20. Ugeblad for Danmarks Højreforeninger 30. juli og 8. august 1891. Plougs arkiv i Det kgl. Bibliotek, NKS, 3316, I, 14, 1.

21. A. D. Jørgensens Breve, udg. 1939 v. Harald Jørgensen, A.D.J. 26. jan. 1891 til H. S. Vodschou. Marcus Rubins brevveksling, udg. 1963 ved Lorenz Rerup, Rubin til E. Brandes 7. 2. 1891.
22. Konseilspræsidiets arkiv i Rigsarkivet. Kgl. resolutioner, 6. juli 1891. Estrups arkiv, breve fra J. S.
23. J. Bahnsons arkiv i Rigsarkivet, J. S. til B. 31. 8. 1892
24. Th. Thaulow: J. B. S. Estrup, 1940, s. 349.
25. Estrups arkiv, breve fra J. S.
26. Underhåndsbrev 20. april 1895 i Reedtz-Thotts arkiv i Landsarkivet for Sjælland.
27. Referater af Højres delegeretmøder 1895 og 1896 (protokoller i Rigsarkivet, trykte forkortede referater).
28. J. S. arkiv A. I., B. I.
29. Andreas Jørgensen: Et dansk imperialistisk eksperiment: Plan-tageselskabet Dansk Vestindien (Erhvervshistorisk Årbog 1953)
30. Asger Karstensen: Et liv i politik, 1940.

ERIK SCAVENIUS

Af Johan Hvidtfeldt.

Denne artikel er ikke en almindelig skildring af Erik Scavenius. Den er nogle streger i en skitse til et billede af udenrigsministeren, selvom der i tiden 1914—18 er enkelte lidt mere indgående redegørelser. På grund af artiklens skitse-mæssige karakter har det ikke været muligt at anvende noter til oplysning om, hvorfra de enkelte oplysninger er hentet.

Året 1920 er et af de mest bevægede i Danmarks historie. I løbet af nogle måneder havde landet fire ministerier. Ministeriet Liebe sad kun nogle dage. De tre øvrige var ministeriet Zahle, forretningsministeriet Friis og ministeriet Neergaard, og i disse hed udenrigsministeren Scavenius, Erik, Otto og Harald. Det er ikke mærkeligt, at det i diplomatiske kredse kunne være svært at holde rede på dem.

De tre udenrigsministre stammede alle ned fra etatsråd Jacob Brønnum Scavenius. Han kom 1776 i Asiatisk Kompagnis tjeneste, blev en meget rig mand. Pengene anbragte han i godser, bl. a. Gjorslev og Klintholm på Møn. Hans søn, Peder Brønnum Scavenius blev adlet og var en kendt politiker, medlem af den grundlovgivende forsamling, senere af Rigsrådet. Hans søn, kultusminister Jacob Scavenius til Gjorslev var fader til Harald Scavenius, udenrigsministeren i Neergaards regering, og en anden søn, Carl Sophus Scavenius til Klintholm, var Erik Scavenius' fader. — De to udenrigsministre var fætre.

Peder Brønnum Scavenius' søster var gift med historikeren H. F. J. Estrup, der var fader til konseilspræsident Jacob Brønnum Scavenius Estrup, og Peder Brønnum Scavenius' broder, Jacob Scavenius til Basnæs, var bedstefader til Otto Scavenius, udenrigsministeren i Friis- regeringen.

I løbet af få slægtled frembringer denne familie således en lang række politikere og diplomater, som har spillet en betydelig rolle i Danmark og ofte har været med til at bestemme dets historie i afgørende stunder. Deres politiske målsætning kunne være vidt forskellig, men der er dog visse fælles træk i deres åndelige fysiognomi: et skarpt intellekt, en stærk selvstændighed i meninger og opfattelser, en personlig usnobbethed og frigjorthed, undertiden

også en trang til at forme udtalelser, der både var klare, men også kunne være skarpe, og som nu og da kunne få paradoksets form og virke udfordrende. Men de er alle præget af en redelighed, en karakterfasthed, en konsekvens i deres politiske opfattelse og en politisk uegennytte, som ikke kan andet end aftvinge respekt.

DEN UNGE SCAVENIUS

Erik Scavenius blev født på Klintholm den 13. juni 1877. Han blev student 1897, privat dimitteret, og cand. polit. 1901. Året efter kom han ind i Udenrigsministeriet som assistent eller sekretær, og i 1906 blev han sendt til Berlin som legationssekretær. De to år, han var i Berlin, fik uden tvivl betydning for hans fremtidige virke, idet de gav ham et indgående kendskab til tysk politik og dens mænd. Da han i 1908 vendte tilbage til Udenrigsministeriet, var det som kontorchef. Denne meget hurtige karriere gav rige løfter for hans fremtid som diplomat.

Da skete der noget uventet. Den 25. oktober 1909 trådte ministeriet Holstein-Ledreborg tilbage, efter at det i Folketinget havde fået et mistillidsvotum. Det blev overdraget den radikale C. Th. Zahle at danne det nye ministerium. Det var kendt, at den unge kontorchef Erik Scavenius havde en politisk opfattelse, der var forskellig fra den, der ellers var den almindelige i hans familie, og at hans syn på militærpolitikken faldt sammen med de radikales. I en tale, han holdt ikke længe efter, udtalte han: »vi kan ikke nå frem i det militære kapløb, og vort militærvæsen kan aldrig få nogen betydning, hverken internationalt eller nationalt. Jeg betoner udtrykkelig det nationale«. — I udenrigsministeriet havde han haft forbindelse med den radikale historiker, senere professor Aage Friis, der var knyttet til ministeriet som rådgiver i sønderjyske forhold. Det var ham og forretningsmanden Hermann Heilbuth, der spillede en betydelig rolle i det radikale parti, som havde henledt Zahles opmærksomhed på den unge kontorchef, som nu blev udenrigsminister i det første Zahle-ministerium, kun 32 år gammel. Dettets levetid blev kun kort, idet Zahle trådte tilbage efter valget i maj 1910, Den fhv. minister Erik Scavenius blev gesandt i Wien, hvor han også var akkrediteret det italienske hof. Der var på denne post rig lejlighed til at gøre nye udenrigspolitiske erfaringer.

Der var valg i Danmark den 20. maj 1913. Efter det besluttede Klaus Berntsen at gå af, og det blev påny C. Th. Zahle, som kom til at danne ministerium. Som naturligt var, blev Erik Scavenius

bragt i forslag som udenrigsminister. Partiets stærke mand, Edvard Brandes, færdedes en del ved hoffet. Han var betænkelig, fordi han mente, at kongen nødig så Scavenius som udenrigsminister, og kongen lagde da heller ikke under drøftelserne skjul på, at han gerne ville have Carl Moltke, gesandten i Berlin — senere udenrigsminister i det første Stauningministerium. Men Carl Moltke ville ikke overtage posten som udenrigsminister. Den 20. juni fandt de afgørende forhandlinger sted. P. Munch noterede i sine optegnelser: »Mellem Brandes, Rode, Zahle og mig diskuteredes overmåde meget om Scavenius. Brandes var overmåde stærkt mod denne, kongen havde været så uvillig mod ham af private grunde, det drøftedes frem og tilbage«. Til sidst blev man dog enige om Scavenius, og der blev sendt et telegram til Wien. Scavenius havde helst været fri, og hans svar var uklart, snarest et nej. Drøftelserne i København fortsatte, og man blev enige om, at Brandes nok måtte tage udenrigsministeriet. Da kom der et nyt telegram fra gesandten i Wien. Denne gang var det et ja.

Zahle-ministeriet blev året efter dets tiltrædelse stillet overfor den store og vanskelige opgave at opretholde Danmarks neutralitet i den store krig. Den unge udenrigsminister måtte her tage afgørelser, der kunne betyde et være eller ikke-være for landet. Flere gange var Danmark på randen af krig. I de år han virkede i Udenrigsministeriet eller som diplomat i fremmede lande, havde han dannet sig en klar opfattelse af Danmarks stilling, udenrigspolitisk og militærpolitisk — overfor de fremmede magter. Mange år efter udtalte han, at denne opfattelse havde »været vejledende for mig under min senere virksomhed som udenrigsminister. Danmark må søge at balancere mellem de store magter, hvis politik er bestemmende for vor skæbne, for derved at undgå, at landet inddrages i andre staters krige. Dernæst må vi erkende, som følge af vor beliggenhed, vor afhængighed af den magt, der har herredømmet i Nordtyskland, således som vor historie lærer os det«.

I nogle utrykte optegnelser fra foråret 1944 skrev han: »Opgaven for et lands regering må være under alle forhold på bedste måde at forsvare landets interesse og befolkning. Dette kan imidlertid kun ske, når regeringens politik føres på grundlag af de bestående magtforhold, selvom man ikke synes om dem. Disse magtforhold vil ikke ændre sig for Danmark, før den tyske krigsmaskine er nedkæmpet«. — Disse klare udenrigspolitiske mål har Erik Scavenius altid fulgt, fulgt dem med en styrke og fasthed, som sjældent gjorde ham populær.

I de sidste dage af juli 1914 blev forholdet mellem stormagterne yderst spændt. Den 31. juli var det klart, at krigen ville komme.

Der blev i Danmark foretaget indkaldelser, og dagen efter blev sikringsstyrken formeret, ca 27.000 mand. Overfor den tyske gesandt erklærede Scavenius, at Danmark ville bevare sin velvilje overfor Tyskland »lige til den yderste grænse«. Regeringen havde derfor besluttet sig til at give Tyskland meddelelse om alle militære forholdsregler, som blev truffet i Danmark.

Den tyske gesandt var grev Ulrich Brockdorff-Rantzau, som var af gammel holstensk slægt. Hans forfædre havde været den danske konges undersåtter, og greven var yderst velvillig indstillet overfor Danmark. Han var en stor dygtighed og blev senere, efter revolutionen, udenrigsminister i den socialdemokratiske regering. Hans ord havde stor vægt i Berlin og det tyske udenrigsministerium havde stor tillid til ham og støttede ham i hans politik. Med styrke satte han sig gang på gang imod de militære krav om særlige forholdsregler overfor Danmark, og flere gange deltog han i forhandlinger i det store hovedkvarter med den kommanderende admiral Holtzendorff og med general Ludendorff.

Det viste sig hurtigt, at grev Rantzau og Erik Scavenius fandt hinanden. De havde i virkeligheden det samme politiske mål, at holde Danmark udenfor krigen. De fik snart ubegrænset tillid til hinanden. Begge var højt begavede, modige i deres politik, som ofte var præget af stor dristighed. Scavenius havde også straks gjort det klart for Brockdorff-Rantzau, hvorledes hans udenrigspolitiske opfattelse var. Allerede i maj 1914 kunne greven til Berlin indberette, at Scavenius gentagne gange overfor ham havde erklæret, at hans politik var indstillet på at frigøre Danmark, ikke blot økonomisk, men også politisk fra England og søge nærmere tilslutning til Tyskland.

En sådan udtalelse må selvfølgelig ikke opfattes som en absolut sandhed, men må først og fremmest ses som det redskab, den var, i udenrigsministerens og gesandtens almindelige politik. Og Scavenius glemte aldrig, at det var Tyskland, der havde den fysiske magt i Nordtyskland. Men man forstår, at kejser Wilhelm i marginen på grevens depeche bemærkede »sehr gut«.

AUGUSTDAGENE 1914

Den 2. august 1914, sent om aftenen, meddelte Brockdorff-Rantzau den danske udenrigsminister indholdet af en instruks, han tidligere havde fået fra Berlin, og hvori det bl. a. hed: »Det er muligt, at krigsbegivenhederne uden Tysklands vilje og foranstaltning kan have til følge, at operationerne udstrækkes til de danske farvande. Danmark må blive sig situationens alvor bevidst og gø-

re sig klart, hvilken stilling det eventuelt vil indtage«. Gesandten udtalte, at der ikke var tale om nogen trusel eller et ultimatum, men der ønskedes et hurtigt svar. Scavenius sagde, at forespørgslen i og for sig ikke var helt uventet, »men at jeg undrede mig over, at den blev stillet allerede nu«.

Henvendelsen vakte selvfølgelig den største bekymring hos den danske regering. Efter en række forhandlinger besluttede man at svare, at hvis det skulle komme til krigsbegivenheder uden Tysklands vilje og foranstaltning i danske farvande, ville det ikke medføre nogen ændring i Danmarks neutrale holdning. »Danmark ville ikke i noget tilfælde slutte sig til Tysklands modstandere«. Kl. halvtre om eftermiddagen den 3. august blev svaret drøftet mellem ministrene, og kong Christian 10. blev »aldeles overvældet, angst og nervøs til det yderste« fortalte P. Munch senere. Han var utilfreds med, at han ikke tidligere havde fået underretning, Munch gav ham i sine optegnelser ret. Scavenius burde have givet ham besked. Kongen mente, at forespørgslen var unødvendig, og vi måtte se på, om den »var krænkende for vor værdighed«. Erik Scavenius udtalte hertil, at set i statsretlig sammenhæng var der ikke noget krænkende i forespørgslen. Til sidst gik kongen med til svaret.

Den kommanderende viceadmiral Kofoed-Hansen havde før mødet haft lejlighed til i forgemakket at tale med udenrigsministeren. Kofoed-Hansen siger i sine optegnelser, at Scavenius udtalte sig uforbeholdent og klart »og på en sådan måde om vor politiske stilling og forholdet til Tyskland, at jeg endnu engang sendte Alberti, hvem vi i første linie takker for, at ministeriet ikke i øjeblikket hedder I. C. Christensen, en venlig tanke i hans tugthus«.

Efter at kongen havde godkendt svaret til Tyskland, havde Scavenius møde med Brockdorff-Rantzau. Mens han talte med gesandten kom en mand ind med en meddelelse fra gesandt Carl Moltke i Berlin. Den var sendt en claire, og det hed heri: »Den tyske gesandts demarche i går synes at bero på en misforståelse. Chiffertelegram følger«. Scavenius rakte Rantzau meddelelsen. Han blev bestyrtet. Sent samme aften opsøgte Scavenius Brockdorff-Rantzau incognito. Han lod sig melde som kammerjunker Kruse. Greven var uheldig. Han kunne ikke fortsætte som gesandt. Scavenius trængte ind på ham for at få ham til at blive og sagde, at han fortsat ville have tillid til greven. Rantzau besindede sig og svarede: »Dann kann ich bleiben«. Begivenheden fik betydning ved yderligere at knytte Scavenius og greven til hinanden og øge deres gensidige tillid.

Når den tyske udenrigsminister Jagow desavouerede sin gesandt, var det sikkert, fordi henvendelsen til den danske udenrigsmini-

ster først skulle have været foretaget, hvis eller når England gik med i krigen. Da kejser Wilhelm havde fået noten forelagt, havde han bemærket, at han ikke anså dens afsendelse for at haste.

Efter Moltkes meddelelse anså man i det danske udenrigsministerium Scavenius' meddelelse til Rantzau for bortfaldet. Det lå imidlertid den tyske gesandt stærkt på sinde at få den bekræftet, hvis England gik ind i krigen. Det skete den følgende dag, den 4. august. Auswärtiges Amt tiltrådte, at han anmodede den danske regering om en bekræftelse. Scavenius havde allerede den 3. om eftermiddagen lovet, at Danmark i givet fald var rede hertil. Erklæringen blev afgivet den 7. august, efter at kongen på ny havde godkendt den. For Brockdorff-Rantzau var det afgørende, at kongen herved blev bundet til en Scavenius—politik, uanset om der kom et nyt ministerium.

Den 5. august kl 5.30 telefonerede admiral Jøhnke til forsvarsminister P. Munch og meddelte, at tyskerne var begyndt at lægge miner i Langelandsbæltet. Kl. 7,45 spurgte Brockdorff-Rantzau efter ordre fra von Jagow, om Danmark nu efter Englands krigserklæring straks ville spærre Storebælt effektivt med miner mod begge de krigsførende parter. Dermed begyndte en dag, som blev en af de mest afgørende i dansk historie før den 9. april 1940, og Scavenius og Christian 10. kom her til at spille en afgørende rolle.

Regeringen var straks blevet kaldt sammen til møde. Edward Brandes blev sendt til kongen for at give ham meddelelse om, hvad der var sket. Brandes synes at have fået det indtryk, at kongen ville være imod mineudlægningen. Det er dog næppe rigtigt. I hvert fald fik viceadmiral Kofoed-Hansen et andet indtryk, da han talte med kongen kort efter Brandes' besøg. Admiralen var uden forbehold tilhænger af, at man udlagde minerne. Han, som andre, mente, at hvis Danmark ikke gjorde det, ville tyskerne selv gøre det, og at dette formodentlig ville betyde, at de for at sikre spærringen besatte Sprogø og dele af Sjælland, måske også gik over den jyske grænse for at sikre sig Esbjerg. Han anbefalede kongen at gå ind for spærringen. Kongens onkel, prins Valdemar, støttede viceadmiralen.

Kl 12 var der ministermøde. Kofoed-Hansen gik ind til ministrene og advarede dem mod at gå af. Det ville føre til et brud med Tyskland. En time senere begyndte et møde med partiformændene. Også to militære chefer deltog heri. Kofoed-Hansen fastholdt sit tidligere standpunkt. General Vilhelm Gørtz' stilling var uklar. Forsvaret af København mod nord var godt nok, det svage punkt var muligheden af et bombardement af København fra tyske krigsskibe i Køge bugt. Deres kanoner kunne nå til Friheds-

støtten. Det var klart, at stemningen på formandsmødet mest var for at svare nej til den tyske forespørgsel. Ministeriet var også delt. Scavenius og Munch var begge for at udlægge minerne. Det var Scavenius' opfattelse, at Danmark ikke havde nogen international forpligtelse til at lade bælteerne forblive åbne og derfor var frit stillet i den aktuelle situation. På formandsmødet gjorde han gældende, at et nej uden tvivl ville medføre, at Tyskland selv udførte spærringen og krænkede Danmarks Neutralitet.

Situationen syntes at være håbløs for ministeriet. — Dets medlemmer var uenige. De fleste af partiførerne var imod mineudlægningen. Man mente også, at kongen ville være det. Fra militær side var der stillet krav om mobilisering. Uden mineudlægning ville en sådan handling, mente man, betyde krig. Kl 3 mødtes kongen og ministrene. Det blev hurtigt klart, at kongen ikke havde den opfattelse, man havde troet. Han ønskede minerne udlagt, også fordi man derved undgik, at de blev lagt »af fremmede flag«. Vi kunne ikke overse, hvad konsekvenserne af et nej ville blive, ikke mindst for København, og kongen var ikke sikker på, at denne sag var stor nok til at sætte livet ind mod friske kræfter fra Tyskland. Han sagde også, at han ikke ville tage ansvaret for, at dansk ungdom blev skudt ned og byen bombarderet. Han mente ikke, at udlæggelsen af miner ville blive taget ilde op i England.

I statsrådet kort efter udtalte kongen, at han ville telegrafere til sin fætter kong Georg. Det skete efter tilskyndelse fra grev Frijs og Niels Neergaard. — Den engelske konges svar indgik den 7. august via den engelske gesandt. Han forstod de vanskelige forhold og nødvendigheden af på enhver måde at bevare Danmarks neutralitet. Kongen sendte straks telegrammet til udenrigsministeren med en lille håndskrivelse: »Kære Scavenius. Jeg ønsker Dem til lykke med medfølgende brev, som den engelske minister har overgivet mig«.

SCAVENIUS OG BROCKENDORFF-RANTZAU

I disse bevægede augustdage undgik Danmark at blive draget ind i krigen. Der kom år, hvor der skulle træffes vanskelige og vidtrækkende beslutninger. Det blev mere end nogen anden Erik Scavenius, der bestemte regeringens holdning overfor de fremmede magter, først og fremmest Tyskland. Danmark og de danske farvande var jo Tysklands nordlige flanke. Det var nærliggende, at tyskerne, hvis de anså den for truet, eller hvis de ikke mente, at

de kunne stole på Danmark som neutral magt, ville se sig nødsaget til at besætte Danmark for at sikre denne flanke.

Der var tre muligheder, som al diskussion, al opmærksomhed var rettet mod fra den første til den sidste dag: 1. Muligheden af, at England gik i land i Jylland, først og fremmest i Esbjerg, for derfra at støde frem mod den store flådebase Kiel og Kielerkanalen. 2. Et engelsk angreb på dansk territorialfarvand for at tiltvinge sig adgang til Østersøen og forene den engelske flåde med den russiske. 3. At englænderne gik i land i Norge — her var først og fremmest tale om Sydnorge — for dér at få støttepunkter til et videre angreb mod Tyskland. Der kan vist ikke være tvivl om, at hverken Scavenius eller Brockdorff-Rantzau for alvor troede på, at England havde til hensigt at foretage sådanne militære operationer.

I det tyske militære hovedkvarter måtte man sikre sig mod alle eventualiteter. Man kunne ikke lade et personligt skøn alene være grundlaget for de militære operationer, som måtte sættes i gang eller i hvert fald forberedes.

Ved enhver forhandling gav Scavenius udtryk for sit ønske om at undgå enhver dansk handling, der på nogen måde kunne udfordre Tyskland eller give dette mistanke om, at Danmark spillede dobbeltspil, at det i givet fald ville slutte sig til Tysklands fjender. Her spillede den erklæring, som var afgivet den 3. august og bekræftet den 7., en betydelig rolle. I en depeche af 17. april 1917 udtalte den tyske gesandt, at han ville anse det for betænkeligt at tage muligheden for Danmarks aktive indgriben i krigen i betragtning. Vel er kongeorde i disse tider ikke meget værd, men når Christian 10. ved krigsudbruddet udtalte, at »Danmark aldrig ville træde ind i vore fjenders rækker«, måtte gesandten holde fast ved, at dette kongelige løfte *i k k e* ville blive brudt, og at Tyskland var sikret mod overraskelser. Så længe Scavenius leder Danmarks udenrigspolitik, kan vi imødesee udviklingen af verdensbegivenhederne uden at frygte overraskelser. Selvom det radikale kabinet skulle gå af, er den offentlige mening i landet således, at man anser landet for at være fortabt, hvis det aktivt drages ind i kampen. — Året før havde han sagt det samme endnu stærkere: »Så længe Scavenius forbliver ved roret, overtager jeg garantien for, at vi ikke vil blive udsat for ubehagelige overraskelser med hensyn til Danmarks holdning«. — Iøvrigt troede man ikke i Danmark på en engelsk landgang i Danmark.

Brockdorff-Rantzau havde den 29. august 1916 en samtale med Christian 10., som udtalte, at han havde gjort alt for at holde det radikale kabinet ved magten. Han mente dog, at Scavenius i for høj grad havde blandet sig i dansk udenrigspolitik, og hans for-

hold — han var jo den unge — til de gamle partiførere var måske ikke det bedste. Gesandten sagde, at Scavenius ikke klæbede til ministerposten. Det havde han selv flere gange kunnet fastslå.

Gesandten understregede overfor kongen, at skulle der dannes en koalitionsregering, måtte de radikale have flertal og posten som konseilspræsident. Man kunne ikke risikere, at Scavenius blev stemt over af sine kollegaer. Kongen svarede: »Ja, jeg forstår, og netop derfor vil jeg gøre alt for at bevare Scavenius som udenrigsminister. Jeg ved dog ikke, om det er muligt«.

Af P. Munchs optegnelser fremgår det, at dagen før havde kongen opfordret Zahle til at undgå valg. Til kongens udtalelse svarede greven, at han også fra H. N. Andersen vidste, at Hans Majestæt ønskede at bevare Scavenius. Han ville ikke skjule, at spørgsmålet om Scavenius' forbliven i øjeblikket var et spørgsmål af den allerstørste politiske rækkevidde. Derefter hedder det: »For Danmarks loyale politik er Hans Majestæts ophøjede person den sikreste garanti. Hos os ved man på toneangivende steder, at Hans Majestæt aldrig ville gå ind i vore fjenders rækker. Men tilliden til Danmarks politik beror ikke mindst på hr. von Scavenius' person«. Kun derved havde mange vanskeligheder kunnet undgås.

Kongen understregede på ny, at han ville gøre alt for at beholde Scavenius. Skulle det ikke lykkes, ville han sætte en dygtig departementschef i stedet. Brockdorff-Rantzau svarede, at nu gjaldt det ikke om at have en dygtig embedsmand til at føre politik, dertil behøvede man en statsmand. Der var ingen anden end Scavenius, der havde forudsætningerne herfor.

Når Brockdorff-Rantzau under sin samtale med kongen sagde, at han selv havde kunnet fastslå, at Scavenius ikke klæbede til ministerposten, er dette rigtigt. I sit diplomatiske spil brugte Scavenius overfor gesandten også den trusel om at gå af, som han mange år senere skulle komme til at anvende adskillige gange. For greven var det af den største betydning, at han blev. Derfor kunne han spille denne trumf ud for herigennem at opnå indrømmelser fra tysk side, først og fremmest i spørgsmålet om forsyninger til landet. Han kunne også afpresse indrømmelser på anden måde. Det var for Tyskland vigtigt, at han fortsatte som udenrigsminister, og man kunne styrke hans politiske stilling ved, at han opnåede resultater under forhandlingerne med Tyskland.

Erik Scavenius var en mester i diplomatiets og forhandlingens kunst, lynsnar i sine reaktioner med åbne øjne for de muligheder, den givne situation gav ham for at opnå fordele for det land, han arbejdede for.

Det er ikke muligt at omtale de mange vanskelige og vigtige

problemer, der meldte sig for Danmarks udenrigsminister under krigen. Kun et enkelt forhold skal kort omtales, fordi det let kunne have ført til en tysk besættelse af Danmark, hvis ikke Brockdorff-Rantzau, den tyske rigskansler og statssekretæren i Auswärtiges Amt havde haft ubegrænset tillid til Danmark og til Scavenius, og hvis det ikke efter lange drøftelser var lykkedes gesandten med opbydelse af al sin autoritet, al sin ilhu, al sin diplomatiske overtalelsesevne at overbevise de høje herrer i det store hovedkvarter om, at der intet var at frygte fra Danmarks side, ej heller i tilfælde af engelsk aktion mod Danmark eller Norge.

Den 9. februar 1917, kort efter at Tyskland havde erklæret den uindskrænkede u-bådskrig, rejste chefen for generalstaben overfor statssekretæren i Auswärtiges Amt spørgsmålet om et eventuelt angreb på Danmark i form af landgang eller fremtrængen af engelske søstridskræfter mod Store Bælt. Gesandten skulle spørges, om han mente, Danmark ville lade England handle eller ville gøre front mod England. Hvad ville Danmark gøre, hvis Tyskland tilbød det hjælp? — Den 19. februar blev der forhandlet i det tyske udenrigsministerium, hvor man hævdede, at så længe Scavenius var udenrigsminister, behøvede man næppe på frygte noget. Man indrømmede dog, at set fra et militært synspunkt måtte man forberede sig på en sådan mulighed. Danmark havde meget stor strategisk betydning, og England ville på en vis måde kunne beherske Østersøen, hvis det kunne sætte sig fast i Danmark. Skulle et engelsk angreb imødegås, gjaldt det om at sætte modangreb ind så langt mod nord som muligt. Fra militær side ønskede man, at der blev udarbejdet et ultimatum, som i givet fald skulle afleveres til Danmark for at få klarhed over dets stilling: enten åbent at gå ind i krigen på tysk side eller stille danske farvande til rådighed for tyskerne som operationsbasis og ikke modsætte sig tysk indmarch i Jylland. Der skulle kræves svar på ultimatumet i løbet af fem timer, og man ville samtidig påbegynde den sømilitære aktion ved at skabe gennemfart gennem Store Bælt. Mineudlægningen havde jo lukket Tyskland ude. Der og i Kattegat skulle der udlægges spærringer.

Drøftelserne kom af forskellige grunde til at strække sig over meget lang tid. Retsafdelingen i Auswärtiges Amt tog afstand fra de militære forslag. Brockdorff-Rantzaus reaktion var ikke mindre skarp. Han frygtede, at England ved falske efterretninger skulle få Tyskland til at gå i aktion og tvinge Danmark ind i en krig mod Tyskland. Et kort ultimatum til Danmark ville være uklogt, en stor politisk fejl. Anderledes var det, hvis Norge blev besat af England. I en udtalelse fra 5. maj 1917 fastholdt militæret sine synspunkter. Der stod for meget på spil, herredømmet over Øster-

søen. Blev det brudt, kunne det også betyde, at Tyskland mistede tilførsler af malm fra Sverige. På dette tidspunkt var de omfattende militære planer for operationerne fuldt udarbejdet og godkendt af kejseren. De havde kodeordet Fall J. Nu kunne de ikke ændres. Beslutningen om at begynde operationerne skulle tages af kejseren i samråd med rigskansleren og den øverste militære ledelse.

Grev Rantzau var til forhandling i det store hovedkvarter. Han sagde til den øverste militære ledelse, at marinen arbejdede på et brud med Danmark. Lidt senere vendte han sig imod, at operationerne skulle begynde, inden ultimatumet var udløbet. Det ville være en klar overtrædelse af Danmarks neutralitet og imod folkeretten. Danmark måtte sætte sig imod. Stod man fast herpå, ville han ikke kunne videreføre sine forretninger i København. Den 19. juni udtalte han, at efter hans opfattelse ville Danmark ikke kalde Tyskland til hjælp. Det ville forsvare sin neutralitet, mod England såvel som mod Tyskland. Man ville trække styrkerne tilbage fra Jylland og overlade halvøen til krigsskueplads for stormagterne. Han nægtede ganske simpelt at overrække et ultimatum, der blev afgivet på grundlag af agentindberetninger. Han ville kun aflevere det, hvis England faktisk havde krænket Danmarks neutralitet, eller hvis Erik Scavenius følte sig overbevist om, at en sådan krænkelse var umiddelbart forestående. Han siger lidt senere, at en overrækkelse af et ultimatum på grundlag af agentindberetninger af alle i Danmark, fra Erik Scavenius til den sidste arbejder, ville blive anset for et overfald. Gesandten havde overtaget ansvaret for, at Danmark ikke gik med på fjendens side, men havde ikke påtaget sig noget ansvar for, at Danmark uden modstand skulle finde sig i en krænkelse af dets neutralitet. Vi ville så få en modstander, hvis fjendskab ikke ville være mindre end Belgiens, og Norge ville helt udlevere sig til England. Og, siger han, der kommer jo også en dag efter denne, hvor vi skal have venner.

Til sidst gav man efter fra militær side, og Brockdorf-Rantzau fik bemyndigelse til at drøfte spørgsmålet med Scavenius. Formålet skulle være at få tilsagn om, at Danmark i tilfælde af et engelsk angreb på dets territorium ville sætte sig til modværge og ikke ville hindre de tyske stridskræfter i at foretage de nødvendige forholdsregler, og at det herved ikke kom til sammenstød mellem danske og tyske styrker. Fra tysk side ville man lade kravet om et ultimatum falde, hvis der kunne skabes et sikkert grundlag for at afværge et fjendtligt angreb. Det blev i rigskanslerens skrivelse til Brockdorff-Rantzau udtrykkelig slået fast, at forudsætningen for de tyske styrkers indgriben var, at fjenden

*Erik Scavenius.
Pennetegning af ukendt kunstner. Klintholm.*

havde angrebet dansk eller norsk territorium, eller at Scavenius selv havde anset en sådan handling for umiddelbart forestående.

Det er ikke klart, hvad Rantzau sagde til Scavenius, da han kort efter havde en drøftelse med ham, ej heller hvad Scavenius svarede. Det synes dog utvivlsomt, at Scavenius stillede den danske marines efterretninger og observationer til tyskernes rådighed, så man i god tid kunne være underrettet om et eventuelt engelsk angreb. Det var højt spil, der her blev spillet, og Rantzau lagde ikke skjul på, at den allerhøjeste hemmeligholdelse var nødvendig. Ellers kunne det betyde, at Scavenius måtte gå af. I en samtale

lidt senere — omkring den 14. august 1917 — mellem Rantzau og Scavenius sagde udenrigsministeren, at hvis englænderne satte sig fast i Norge, ville han være rede til i hemmelighed at drøfte afværgeforanstaltninger. Så ville man vel også kunne finde de rette midler. Der var — synes det — tale om overladelse af øer i Kattegat som militære støttepunkter. I disse forhandlinger — vel de hemmeligste under hele krigen — var Scavenius gået vidt, videre vil nogle mene, end forsvarligt var. På den anden side må det ikke glemmes, at en frygtelig fare for Danmark var blevet afværget, først og fremmest ved Brockdorff-Rantzaus indsats, men også ved den tillid, man i Tyskland havde til Scavenius' person og politik. Man var, selv i hovedkvarteret, blevet overbevist om, at man kunne stole på Danmarks loyalitet, dvs. dets beslutsomme vilje til at kæmpe mod enhver, der krænkede dets neutralitet, fra nord eller syd. Nogle vil måske sige, at prisen for at undgå, at operation Fall J blev iværksat, var høj. Men det var landets og folkets skæbne, der stod på spil.

Den 11. november 1918 kom våbenstilstanden. Krigen var forbi, men det betød ikke, at der ikke mere var problemer. Det sønderjyske spørgsmål kom til at dele det danske folk. Scavenius' og den øvrige regerings stilling var klar. Udenrigsministeren havde allerede den 23. oktober 1918 i en fortrolig tale til rigsdagens medlemmer ridset problemet op. Den danske stat havde ikke noget krav til Tyskland, det var det danske folk eller snarest de danske slesvigere, der kunne tale med. Skarpt og klart sagde han, at her kunne man ikke handle ud fra en historisk ret — og hvad er historiens ret, føjede han til — men ud fra de virkelige nationale forhold. Man måtte handle ud fra Danmarks interesser. Det blev i det lange løb disse synspunkter, der sejrede, og afstemningen i Sønderjylland viste, at der hverken i Flensborg eller i den øvrige del af anden zone var et tilstrækkelig folkeligt grundlag for at trække en sydligere grænse.

Den strid, som spørgsmålet om Sønderjyllands fremtidige skæbne havde skabt i det danske folk, fik også vidtrækkende følger i den indre danske politik. Den 29. marts 1920 skete der det eneste i dansk politisk historie, at kongen på egen hånd afskedigede ministeriet Zahle. Erik Scavenius var på ny privatmand.

Scavenius' politiske betydning i de to følgende årtier blev ikke stor. Han havde været tingvalgt landstingsmand 1918—20 og blev det på ny i 1927, men fratrådte to år senere på grund af de praktiske vanskeligheder ved at forene mandatet med en gesandtpost. Fra 1922—24 var han formand for det radikale landsforbund og greb her med stor skarphed ind i den standende politiske strid, idet han i spørgsmåls form ligeud sagde, hvad rygterne længe hav-

de beskæftiget sig med, at ministeriet Neergaard gennem Madsen-Mygdal på mange måder lod sine handlinger bestemme af H. N. Andersen. — Scavenius havde et skarpt blik.

Under det første ministerium Stauning blev han i 1924 gesandt i Stockholm, og da han fratrådte i 1932, blev han stillet til rådighed for udenrigsministeriet og deltog i Folkeforbundets møder. Han fratrådte denne stilling i 1937. Han var dog hverken uden arbejdsopgaver eller uden indtægter. Efter sin farbroder Peter Brønnum Scavenius' død overtog han i 1915 herregården Voergård i Vendsyssel, som han ejede til 1946. Han havde i 1932 overtaget stillingen som formand i aktieselskabet Politiken. Også her virkede han med stor energi og med levende interesse.

På mange måder stod Scavenius udenrigsminister P. Munch nær, og selv efter at han havde forladt udenrigsministeriet, drøftede han ofte udenrigspolitiske spørgsmål med P. Munch. Således også den 5. april 1940, da de i et uformelt møde, hvori også ministrene Jørgen Jørgensen og Bertel Dahlgaard deltog, diskuterede den depeche, som var blevet modtaget aftenen før, og som indeholdt meddelelse om oplysninger, gesandtskabet havde fået om en forestående aggression mod Danmark. Munch ville have Scavenius til at tage til Berlin for på stedet at orientere sig om forholdene. Det afslog han. Ligesom de fleste af ministrene tillagde han ikke depechen nogen betydning. Udfra en vurdering af Danmarks militærpolitiske situation var det ikke muligt at se, hvad formålet med en besættelse af Danmark skulle være. Munch var mere bekymret end sine kolleger og havde ønsket militære indkaldelser.

UDENRIGSMINISTER PÅ NY

Omkring 1. juli 1940 var der politisk krise. Lederen af Landbrugernes Sammenslutning, Knud Bach, havde indgået alliance med det danske nazistparti, der blev ledet af Fritz Clausen. Der var store nazistiske demonstrationer, og nazisterne arbejdede på og håbede at kunne overtage magten. Andre kredse virkede for en ikke-parlamentarisk regering, eventuelt med enkelte politikere som »teknikere«. Det var uklart, hvilken stilling den tyske besættelsesmagt, det vil sige gesandten Renthe-Fink, ville tage til en omdannelse af den samlingsregering, som var blevet dannet umiddelbart efter besættelsen 9. april 1940. Det konservative Folkeparti havde i længere tid stillet krav om omdannelse af regeringen, først og fremmest ønskede man P. Munch udskiftet med en anden udenrigsminister. Den 5. juli om formiddagen kom statsminister

Stauning til kongen med sin nye ministerliste. Den var rent politisk, og P. Munch var stadig udenrigsminister. Der skete da det enestående, at kong Christian, som var under indflydelse af uofficielle rådgivere, nægtede at acceptere statsministerens liste. Han ønskede P. Munch erstattet med Erik Scavenius og ikke-politikere optaget i regeringen. Scavenius havde allerede i nogen tid været nævnt som udenrigsministeremne, men han havde selv afvist en sådan mulighed. Det gjorde han også nu, da Stauning henvendte sig til ham. Tilsidst gik han dog ind på at overtage posten efter pression fra kongen, statsministeren og P. Munch. Den 8. juli blev den nye regering dannet. Foruden Scavenius var der som ministre to ikke-politikere, direktør Gunnar Larsen og statsadvokat Harald Petersen. Når kongen så stærkt ønskede at få Scavenius som udenrigsminister var det på grund af den dygtighed, hvormed han under den første verdenskrig havde løst de udenrigspolitiske problemer, ikke mindst i relation til Tyskland. Der kan heller ikke være tvivl om, at kongens stilling under krisen i disse julidage i høj grad var bestemt af ønsket om, at P. Munch skulle gå af som udenrigsminister. Under kongens anden samtale med Stauning den 5. juli sidst på eftermiddagen nævnte majestæten muligheden af, at Stauning blev socialminister, og at en anden overtog statsministerposten. Noget egentligt ønske om en sådan ændring har kongen dog næppe haft.

Samme dag ministeriet blev dannet, den 8. juli, udsendtes en erklæring fra udenrigsministeren. Det hed heri bl. a.: »Ved de store tyske sejre, der har slået verden med forbavselse og beundring, er en ny tid oprundet i Europa, der vil medføre en ny ordening i politisk-økonomisk henseende under Tysklands førerskab. Det vil være Danmarks opgave herunder at finde sin plads i et nødvendigt og gensidigt, aktivt samarbejde med Stortyskland«. Erklæringen vakte harme i en stor del af den danske befolkning. Den var i forvejen godkendt af statsministeren, og diskussionen i ministermødet blev ikke langvarig. Grunden til, at erklæringen mødte så ringe modstand var, at man anså den øjeblikkelige politiske situation for yderst farlig, og man ikke mente at kunne risikere en politisk krise på grund af erklæringen.

Tiden fra Erik Scavenius' tiltræden som udenrigsminister den 8. juli 1940 og frem til bruddet med tyskerne 28. august 1943 blev politisk urolige år, hvor den ene krise afløste den anden. Der var mange og forskellige grunde hertil. Der var kriser, som i høj grad skyldtes Scavenius' politiske taktik og hans personlige holdning overfor ministerkollegaerne. På en måde syntes han at være kommet bedre ud af det med samarbejdsudvalget eller nimandsudvalget, som havde stor politisk indflydelse i disse år.

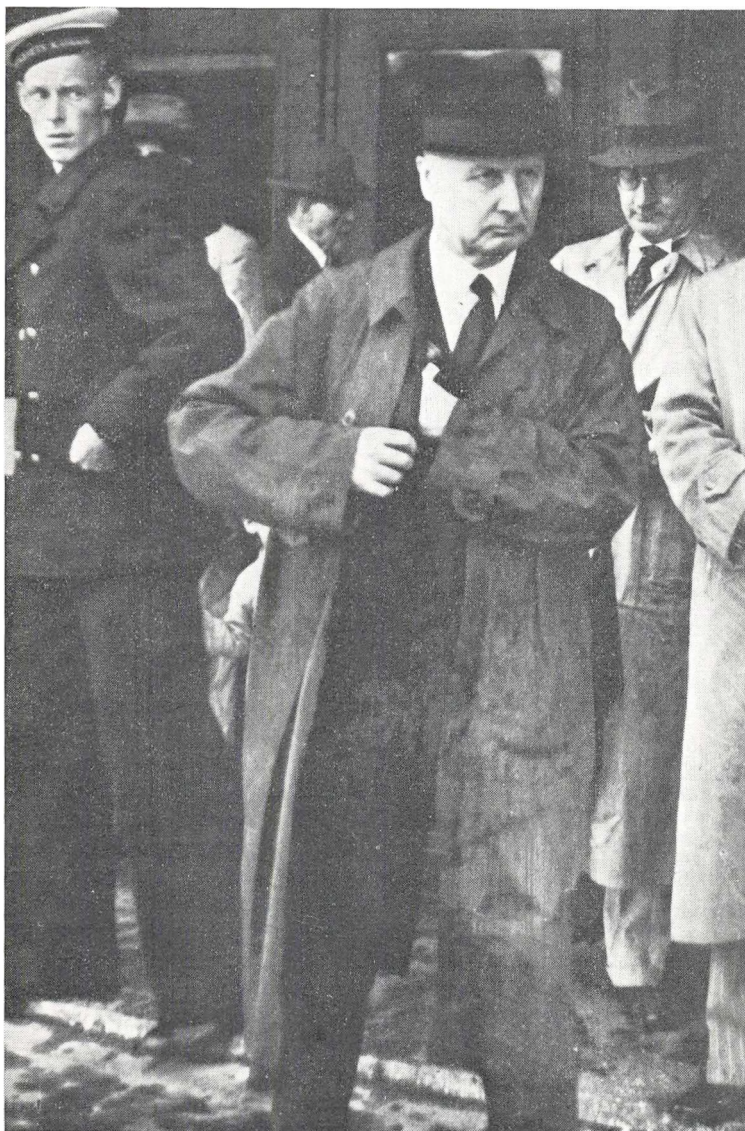
Den første krise var knyttet til forhandlingerne om en told- og møntunion med Tyskland. På en måde kom de i gang som en følge af erklæringen fra 8. juli. Der er her tale om et politisk set yderst kompliceret problem, og en vurdering heraf skal ikke forsøges. Scavenius ønskede ikke en told- og møntunion, som foreslået af Tyskland, men han anså det for nødvendigt at gå ind i forhandlinger. Det er svært at vurdere, hvilken betydning den danske afvisning fik for Tysklands stilling til Danmark og den danske regering. Der kan ikke være tvivl om, at Scavenius' aktier i Auswärtiges Amt efter forhandlingernes afslutning var under pari. Og hans villighed til at indgå i drøftelser om denne sag havde skabt betydelig modvilje mod ham i Danmark, hos kongen, hos de politiske ministre, i erhvervskredse og i den brede befolkning.

Da gesandt Renthe-Fink den 25. november 1941 henvendte sig til Scavenius for at høre, om Danmark ønskede at få indbydelse til at tiltræde antikominternpagten, begyndte en alvorlig politisk krise. Scavenius ønskede, man skulle sige ja. Her var tale om en handling af symbolsk karakter, ikke om politiske forpligtelser, mente han. Men de politiske ministre, samarbejdsudvalget og kongen var imod. Ved forhandling med Renthe-Fink lykkedes det i fire punkter at få formuleret en fortolkning, som fastslog, at tiltrædelsen af pagten ikke medførte politiske forpligtelser for Danmark eller ændringer i Danmarks status som ikke-krigsførende land. Herefter blev det godkendt, at Scavenius skrev under.

I Berlin blev han modtaget med stor pragt af udenrigsminister Ribbentrop. Men kort efter fik han besked om, at Auswärtiges Amt nægtede at godkende de fire punkter. Her viste det sig, at Scavenius også kunne være stejl overfor tyskerne. Han vidste, at han her havde fat i den lange ende af tovet. Tyskerne kunne ikke risikere, at han ikke skrev under næste dag. De måtte bøje sig. Scavenius' uimponerthed, hans mod og hans diplomatiske erfaring og styrke havde vundet sejr.

STATSMINISTER

Da kong Christian besvarede Adolf Hitlers lykønskning til fødselsdagen den 26. september 1942 på sin vante korte måde med et »Spreche meinen besten Dank aus«, blev Hitler rasende. En alvorlig politisk krise begyndte, og der blev fra tysk side truffet visse militære foranstaltninger. Renthe-Fink blev kaldt hjem. Iøvrigt var tyskerne tavse, og tiden gik. Det lykkedes dog Ribbentrop at bevare Danmark under sig og Auswärtiges Amt. Sca-

*Erik Scavenius 8. juli 1940, da han udnævntes til udenrigsminister.
Nordisk Pressefoto.*

venius blev kaldt til Berlin og havde her en meget lang forhandling med udenrigsminister Ribbentrop. Afdelingschef Frants Hvass

ventede i forkontoret. Til sidst troede han, at Scavenius var kommet ud en anden vej. Tyskerne krævede en omdannelse af regeringen med flere ikke-politikere, og Ribbentrop opfordrede meget stærkt Scavenius til at overtage posten som statsminister, hvad han klart afviste. Han sagde også nej til en ministerliste, Ribbentrop forelagde ham, og udtalte sig imod optagelse af nazister i regeringen. Påny havde Scavenius vist, at han havde mod og styrke til at optræde med kraft overfor det tredje riges mægtige.

Renthe-Fink blev nu afløst af dr. Werner Best som rigsbefuld-mægtiget — der ikke var gesandt. Han havde fået bemyndigelse til at bringe den politiske krise til afslutning. Forhandlingerne mellem Best og Scavenius førte tilsidst til, at Best stillede det uafviselige krav, at Scavenius skulle overtage posten som statsminister. Han var fortsat imod dette, men måtte til sidst indvilge. Der var betydelig uvilje mod regeringsdannelsen, ikke mindst hos de konservative. Sent om aftenen den 7. november mødtes kronprinsen med de ledende politikere. Han sagde, at han vidste, hans fader ville sige: sammenhold. Fra anden side er det kendt, at kronprinsen havde talt med kongen ikke så længe før. Blev der ikke nu dannet en regering, udtalte han, kunne det gælde hele vort forfatningssystem, kongemagt og rigsdag. Til sidst bøjede de konservative sig, og der blev flertal i gruppen for en Scavenius-regering.

Det viste sig hurtigt, at dr. Werner Best i modsætning til Renthe-Fink havde en politisk position og ikke mindst en klar politik. Han ønskede forhandlingspolitikken fortsat, Fritz Clausen og hans folk politisk ud i kulden. Resultatet af hans og Scavenius' samarbejde om fortsættelse af forhandlingspolitikken førte til afholdelse af folketingsvalget den 23. marts 1943, da stemmeprocenten blev 89,5 og ikke mindre end 94,5 pct stemte på de fem samarbejdende partier. Bondepartiet fik 1,2 og nazisterne 2,1. Valget var måske ikke et tillidsvotum til Erik Scavenius eller til ministeriet, men det kan ikke tolkes på anden måde end, at den danske befolkning herved havde sagt ja til forhandlingspolitikken og nej til nazisterne, men vel også til dem, der ønskede et brud med tyskerne, ønskede norske tilstande.

Da Scavenius blev udenrigsminister i juli 1940, var det 14 dage efter Frankrigs kapitulation. I sommeren 1943 var den militære situation totalt ændret. Tyskerne var fordrevet fra Afrika, den 25. juli blev Mussolini afsat, og den 17. august blev Sicilien rømmet af aksemagterne. Mange troede, at tyskernes endelige nederlag var nær. Det var forståeligt, at utålmodigheden i Danmark blev større og større. Det kom i juli og august til voldsomme

strejker og store demonstrationer rundt om, ikke mindst i Esbjerg og Odense. Best og hans medarbejdere såvel som den danske regering søgte at få urolighederne bragt til ophør. Derimod var den kommanderende general von Hanneken sikkert interesseret i et brud for at få afvæbnet de danske militærstyrker. Best blev kaldt til Berlin, og den 27. august vendte han tilbage til Danmark med et ultimatum, som den følgende dag blev afleveret til Scavenius. Best gjorde det klart, at afgørelsen ikke længere lå hos ham — han har senere udtalt, at han nu var en død mand — men hos militæret. Der blev krævet undtagelsestilstand med mødeforbud, spærretid og forbud mod strejker, presse censur, hurtigdomstole og indførelse af dødsstraf.

I et ministermøde kl 10 refererede Scavenius ultimatummet. Man besluttede straks at mødes med samarbejdsudvalget, og dette møde begyndte kl. 10.30. Handelsministeren, Halfdan Hendriksen, spurgte først Scavenius, hvad han rådede til. Han svarede: »at det klogeste sikkert ville være at acceptere de tyske krav, men han føjede til, at han var klar over, at dette ikke var gennemførligt, og at han var rede til at svare nej til kravene. Han troede ikke, at et kompromis var muligt eller en mellemvej farbar«.

I sine optegnelser fra foråret 1944 har Scavenius udtalt, at han anså de tyske krav for urimelige, fordi den danske regering ikke »var i besiddelse af de nødvendige magtmidler til at håndhæve dem . . . og man venter ikke fra tysk side, at vi ville sige ja«. Han mente ikke, der forelå nogen mulighed for lempelser, og derfor var det, at »jeg ved sagens behandling i samarbejdsudvalget straks sluttede mig til dem, der nu ville bruddet«.

Forhandlingerne blev nærmest ledet af Vilhelm Buhl, som med stor styrke afviste forsøg på at diskutere detaljer. Der var iøvrigt klar enighed om at sige nej. Afgørelsen blev bekræftet om eftermiddagen i statsråd. Kongen var meget bevæget og gav her og ved andre lejligheder udtryk for, at bruddet måske kom for tidligt. På den anden side er der ingen tvivl om, at kongen såvel som mange politikere også var lettet over, at der nu var rene linier.

Afslaget blev derefter bragt til tyskerne pr. bud. Erik Scavenius' og Werner Bests politik havde lidt nederlag. Modstands Kredsenes provokationer og det tyske militærs ønske om afvæbning af de danske styrker havde ført frem til bruddet.

MENNESKET OG POLITIKEREN ERIK SCAVENIUS

Scavenius ønskede ikke i juli 1940 at overtage posten som udenrigsminister. En af grundene hertil var, at han, som han også havde givet udtryk for overfor kongen i samtalen den 5. juli ikke mente, at der, som forholdene nu lå, var nogen særlig grund til, at han skulle træde til. Han understregede forskellen mellem Renthe-Fink og Brockdorff-Rantzau. Renthe-Fink syntes ikke at have nogen indflydelse i Berlin, og Scavenius ville næppe i højere grad end Munch kunne påvirke ham. Men presset fra kongen, fra Munch og fra Stauning var for stærkt. Hans ønske i 1942 om ikke at blive statsminister blev også udtrykt klart og tydeligt. Bøge gange gav han dog efter, fordi han anså det for sin pligt.

Scavenius var leder af forhandlingspolitikken. Hans mål var klare: at undgå et brud med Tyskland, som kunne føre med sig, at Danmark ikke længere hørte under Auswärtiges Amts ressort, men blev et rigskommissariat under SS og med en Quisling-regering under ledelse af Fritz Clausen eller en anden, der kunne være tyskerne marionet. Der var en række krav, som han — og politikerne — aldrig ville kunne gå med til: indførelse af dødsstraf, dansk militær deltagelse i krigen, jødelovgivning, tvungen udskrivning af dansk arbejdskraft. Han som andre måtte også anse det for vigtigt at bevare de danske militærstyrker.

Der var stort set ingen uoverensstemmelse mellem Scavenius' og politikernes mål på lang sigt — man kunne sige forhandlingspolitikens strategiske mål. Men der var uenighed, når det gjaldt forhandlingspolitikens taktik. Scavenius mente, at der ikke blot skulle forhandles med tyskerne, men at der straks skulle optages forhandling, når de kom med deres krav. Der måtte aldrig opstå et tomrum. Han anså det for rigtigt at komme med direkte forslag til tyskerne. De politiske ministre klagede over, at Scavenius handlede hen over hovedet på dem, at de for sent blev underrettet. Kritikken var forståelig, men en af grundene var uden tvivl den, at Scavenius gik i forhandling uden at drøfte spørgsmålet med ministrene. Vigtigt var det selvfølgelig også, at Scavenius og politikerne ofte havde en forskellig vurdering af, hvad der var væsentligt, og hvad der var uvæsentligt.

Scavenius mente, at i politik var det forstanden, der skulle være lede-tråden, ikke følelserne. Han forstod ikke, ville vel ikke forstå, at i et folk, som er blevet ufri, er der stemninger og følel-

ser, der ikke kan måles og vejes, stemninger, der ligger langt på den anden side logisk tænkning og rationel politisk vurdering, men alligevel er en politisk faktor, som i en given situation kan få afgørende betydning. Derfor blev Scavenius en belastning i forholdet mellem politikerne og den danske befolkning.

Redaktør Tabor sagde engang til Stauning: »Scavenius er altså en uopsigelig prioritet, hvilende på regeringen«. Stauning svarede: »Det er han — på enhver regering, så længe tyskerne er i landet — hvis vi da ikke skal opleve noget værre«.

Udenrigsministeren var sikker på, at hans vurdering af de enkelte udenrigspolitiske spørgsmål var rigtig. Denne sikkerhed og hans tilbøjelighed til skarpe formuleringer virkede ofte som arrogance. Hertil kom, at den store diplomatiske mester ikke altid valgte diplomatsprog i omgangen med ministerkollegerne. Han kunne bruge meget stærke bandeord, og udtryk som nathue, tåbe og idiot var ham ikke fremmed. Tonen kunne i det hele taget være fri. Under en ophidset diskussion i februar 1942 brød Buhl ind og sagde til Scavenius: »Så nu koger Deres kasserolle over igen. Kan De dog ikke beherske Dem, mand«.

Når man taler om Scavenius' temperament, må man dog ikke glemme, at han i disse år levede under et vældigt psykisk pres, som nok kunne bringe de fleste ud af ligevægt. Jørgen Jørgensen har fortalt, at Scavenius efter hjemkomsten fra Berlin i 1941 havde sagt til ham, at nu kunne han snart ikke længere. Han kunne nok holde masken, men nervepresset var ved at være for stort.

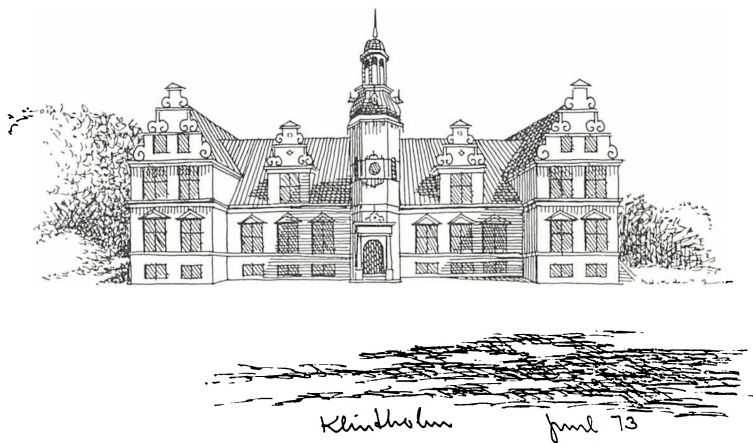
Dengang og senere er Scavenius blevet kritiseret. Der har været noget rigtigt i denne kritik, men derfor må det ikke glemmes, at han var en mand af stort format. En af hans nærmeste medarbejdere har sagt, at han mente, man måtte anse ham for den betydeligste danske statsmand i dette århundrede. En anden har karakteriseret ham som en mand af betydeligt mod, usnobbet og elskværdig. Det er blevet sagt om ham, at han var en strålende chef, og han drog på en helt anden måde end P. Munch sine embedsmænd ind i drøftelserne. Enhver, der har truffet Scavenius, kan vidne om hans charme, og hans humor kan belyses ved følgende historie: En politimester sagde til ham: »De må ikke glemme, vi er i krig med tyskerne«, hvortil Scavenius svarede: »Så er det et held, at de ikke har opdaget det«.

Da den nye regering trådte til den 8. juli 1940 regnede man ikke med, at den kunne holde ret længe. Gunnar Larsen skønnede en måned. Scavenius kom til at være leder af dansk udenrigspolitik i mere end tre år. Han og hans tyske modspillere politik blev væltet over ende, men det vigtigste mål blev nået: Danmark

blev ikke rigskommissariat, i 1943 var det en umulighed at danne en nazistisk regering i Danmark.

På mange måder kunne forhandlingspolitikken fortsætte efter den 29. august 1943, selv om konge og rigsdag var sat ud af spillet. Der var et dansk styre, omend ikke noget ministerium.

Da Scavenius var i afskedsaudiens 5. maj 1945, sagde kongen til ham: »Vi opnåede da, at København ikke blev bombarderet, og at landet ikke blev ødelagt«. Scavenius siger selv, at et kortere svar kan der ikke gives på spørgsmålet om, hvad vi nåede ved den under krigen førte forhandlingspolitik. Ingen vil kunne nægte, at de to mænd — kongen og hans udenrigsminister — hovedaktørerne under to verdenskrige, havde ydet deres land store tjenester i de vanskelige år.

ser, der ikke kan måles og vejes, stemninger, der ligger langt på den anden side logisk tænkning og rationel politisk vurdering, men alligevel er en politisk faktor, som i en given situation kan få afgørende betydning. Derfor blev Scavenius en belastning i forholdet mellem politikerne og den danske befolkning.

Redaktør Tabor sagde engang til Stauning: »Scavenius er altså en uopsigelig prioritet, hvilende på regeringen«. Stauning svarede: »Det er han — på enhver regering, så længe tyskerne er i landet — hvis vi da ikke skal opleve noget værre«.

Udenrigsministeren var sikker på, at hans vurdering af de enkelte udenrigspolitiske spørgsmål var rigtig. Denne sikkerhed og hans tilbøjelighed til skarpe formuleringer virkede ofte som arrogance. Hertil kom, at den store diplomatiske mester ikke altid valgte diplomatsprog i omgangen med ministerkollegerne. Han kunne bruge meget stærke bandeord, og udtryk som nathue, tåbe og idiot var ham ikke fremmed. Tonen kunne i det hele taget være fri. Under en ophidset diskussion i februar 1942 brød Buhl ind og sagde til Scavenius: »Så nu koger Deres kasserolle over igen. Kan De dog ikke beherske Dem, mand«.

Når man taler om Scavenius' temperament, må man dog ikke glemme, at han i disse år levede under et vældigt psykisk pres, som nok kunne bringe de fleste ud af ligevægt. Jørgen Jørgensen har fortalt, at Scavenius efter hjemkomsten fra Berlin i 1941 havde sagt til ham, at nu kunne han snart ikke længere. Han kunne nok holde masken, men nervepresset var ved at være for stort.

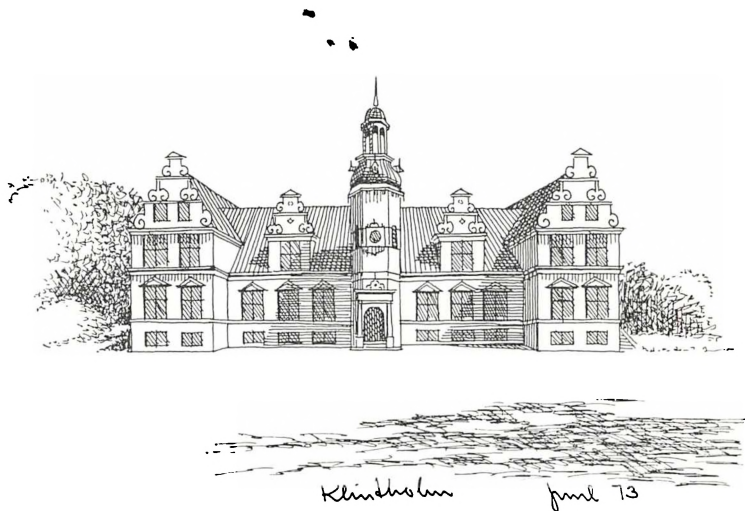
Dengang og senere er Scavenius blevet kritiseret. Der har været noget rigtigt i denne kritik, men derfor må det ikke glemmes, at han var en mand af stort format. En af hans nærmeste medarbejdere har sagt, at han mente, man måtte anse ham for den betydeligste danske statsmand i dette århundrede. En anden har karakteriseret ham som en mand af betydeligt mod, usnobbet og elskværdig. Det er blevet sagt om ham, at han var en strålende chef, og han drog på en helt anden måde end P. Munch sine embedsmænd ind i drøftelserne. Enhver, der har truffet Scavenius, kan vidne om hans charme, og hans humor kan belyses ved følgende historie: En politimester sagde til ham: »De må ikke glemme, vi er i krig med tyskerne«, hvortil Scavenius svarede: »Så er det et held, at de ikke har opdaget det«.

Da den nye regering trådte til den 8. juli 1940 regnede man ikke med, at den kunne holde ret længe. Gunnar Larsen skønnede en måned. Scavenius kom til at være leder af dansk udenrigspolitik i mere end tre år. Han og hans tyske modspillere politik blev væltet over ende, men det vigtigste mål blev nået: Danmark

blev ikke rigskommissariat, i 1943 var det en umulighed at danne en nazistisk regering i Danmark.

På mange måder kunne forhandlingspolitikken fortsætte efter den 29. august 1943, selv om konge og rigsdag var sat ud af spillet. Der var et dansk styre, omend ikke noget ministerium.

Da Scavenius var i afskedsaudiens 5. maj 1945, sagde kongen til ham: »Vi opnåede da, at København ikke blev bombarderet, og at landet ikke blev ødelagt«. Scavenius siger selv, at et kortere svar kan der ikke gives på spørgsmålet om, hvad vi nåede ved den under krigen førte forhandlingspolitik. Ingen vil kunne nægte, at de to mænd — kongen og hans udenrigsminister — hovedaktørerne under to verdenskrige, havde ydet deres land store tjenester i de vanskelige år.

*Denne bog er trykt i
400 nummererede eksemplarer,
hvoraf
dette eksemplar er*

nr.